

УСНА ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ З УСНОЇ ІСТОРІЇ В С.
ЯБЛУНИЦЯ (УКРАЇНА)
8-14 ЛИПНЯ 2018

WWW.USTNAYAISTORIYA.INFO

ΠΡΑΓΑ 2018

УСНА ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ З УСНОЇ ІСТОРІЇ В С.
ЯБЛУНИЦЯ (УКРАЇНА)
8-14 ЛИПНЯ 2018**

ПРАГА 2018

ЗМІСТ

ВВОДНОЕ СЛОВО.....	9
ПРОЕКТ АМО ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ «МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ»: ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ ЗА 2015 — 2018 РОКИ.....	11
МЕТОДИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ И СПЕЦИФИКА ОРАЛЬНОЙ ИСТОРИИ.....	17
ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСТНОЙ ИСТОРИИ В ТЕОРИИ И НА ПРАКТИКЕ.....	35
СЕМЕЙНЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ О СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПОВСЕДНЕВНОСТИ КАК ШКОЛЬНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК	44
ПРЕПОДАВАННЯ ІСТОРІЇ ЧЕРЕЗ ПРОЕКТНЕ ОБУЧЕННЯ, ПРИМЕР ИЗ ПРАКТИКИ.....	58
КАК ИСПОЛЬЗУЕТСЯ ОРАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ? — РЕФЛЕКСИЯ ПО ИТОГАМ СЕМИНАРА ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ.....	64
ВЫКАРЫСТАННЕ ВУСНАЙ ГІСТОРЫ Ё АДУКАЦЫЙНАЙ І АСВЕТНІЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ Ё БЕЛАРУСІ НА ПРЫКЛАДЗЕ БЕЛАРУСКАГА АРХІВА ВУСНАЙ ГІСТОРЫІ	69
ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ УСНОЇ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ ПІД ЧАС УРОКІВ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	76
ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕРИАЛОВ УСТНОЙ ИСТОРИИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТОВ ИСТОРИЧЕСКОГО ЦИКЛА	80
РОЗРОБКА УРОКУ «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ЛЮДЕЙ У 80 — 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ СІМ'Ї».....	93
РОЗРОБКА УРОКУ ДЛЯ 11 КЛАСУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ТЕМА: РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ Й ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1985 — 1991 РР.).....	104
ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ УСНОЇ ІСТОРІЇ	118

УСНА ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ З УСНОЇ ІСТОРІЇ В С.
ЯБЛУНИЦЯ (УКРАЇНА) 8-14 ЛИПНЯ 2018**

Усі права збережено. Повне або часткове використання публікації
можливе лише із письмового дозволу власника авторських прав.

Asociace pro mezinárodní otázky (AMO)
Žitná 27/608, CZ 110 00 Praha 1
Tel.: +420 224 813 460
info@amo.cz, www.amo.cz
© AMO 2018

ВВОДНОЕ СЛОВО

Данный сборник является результатом встречи экспертов из Чехии, Словакии, Польши и школьных учителей истории из Беларуси и Украины на базе летней школы в Украине, организованной Ассоциацией по международным вопросам при поддержке Вышеградского фонда и Министерства иностранных дел Королевства Нидерланды. В сборник вошли статьи по теории и методике устной истории, рефлексия семинаров и летней школы, актуальной ситуации в использовании метода в школах, а также разработки уроков.

Поддержка международного диалога в области образования, в частности в области обучения истории и обществоведческим дисциплинам, имеет большую ценность для переосмысления ценностей и критического подхода к прошлому и современности. Это та платформа, на которой строится понимание общности и уникальности исторических нарративов и закладывается основа для взаимопонимания и кооперации.

В таких международных встречах для обмена опытом по устной истории есть большой потенциал. Опыт стран Вышеградской группы в области устной истории представляет ценность для соседних государств — особенно Беларуси и Украины — и презентует удачные примеры развития дискурса и подходов к историческому прошлому.

Данная публикация адресована всем белорусским и украинским учителям, которые интересуются методом устной истории и хотели бы его применять в своей педагогической практике.

ИННА ШМАКОВА
координатор проекта

ПРОЕКТ АМО ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЧИТЕЛІВ «МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ»: ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ ЗА 2015-2018 РОКИ

ЮРІЙ ВОЛОШИН, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Член Української асоціації усної історії

Український освітній проект «Метод усної історії при вивченні новітньої історії в сучасній школі» був започаткований Асоціацією з міжнародних питань (Asociace pro mezinárodní otázku, АМО) за підтримки МЗС Чеської Республіки у 2011 році для вчителів кримських шкіл. Однак, анексія Криму та російсько-українська війна примусили організаторів унести корективи. Продовжувати проект у Криму стало небезпечно, тому в грудні 2014 року було вирішено перенести його на материкову Україну. З того часу він здійснюється за участі Української асоціації усної історії та Асоціації керівників шкіл України у співпраці й за погодженням з Міністерством освіти в науки України.

Ідея проекту полягала в проведенні навчальних семінарів для вчителів загальноосвітніх шкіл і студентів вузів, переважно педагогічних. Під час семінарів слухачі могли дізнатися про метод усної історії, його потенціал для збору інформації та особливості використання при вивченні історії в загальноосвітній школі. Ще одну частину цього проекту складав конкурс шкільних проєктів — усноісторичних інтерв'ю — на тему «Повсякденне життя в СРСР у період 1980—1991 років».

Свою роботу ми проводили через мережу обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, які мають великий досвід проведення різних семінарів і можливість мобілізувати вчи-

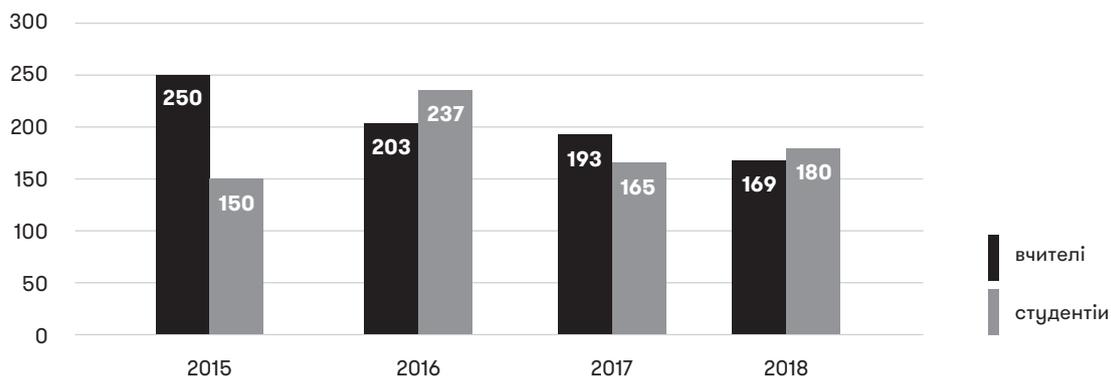
телів. Паралельно, лектори проекту працювали на історичних факультетах педагогічних або гуманітарних закладах вищої освіти. Завдяки цьому, на мою думку, вдалося ефективно поширити знання про метод усної історії не лише серед діючих учителів, але й серед майбутніх.

Склад безпосередніх виконавців проекту неодноразово змінювався, що однак не завадило його успішній реалізації. Спершу, в 2015 році, координатором проекту був Микола Боровик, керівник навчальної лабораторії «Центр усної історії» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а його лекторами — я та Олександр Зінченко, який тоді представляв Український інститут національної пам'яті. Після від'їзду Миколи Боровика на навчання до Мюнхена, формат проведення семінарів і склад учасників змінився. Координувати проект став я, а лекторкою упродовж 2016 року була голова Української асоціації усної історії Гелінада Грінченко. Наступного року, у силу життєвих обставин, склад лекторів знову змінився — Гелінаду Грінченко в проекті замінила наукова співробітниця Центру історико-антропологічних досліджень Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Анастасія Момот, яка взяла на себе ще й вирішення частини організаційних питань.

За чотири роки роботи семінари були проведені у 24 містах України. Як правило, в обласних та університетських центрах. Так, зокрема, у 2015 році нами були проведені семінари у Києві, Одесі, Дніпропетровську, Полтаві, Миколаєві, Херсоні та Львові. У 2016 році — Вінниці, Житомирі, Кіровограді, Черкасах, Луцьку й Рівному. У 2017 році — Чернівцях, Івано-Франківську, Тернополі, Хмельницькому, Чернігові та Сумах. У 2018 році — Кам'янці-Подільському, Умані, Ужгороді, Дрогобичі, Ніжині та Глухові. Загалом, учасниками семінарів стали 1547 осіб (815 учителів і 732 студенти) (*див. малюнок 1*). Так, у 2015 р. — 400, з них 250 вчителів і 150 студентів, у 2016 р. — 440 осіб, з них 203 учителя та 237 студентів, у 2017 р. — 358: 193 вчителів та 165 студентів, а у 2018 р. — 349: 169 вчителів і 180 студентів.

Нам мою думку, ці семінари стали добрим і доволі масовим майданчиком для поширення знань про метод усної історії. Розголос про них поширився і в інших регіонах. Деякі вчителі самі зголошувалися до участі в наших заходах. Так, наприклад на семінар до м. Кам'янця-Подільського Хмельницької області приїздила вчителька з м. Щастя, що на Луганщині. Слід також зауважити, що на місцях, нам зазвичай допомагали і з інтересом сприймали наші семінари, а їхні учасники

МАЛЮНОК. 1 ЧИСЛО СЛУХАЧІВ СЕМІНАРІВ ПО РОКАХ

завжди проявляли інтерес: задавали запитання, вступали у дискусії, ділилися думками. Лише одного разу в м. Умані, з незрозумілих причин, нам в останній момент відмовили в проведенні семінару на історичному факультеті місцевого педагогічного університету.

Друга важлива складова нашої роботи — конкурс шкільних проектів. Головним призом для шести вчителів-переможців є освітня поїздка до м. Праги (Чехія). Основною проблемою, з якою ми зіткнулися у перший рік роботи, було те, що академічний рік не збігається з фінансовим і через це ми не могли розпочати конкурс 1 вересня та завершити наприкінці травня. У 2015 р. він був оголошений в середині серпня та тривав до середини листопада. Попри це, на конкурс було подано доволі значну кількість робіт — понад 80. Причому роботи приймалися у різних форматах відео й аудіо, що спричинило перевантаження сервера та збій у його роботі. Це викликало деякі ускладнення, головним чином, з реєстрацією учасників, передачею робіт конкурсному журі тощо. Не дивлячись на це, переможцями стали проекти:

- 1 Політичний досвід у 80-х і на початку 90-х рр.: Переяславщина. Гоцкало Галина, ЗОШ № 1, м. Переяслав-Хмельницький, Київська область.

- 2 Повсякденне життя у 1980—1991 роках (на прикладі Міловщини). Фетисова Галина, Бібік Надія, вул. Шкільна, 1, смт. Мілове, Луганська область.
- 3 Мої спогади — краплинка в океані історії. Войценко Олена, Червоноградська гімназія Червоноградської міської ради, Львівська область.
- 4 Подорож у 80-ті: на зламі від тоталітаризму до демократії. Гриценко Наталія, Черкаська загальноосвітня школа № 5.
- 5 Відродження УГКЦ. Ірина Федик, Козівська ЗОШ № 2, Тернопільська область.
- 6 Повсякденне життя у СРСР у 1980—1991 роках. Іван Фастов, КЗ Лисичанська спеціалізована школа I—III ступенів № 27, м. Лисичанськ, Луганська область.

У 2016 р. ми змінили правила подачі проектів. Зокрема, вирішили не приймати відеофільми та аудіофайли. Число поданих на конкурс робіт виявилось набагато меншим — лише 23. Думаю, що тут значну роль зіграло те, що Міністерство освіти і науки України не розсилало листа про оголошення конкурсу, як попереднього року, та жорсткіші вимоги до оформлення робіт. Того року конкурсна комісія відзначила десять найкращих шкільних проектів:

- 1 Моя стежина в історії. Кисельова Ольга, вчитель історії Заверещицького НВК «Берегиня» Городоцького району Львівської області.
- 2 Історія однієї медичної сестри. Шаповал Яна, вчитель історії Запорізького колегіуму № 98, м. Запоріжжя.
- 3 Робота у 80-ті роки та на початку 90-х років ХХ століття. Кучеренко Тарас, Технічний ліцей Дніпровського державного технічного університету залізничного транспорту, м. Дніпро.
- 4 Важливі феномени періоду. Голод Наталія, вчитель історії гімназії НПУ імені М. П. Драгоманова, Шевченківського району м. Києва.
- 5 Від тоталітаризму до демократії. Кучеренко Тарас, вчитель художньої культури та історії середньої загальноосвітньої школи № 54 м. Дніпра.
- 6 Освіта в СРСР за часів тоталітаризму та «перебудови» (1980—1991 рр.). Тихойко Зоряна, НВК «Школа-ліцей Європейський», м. Львів.
- 7 Без пам'яті про минуле ми приречені на забуття. Веркалець Тетяна, Полтавський навчально-виховний комплекс (ЗНЗ-ДНЗ) № 16, м. Полтава.
- 8 Рефлексія «Великої історії»: легалізація церкви. Кулакова Наталя, вчитель історії ліцею № 15, м. Чернігів.

- 9 Правда потрібна завжди (сім'я і побут). Жагаріна Ольга, вчитель історії НВК № 12, м. Рівне.
- 10 Афганістан болить в моїй душі. Антонюк Ліана, вчитель історії Ружичанського НВК Хмельницького району Хмельницької області.

Наступного — 2017 року — конкурс оголосили у березні й тривав він до кінця жовтня. Імовірно, це зіграло свою роль і число учасників суттєво зросло. Було подано 59 конкурсних робіт, серед яких журі визначило найкращі:

- 1 «Подорожі: виїзди за кордон», Леся Осадча, вчитель історії Щербанівського НВК Полтавського району, Полтавської Облaсті.
- 2 «Важливі феномени періоду: гласність в СРСР у 1980—1991 рр.», Тамара Хавіна, вчитель історії вчитель історії та трудового навчання НВК «ЗОШ № 11-лицей», м. Ковеля, Волинської області.
- 3 «У майбутнє ми входимо, озираючись на минуле», Юлія Тригуб, вчитель історії Білухівського НВК, Карлівського району Полтавської області.
- 4 «Мода весільного одягу та святкування 80—90-х років ХХ століття», Юлія Нужа, вчитель історії Олександрівської ЗОШ імені І. С. Буряка, Валківського району, Харківської області.
- 5 «90-і: конфлікт особистості», Людмила Гармаш, вчитель історії Охтирської ЗОШ № 1, м. Охтирка, Сумської області.
- 6 «Радянський свідок Єгови», Наталія Кулакова, вчитель історії лицю № 15 м. Чернігова.
- 7 «Історія одного водія», Ілля Терновий, учитель історії та зарубіжної літератури НВК Асканія-Нова гімназія Чаплинського району Херсонської області.
- 8 «Молодіжна субкультура (рокери) у 80-х — на початку 90-х років ХХ століття», Маргарита Гошко, вчитель історії спеціалізованої школи І—ІІІ ступенів № 155 м. Києва.
- 9 «Політичне життя Жашківщини у 1980—1990 роках», Ганна Іванько, учитель історії Житницької ЗОШ, Жашківського району Черкаської області.
- 10 «Історія не знає умовного часу», Оксана Дячок, учитель історії Спеціалізованої ЗОШ № 27 ім. Дмитра Іваха, м. Хмельницький.

Загалом, слід зауважити, що якість робіт з кожним роком зростає, а проекти стають все цікавішими. Певним казусом стало те, що частина вчителів-переможців не змогла взяти участь в освітній поїздці до Праги через відсутність у них закордонних паспортів.

У цьому році конкурс стартував одночасно з початком проведення семінарів — у лютому 2018 року, реченець подачі робіт спливає 12 листопада. Виходячи зі зростання загального зацікавлення нашим проектом, цього року очікуємо збільшення кількості та покращення якості робіт.

Ще одним результатом реалізації нашого проекту стало проведення цього року в селі Яблуниця Івано-Франківської області (Україна) міжнародної літньої школи «Усна історія». Це стало можливим завдяки підтримці Міжнародного Вишеградського Фонду та Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів, а співorganizатором виступила Українська асоціація усної історії. Учасниками школи були учителі історії з України та Білорусі-по 10 осіб, які у своїй роботі використовують метод усної історії. Лекції та воркшопи проводили чеські, польські й словацькі науковці. Літня школа стала своєрідним підсумком проекту. Відгуки учасників, засвідчують, що ідея її проведення була надзвичайно вдалою.

Підсумовуючи, хочу зауважити, що, на мою думку, завдяки організованому та здійсненому АМО проекту, з методом усної історії були ознайомлені вчителі практично всіх регіонів України. Вони отримали практичні навички його застосування в шкільній практиці. Крім того, семінари сприяли утвердженню позицій усної історії в українській історичній науці.

МЕТОДИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ И СПЕЦИФИКА ОРАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

КЛАРА КОГОУТОВА, *Центр общественных и психологических наук Словацкой Академии наук, обществоведческий институт, Кошице*

РЕЗЮМЕ

Оральная история представляет собой одну из качественных исследовательских методик, ориентированную на изучение исторических процессов, которая применяется в широком спектре общественно-научных дисциплин. Главной целью оральной истории является не сбор объективных фактов или фактологических сведений, а субъект-свидетель и его индивидуальное повествование. Области применения — исследования истории повседневной жизни и микроисторические исследования, основанных на источниках, созданных в результате устных разговоров. Деятельность исследователей направлена на получение устной информации, ее последующего анализа и интерпретации. При этом является важной не только личность свидетеля, но и спрашивающего. Данная историческая методика имеет свою специфику, в первую очередь, в рамках ограниченности своей применимости. Помимо академической сферы данная методика применяется также в журналистике и формировании местных сообществ, которые составляют ее другие важные направления.

Оральную историю возможно также использовать и в сфере образования. С помощью педагогов учащиеся и студенты могут быть вовлечены в проекты на историческую тематику, связанные с изучением недавнего прошлого, имеют возможность зафиксировать, к примеру, истории своих родителей и близких, бывших такими же учениками во время других, в том числе переломных периодов истории 20 столетия. Вместе с этим подобный опыт может быть полезным и для трансформации системы образования в конкретных странах. Именно личные пережи-

вания могут часто отличаться от общепринятых версий прошлого, что может способствовать наполнению так называемых белых мест и обогатить исследователей новыми сюжетами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оральная история, методология, специфика, история, современная история.

ВВЕДЕНИЕ

Оральная история является одним из исследовательских методик в области гуманитарных и социальных наук. «Проще говоря, оральная история собирает проговоренные воспоминания и личные комментарии к пережитому прошлому при посредничестве записанных разговоров»¹. В сущности, речь идет о порядке действий, благодаря которым исследователь приходит к новым выводам в результате устного рассказа лиц, которые были участниками или свидетелями изучаемого события². Ключевым элементом в данной модели является рассказ нарратора (специфический термин для указания фигуры говорящего современника событий, свидетеля). Основой оральной истории является память. Она обогащает знания исследователя с помощью проговоренного содержания, которое историк потом дешифрует³. В отличие от других более классических или традиционных исторических подходов⁴, оральная история уделяет внимание и истории повседневности, женской истории, так называемой микроистории, индивидуальным биографиям, рефлексии над историей, написанной снизу (*history from below*)⁵, в не

---

1 „Simply put, oral history collects spoken memories and personal commentaries of history significance through recorded interviews.“ RICHIE, Donald: *Doing oral history: A practical guide*. New York: Twayne Publishers, 1995, s. 1.

2 VANĚK, Miroslav — MŮCKE, Pavel — PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 11.

3 KOHOUTOVÁ, Klara: *Oral history v konceptu soudobých dějin a oral history v České republice*. In *Člověk a společnost*, vol. 19, no. 1, 2016, p. 31.

4 К таким подходам мы можем отнести традиционную политическую историю, сосредоточенную на основных событиях, экономической, социальной или военной истории, которая не работает с данными из устных источников.

5 PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In PERKS, Robert — THOMSON, Alistair: *The oral history reader*. London: Routledge, 1998, s. 64.

последнюю очередь, также занимается историями разнообразных, в том числе и маргинальных социальных групп⁶.

Оральная история относится к новым историческим методикам, несмотря на то, что метод ее практики является одним из самых старейших в принципе⁷. С помощью истории люди стремились к получению важной для них информации о прошлом. И через устное слово, которое относится к наистарейшим формам человеческой коммуникации, передавались достойные внимания исторические события, тем самым сохраняя их в памяти для будущих поколений⁸. Однако с начала 19 столетия, информация, передаваемая таким образом перестала пользоваться доверием профессиональных исследователей, и на долгое время историки сосредоточились на изучении письменных источников. Однако и при этом главным аргументом для критики письменных, нарративных источников была их субъективность. Профессиональной деятельностью историка исключительно считалась только методологическая работа по четко обозначенным правилам⁹. Во второй половине 20 столетия, с появлением большей динамичности в науке, ситуация поменялась и устные источники вновь привлекли к себе внимание. Так, постепенно, оральная история заняла свои позиции среди других методик, и на настоящий момент полноценно применяется и другими общественно-политическими специальностями. Тем не менее, в странах, где правила та или иная форма тоталитарных режимов, данное направление смогло

---

6 „Oral history can be used to change the focus of history itself, and open up a new areas of inquiry: it can break down barriers between teachers and students, between generations, between educational institutions and the world outside.“ Устная история может изменить восприятие истории и открыть новые области исследований: она может разрушить барьеры между учителями и учениками, между поколениями, между учебными заведениями и внешним миром. (Перевод на русский язык Инна Шмакова) THOMPSON, Paul: *The voice of the past. Oral history*. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 3.

7 „In fact, oral history is as old as history itself. It was the first kind of history. And it is only quite recently that skill in handling oral evidence has ceased to be one of the marks of the great historian.“ На самом деле устная история так же стара, как и сама история. Это первый вид истории. И только совсем недавно умение обращаться с устными доказательствами перестало быть одной из отличительных черт великого историка. (Перевод на русский язык Инна Шмакова) THOMPSON, Paul: *The voice of the past. Oral history*. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 25; srov. MORRISSEY, Charles: *Why call it „oral history“? Searching for early usage of a generic term*. In *Oral history review*, vol. 8, no. 1, 1980, p. 28; srov. RICHIE, Donald: *Doing oral history: A practical guide*. New York: Twayne Publishers, 1995, s. 20.

8 KOHOUTOVÁ, Klara: *Oral history v konceptu soudobých dějin a oral history v České republice*. In *Člověk a společnost*, vol. 19, no. 1, 2016, p. 31 — 32.

9 KUTNAR, František — MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 198.

полноценно развиваться и проявлять себя только после смены системы, ибо оральная история весьма тесно связана с демократически-ориентированным подходом к истории. В странах бывшего Восточного блока она стала в достаточной степени новым направлением, стремящемся к систематическому исследованию белых мест истории XX в., которые до той поры не были зафиксированы в письменных источниках.

СПЕЦИФИЧНОСТЬ ОРАЛЬНОЙ ИСТОРИИ

Интервью в оральной истории основывается на взаимодействии между спрашивающим и нарратором. Одновременно видео или аудиовизуальные записи являются продуктом целенаправленной и систематической работы историка, а не случайно созданным артефактом. За оральную историю не может принимать любую созданную запись — например полученную с помощью тайного записывающего устройства, то есть такую, в которой отсутствует взаимодействие между спрашивающим и нарратором¹⁰. Записи разговоров должны быть последовательно сохранены и архивированы для последующего исследовательского использования (в рамках отдельных исследований, публикации, показа в документальных фильмах или на выставках)¹¹. Исследователь, задавая вопросы, непрямо участвует в появлении нового исторического источника характерной формы. При разговорах необычайно важна открытость нарратора и связан-

---

10 Начало устной истории относят к середине 20-го века. Первопроходцем является американский журналист и историк Аллан Невинс, который основал первый устно-исторический центр в Колумбийском университете. Развитие устной истории также идет рука об руку с технологическими достижениями. В 1948 году был создан первый переносной дисковый магнитофон. Для более подробной информации смотрите: VANĚK, Miroslav — MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 30.

11 „An oral history interview generally consists of a well-prepared interview questioning an interviewee and recording their exchange on audio or videotape. Tapes of the interview are transcribed, summarized, or indexed and then placed in a library or archives. These interviews may be used for research or excerpted in a publication, radio or video documentary, museum exhibition, dramatization, or other form of public presentation.” Устно-историческое интервью в целом состоит из хорошо подготовленных вопросов для нарратора со стороны интервьюера и записи их разговора на аудио или видео. Записи интервью затем расшифровываются, суммируются, индексируются и сохраняются в библиотеке или архиве. Эти интервью могут быть использованы для исследований, публикаций, радио или видео документальных фильмов, музейных выставок или других форм публичного представления. (Перевод на русский язык Инна Шмакова) RICHIE, Donald: *Doing oral history: A practical guide*. New York: Twayne Publishers, 1995, s. 1.

ная с этим его искренность, которая зависит от отношений, установленных между исследователем и нарратором. Доверие между двумя участниками разговора является основой для всего разговора, поскольку это позволяет задействовать максимально широко все возможные аспекты и контексты рассказа. Благодаря взаимному уважению исследователь может наблюдать яркость и разнообразность рассказов нарраторов, и далее сравнивать их с другими типами источников. Сравнение является неотъемлемым измерением оральной истории, без него исследование не является завершённым, тем более, что данный метод работает с материалами памяти, которая не является абсолютно неизменной.

Оральная история относится к качественным исследовательским методам¹². Под качественным исследованием мы понимаем такое исследование, в котором сообщение индивидуума воспринимается как своеобразная когнитивная ценность, которая не должна подвергаться обобщению. Результаты такого исследования ученый не проводит на основании сведения к статистическим процессам или иным количественным формам¹³. Одно из определений качественного исследования говорит, что речь идет о процессе понимания, основанных на разнообразных методологических традициях изучения данной проблематики¹⁴. Благодаря этому исследователь производит целостный холистический образ изучаемого явления, проводит исследование, основанное на изучении различных видов материалов. Качественное исследова-

---

12 Подробнее о качественных исследованиях: STRAUSS, Anselm — CORBIN, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999; srov. HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.

13 Однако многие авторы не согласны с этим утверждением. По их словам, нет большой разницы в отсутствии цифр. Основная проблема в первую очередь в самом обозначении, когда словосочетание «качественные исследования» часто относят к разным подходам. Для получения дополнительной информации см. HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 50.

14 „The „camps“ in qualitative research seem to be the methodologist, who embrace rigorous method; the philosophical advocates, who seek to identify and expand the number of paradigmatic and theoretical lenses used in qualitative research; the social justice researchers, largely drawn from ethnography, who advocate the social ends for qualitative research.” «Лагеря» в качественных исследованиях кажутся методологическими; кто принимает строгий метод; философские защитники, которые стремятся определить и расширить число парадигматических и теоретических линз, используемых в качественных исследованиях; исследователи социальной справедливости, в значительной степени основываются на этнографии, которая защищает социальные цели для качественных исследований. (Перевод на русский язык Инна Шмакова) CRESWELL, John: *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Thousand Oaks Sage Publications, 2007, s. 4.

ние часто метафорически трактуется как эластичное, поскольку во время процесса может произойти расширение или модификация исследовательских вопросов.

Одновременно это помогает лучшему формулированию и корректировке существующих исследовательских гипотез¹⁵. Полученные тезисы и выводы никогда не являются строго фиксированными, во время исследования они постоянно подвергаются дополнительному разбору и прояснению. Сбор данных требует значительно больше времени. Валидность качественного исследования является относительно высокой по причине возможности досконально изучить области исследования. В то же время, результаты исследования достаточно проблематично обобщать на уровне тех или иных теорий, поскольку это не является конечной целью подобных исследовательских инициатив.

ТАБЛИЦА 1 ТИПЫ ИССЛЕДОВАНИЙ¹⁶

ТИПЫ ИССЛЕДОВАНИЙ		
	КВАНТИТАТИВНЫЕ	КВАЛИТАТИВНЫЕ
логика	дедуктивная	индуктивная
надежность	высокая	низкая
валидность	низкая	высокая
мера обобщения	легко применимая	сложно применимая

Одной из целей такого исследования является зафиксировать индивидуальный опыт индивидуума. Именно поэтому качественные исследования в истории могут проводиться на основании малых (индивидуальных) рассказов, повседневной жизни эпохи, взаимоотношений между

15 HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 50.

16 На основе STRAUSS, Anselm — CORBIN, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999, обработала Klara Kohoutová.

людьми и других тем¹⁷. Большинство исследователей собирает материалы на основании личных разговоров (например, оральной истории) или методов наблюдения. В отличие от других типов исследования¹⁸ качественный методы характеризуются своим индуктивным подходом.

Целью качественного исследования является понимание изучаемого явления. Данный подход обращается к мало стандартизированным методам, главным его инструментом является сам исследователь.¹⁹ Конкретная методология и техника сбора данных производится в рамках конкретного исследования, к которому приспособлена. Специфика современной истории, и особенно оральной истории, заключается в возможности взаимодействия с прямыми участниками конкретного события, благодаря чему историк добывает новую, более точную (и часто до этой поры неизвестную) информацию.²⁰ Исследователь анализирует полученную информацию, сравнивает ее с другими источниками (в первую очередь с письменными), и интерпретирует полученные результаты.

ТИПЫ РАЗГОВОРОВ И ПОДГОТОВКА К НИМ

Разговоры, позволяющие зафиксировать прошлое по модели оральной истории мы можем разделить на два типа: интервью и автобиографический рассказ, между которыми существует определенное различие. Вместе с тем существует распространенное ошибочное мнение, что интервью, проводимое репортером и интервью, которое берет историк, являются идентичными. Данный раздел между журналистикой и оральной истории весьма существенен. Журналистика, является не научно-ориентированной дисциплиной, которая выполняет задачи информирова-

---

17 Исторические исследования в течение достаточно долгого времени специализировались на «большой истории». Исследователь стремился получить данные, действительные для самой большой группы людей. «Малой истории», индивидуальному опыту или, так называемым, неисторическим слоям общества уделяли внимание небольшие гуманитарные науки, такие как этнология, антропология и фольклор.

18 Например, количественный, который является дедуктивным методом познания. Далее см. STRAUSS, Anselm — CORBIN, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999, s. 10 — 14.

19 HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 52.

20 VANĚK, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 7.

ния, развлечения, но никак не аналитическую. Репортеры работают в быстром темпе, в то время как проекты в сфере оральной истории могут длиться несколько лет, что является совершенно разным временным форматом. Целевая группа читателей также отличается. Главное отличие в интервью, проведенных журналистом и ученым, заключается в способе последующего использования полученного материала. Предоставление доступа общественности к собранным в результате орально-исторических разговоров является весьма тонким вопросом. *«Не случайным является то, что исследователи не предоставляют доступ к им собранному и обработанному материалу слишком часто и легко другим пользователям. Главной причиной этой осторожности и сдержанности является большая чувствительность источника. Сомнение происходит на грани осознания ответственности по отношению к нарратору, который поделился с нами своей историей, и запросами других исследователей, пользователей архива или собрания устных источников».*²¹ Несмотря на это, сосуществование и взаимодействие журналистики и оральной истории является возможным, и в некотором смысле желательным.

Первым типом разговора по модели орально-исторического исследования является интервью или беседа. *«Базовой целью интервью ставится минимизировать фактор спрашивающего на качество разговора. Данные, полученные в результате такого разговора легче анализируются, поскольку отдельные темы в разговоре являются разнесенными».*²² Во время подобного разговора используется так называемый семиструктурированный разговор с биографическим введением нарратора и, *«на завершающем этапе, с переносом в современность»*²³. Интервью подходит для ограниченных во времени проектов, таких как аттестационные студенческие работы, краткие проекты или научные статьи.

Вторым типом разговора является автобиографический рассказ, часто называемый *life story*. Во время его нарратор может в вольной форме передавать свою личную историю, не будучи ограничен подготовленными заранее вопросами. Такой тип повествования может проходить

---

21 FRÝDLOVÁ, Pavla: *Archivace a další využití interview — zkušenosti a pochybnosti*. In PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Příběh je základ a lidé příběhy potřebují aneb teoretické a prakticky aspekty orální historie*. České Budějovice: Jihočeský sborník historický — Supplementum 3, 2010, s. 33.

22 HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, s. 173.

23 VANĚK, Miroslav — MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 121.

по хронологической или структурированной модели описания. В то время как хронологический подход является более популярным среди нарраторов, структурированный характерен для тех, кто склонен разделять отдельные аспекты своей жизни (например, работу и личную жизнь). Хронологический подход к повествованию позволяет проследить историю нарратора во временной последовательности (от рождения к современности). Структурированный подход более сложен для анализа и интерпретации, его свидетельскую ценность имеет не только то, что нарратор сказал, но и то, о чем только упомянул, или вообще не зашла речь, что однако не обязательно связано с тем, что говорящий хотел уклониться от тех или иных вопросов. *«Для специалиста в оральной истории это может означать, что должен сохранять определенную настороженность: следует допускать, или хотя бы до определенной меры предполагать, что нарратор может (даже по привычке) следовать в повествовании, основываясь уже на многократно ранее проговоренной и вошедшей в привычку модели своей биографии, возвращаясь при этом время от времени к специфическому лексикону своей эпохи, словесным клише и оборотам. Задачей спрашивающего, часто нелегкой, стоит убедить нарратора, что его история не станет объектом какого-либо оценочного суждения».*²⁴ Исследователь должен всегда помнить, что каждый рассказ является реконструкцией прошлого с точки зрения современности, что в нем тесно переплетены минувшие и современные взгляды нарратора.

ПОЛЕВЫЕ УСЛОВИЯ, ИНТЕРАКЦИЯ И ТЕХНИКА

В отличие от других исторических источников, в оральной истории не существует возможность исправления, из чего вытекает, что весьма значимым является подготовка исследователя. Американский специалист в оральной истории Рональд Грель вместе с другими коллегами указывает на реальность, что разговор является чем-то большим, чем строгое историческое описание, поскольку содержит и внутреннюю систему, и структуру, которые исследователь не получает и не может вывести из написанной истории.²⁵ Альфой и омегой качественного разго-

---

24 VANĚK, Miroslav — MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 126.

25 GRELE, Ronald: *Ziellose Bewegung. Methodische und theoretische Probleme der Oral History*. In NIETHAMMER, Lutz: *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980, s. 152.

вора является создание атмосферы доверия между спрашивающим и нарратором. Исследователь должен заранее осознать, что в процессе разговора возникает асимметрическое отношение между участниками²⁶, равно как и оба участника находятся под влиянием определенного предшествующего опыта. Информацию, передаваемую в разговоре, нарратор адресует не только интервьюеру, но и будущим читателям. Грель подобную ситуацию называет триединным отношением — между спрашивающим, нарратором и обществом²⁷. Другой американский специалист Давид Дунавей говорит о триалогe между историком, говорящим и Клио, музой истории.

Перед началом разговора исследователь должен осознавать, что его взгляды, равно как и взгляды нарратора находятся под влиянием окружающего мира (например, политической и общественной ситуации, медиа и т. д.). Важным является и понимание, что каждый рассказ является реконструкцией прошлого в ситуации настоящего времени. Следует обращать внимание собственных предрасположенностей, предрассудков, взглядов, ожиданий и субъективности. *«Субъективность исследователя является собственно важным инструментом для понимания субъективности других... Исследователь не может сделать ничего более честного, как принять субъективность и работать с ней в данном проекте»*.²⁸ При этом роль спрашивающего должна при любых обстоятельствах оставаться в рамках эмпатически настроенного слушателя. Ни в коем случае исследователь не должен вносить в разговор собственные мнения, спорить с нарратором или каким-то образом притворяться. Исследователь должен быть искренним и аутентичным, как этого требует этика оральной истории.

Целью архива записанных разговоров является прежде всего запись свидетельств нарраторов. Качественным и имеющим значение для науки является такой разговор, в котором нарратор говорит о своей собственной роли, одновременно делая ее предметом своей рефлексии на основании ценностных критериев. Прежде чем исследователь начнет работу в поле сбора материала, он должен разработать проект, в котором обозначит цели и последовательные шаги для их реа-

---

26 На отношения между интервьюером и рассказчиком влияют многие аспекты: возраст, пол, образование и т. д.

27

28 PLICHTOVÁ, Jana: *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média, 2002, s. 163.

лизации, не упуская из внимания и важность финансового планирования. На этом этапе необходимо найти ответы на ключевые вопросы:

- Кто будет осуществлять проект: команда или один исследователь?
- Где будет проект реализовываться? (размер территории).
- Как долго будет проект осуществляться? (сроки)
- Каким образом разговоры будут архивированы?
- Будет ли этапом проекта полная расшифровка разговоров?
- Каким образом будет гарантироваться защита разговоров? (согласие).

Выше поставленные вопросы будут определять и финансовое планирование. Следом наступает этап подготовки. Исследователь должен ознакомиться с максимально широкой информацией о проблематике исследования на основании архивных источников, он-лайн архивов, библиотек и других источников. Спрашивающий при любых обстоятельствах должен достаточно хорошо ориентироваться в истории изучаемого периода.²⁹ Подготовительная фаза является в некотором смысле проявлением уважения к нарратору.

В процессе концептуализации проекта автор часто встречает в литературе, периодической печати, архивных источниках имена лиц, которых было бы полезно попросить о возможности разговора. Вместе с тем можно использовать и метод *snowball sampling*, основывающийся на том, что спрашивающий узнает имена следующих респондентов от нарратора. Устанавливать контакт с нарратором можно по телефону, личным письмом, лично или через электронную почту. Однако в случае обращения по почте или электронной почте не существует уверенности, что потенциальный респондент прочитает сам текст — такие способы можно применять, если не получается найти телефонный номер нарратора или с ним невозможно встретиться лично (например, если он живет в другом городе). Что касается места проведения разговора, то лучше всего предоставить возможность выбора самому нарратору. Если с его стороны нет определен-

---

29 «Если исследователь работает в пределах одного региона, то он должен хотя бы иметь общее представление об особенностях региональной истории в соответствующий период.» (Перевод на русский язык Инна Шамакова) VANĚK, Miroslav — MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 134

ности, спрашивающий может предложить свой вариант. Наиболее подходящими для проведения разговора являются места, где нарратор может ощущать себя в безопасности и спокойствии — например, в своей домашней среде, или на его рабочем месте.

Подходящим местом может стать и рабочий кабинет самого исследователя. В любом случае, не рекомендуется, чтобы разговор проходил в общественном месте (кофейня, столовая и т. п.). Эти пространства мешают своим шумом, а нарраторы, не ощущая себя в безопасности, не смогут так открыться исследователю из-за присутствия большого количества посторонних людей. В помещении, где происходит запись, должны присутствовать только два участника: сам спрашивающий и нарратор. Не рекомендуется проводить разговор в присутствии третьих лиц (например, супруга/и). В помещении не должны находиться и животные, которые могут прерывать и отвлекать участников разговора. Необходимо перевести мобильные телефоны в беззвучный режим.

Перед самим разговором невероятно важным является проверить рабочее состояние диктофона и микрофона, проконтролировать заряд батареи на устройствах. Любую новую технику необходимо протестировать на запись заранее. Необращение внимания на возможные технические аспекты могут привести к потере записи, что говорит о непрофессионализме исследователя. Во время разговора спрашивающий должен сохранять зрительный контакт с нарратором, при этом регулярно контролируя работоспособность оборудования и качество записи.

Проведение разговора проходит в три последовательных этапа (немецкий историк Александер фон Плато предлагает еще и четвертый этап³⁰):

- 1 Вводный этап, на котором происходит обмен любезностями, ознакомление с проектом, по итогу чего нарратор начинает сообщать свою историю.
- 2 Этап тематической конкретизации, дополнительных вопросов, возвращения к конкретным уточнениям.
- 3 Третий этап включает в себя серию частных вопросов, которые спрашивающий задает всем без исключения нарраторам, участвующим в данном проекте, ответы на которые потом сравниваются между собой.

---

30 VON PLATO, Alexander: *International Oral history on the Move*. In *Word and silence*, vol. 4, no. 1/2, 2007/2008, p. 21 — 24.

- 4 Этап спора, в которой могут быть обсуждены отличия в сведениях нарратора и спрашивающего (среди исследователей до сих пор не существует консенсуса о целесообразности данного этапа).

Завершение разговора должно происходить по инициативе нарратора либо в результате исчерпания вопросов. Спрашивающий никогда не должен на этом этапе ограничиваться сухой благодарностью. Не будет правильным сразу же после выключения диктофона резко уходить, скорее стоит некоторое время задержаться, выпить вместе чая или кофе. Исследователь обязан предоставить нарратору *Согласие на обработку и использование личных и могущих нанести вред сведений*, в котором определены условия, на которых возможна публикация разговора. Без этого согласия разговор не имеет права быть использован исследователем. Согласие должно содержать ссылку на Закон об охране личных данных, действующий в конкретной стране.

Вскоре по прошествии разговора спрашивающему следует составить протокол, который должен содержать следующую информацию:

- Имена нарратора и спрашивающего.
- Место и дата записи разговора.
- Название проекта, в рамках которого был проведен разговор.
- Невербальная коммуникация нарратора (жестикуляция, мимика), и поведение нарратора (нервозность, спокойствие, открытость).
- Очевидные ошибки, сказанные во время разговора и места, где беседа коснулась чувствительных для нарратора тем.
- Неординарные события, которые могли произойти во время разговора (например, появление третьего лица и т.д.).

АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Последней стадией проекта в сфере оральной истории является анализ и следующая за ним интерпретация. Часто случается, что эти два понятия подвергаются путанице, или используются как синонимы. Во многих аспектах граница между анализом и интерпретацией тонка, несмотря

на то, что между ними имеет место существенные теоретические отличия. В отличие от анализа интерпретация не является научным методом, а ее результаты не подлежат обобщению. В процессе анализа исследователь разбирает отдельные составляющие разговоров и обрабатывает их. Целью на данном этапе является раскрытие содержания и смысла записанного повествования нарратора для постижения сути и содержательной ценности анализируемого источника в отношении к поставленным целям исследования. Анализ записанного в рамках оральной истории разговора состоит из следующих шагов:

- 1 Анализ пространства разговора. Исследователь характеризует место, выбранное нарратором для проведения разговора, а также топологическое размещение нарратора в помещении в процессе разговора.
- 2 Анализ невербальных проявлений. Описывается речь тела (т.н. body language), другие несловесные особенности поведения (жестикуляция, мимика).
- 3 Содержательный анализ. Определяются значимые участки разговора с помощью т. н. конденсации («сгущения», в процессе которой выделяется полезная информация и исключаются ответвления и повторения), и последующей индексацией (составление списка отдельных ключевых элементов разговора, имеющих прямое отношение к исследовательским задачам проекта).
- 4 Психологические анализы. Происходит поиск значения сказанного, анализируются случайно упомянутые или табуированные темы (Какая причина вела нарратора к уклонению от них? Была ли эта тема для нарратора чувствительной или наоборот, незначительной?), данный анализ рекомендуется проводить с участием опытного аналитика разговоров или в сотрудничестве с психологами.
- 5 Языковой анализ. Рассматривается способ говорения нарратора, колебание между говорением о себе в единственном или множественном числе, правильность речи, языковые предпочтения нарратора (формальный или неформальный стиль изложения, использование сленга или жаргона).
- 6 Смысловой анализ. Метафорическая вершина процесса анализа, сравнение материала разных нарраторов и других сведений, полученных из посторонних источников.³¹

---

31 Подробнее см. VANĚK, Miroslav — MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 164 — 187.

На завершающем этапе — интерпретации — происходит поиск объяснения проанализированного материала. Для этого приема характерна интерконтекстуальность, отсутствие стремления к обобщению и упрощению данных. Она дополняется обширными или частичными цитатами из разговоров. В исторической перспективе интерпретация не раз становилась бельмом на глазу для сторонников классического исторического исследования, поскольку разные исследователи могут находить в одном и том же разговоре совершенно разные смыслы. Не будучи научным методом, интерпретация не служит научному обобщению, являясь для исследователя попыткой изложить на основе своего знания значение, которое изучаемое событие является важным для истории и самого нарратора.

В процессе интерпретации исследователь может отсылаться к коллективному мифу, а может наоборот, на основании своих данных выступать с развенчанием ее постулатов. Нарраторы во время разговоров могут в той или иной степени специально мифологизировать свои поступки. Бывает, что нарратор принимает миф за свой, не пытаясь отнестись к нему критично (поскольку находится под влиянием окружающей среды, медиа и т. д.).³² Для коллективного мифа является важным отличать, спонтанно возникший миф и специально предпринятую мифологизацию конкретного события. На другом конце располагаются «белые места в памяти», которые не связаны с какими-либо значимыми событиями, но отсылают на длительные исторические этапы — периоды кажущегося отсутствия событий.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Французский историк Аннета Вевёрка характеризует современную историю, как историю свидетелей. Изучению ее во многом осложнено по причине того, что среди нас все еще живут очевидцы исторических событий, от которых мы можем получать новую и более точную информацию об пережитых ими эпохах.³³ Основой оральной истории является свидетельство ин-

---

32 Это явление также связано с индивидуальной и коллективной памятью. Подробнее см. HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

33 VANĚK, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 7.

дивидуума, который в функции нарратора спонтанно сообщает свои воспоминания и впечатления исследователю, который их далее анализирует и интерпретирует.

Для полноценной реализации методики устной истории и обогащения научного знания должны соблюдаться основополагающие критерии и условия:

- 1 Интерес к недавнему прошлому и его систематическое изучение на основании памяти живущих среди нас свидетелей этого прошлого.
- 2 Отход от абсолютизации доверия к письменным свидетельствам, как привилегированных источников при изучении прошлого, необходимость равноправия и других источников научного знания.
- 3 Интерес к устным повествованиям свидетелей изучаемых событий, которые основываются на их личном опыте проживания.
- 4 Создание методологических и теоретических подходов к процессу сбора и обработки материалов.
- 5 Технические возможности для создания записей — наличие функционального оборудования.
- 6 Общественный запрос в отношении исследуемых тем, который отражается на возможности получения грантовой финансовой и другой поддержки.³⁴
- 7 Методические приемы устной истории используют в своей проектной деятельности и другие гуманитарные и социальные науки. Осью устной истории является исключительная ориентация на человека. Объектом интереса выступают конкретные люди во всей своей индивидуальной исключительности, а не всеобщие исторические процессы, что характерно для количественных исследований.

Целью данной статьи было ознакомить читателя с методикой устной истории, ее спецификой и практическими шагами, которые необходимо осуществить перед вступлением в поле исследования, в самом процессе, и на завершающем этапе. Устная история является незаменимой не

---

34 VANĚK, Miroslav — MÜCKE, Pavel — PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 47 — 48.

только для самого исследования прошлого, но и в целом, для всех сфер, где письменные источники отсутствуют. Позитивным трендом является ситуация в современной академической среде, когда целый ряд признанных ученых по всему миру работает с оральной историей как естественной составляющей их профессиональной деятельности. Данный метод также широко используют учащиеся высших учебных заведений исторических и близких им специальностей при обработке своих аттестационных итоговых работ. Это является путем популяризации данной методики для сознания молодых поколений исследователей.

СПИСОК БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

МОНОГРАФИИ

- CRESWELL**, John: *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Thousand Oaks Sage Publications, 2007.
- HALBWACHS**, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- HENDL**, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005.
- KUTNAR**, František — **MAREK**, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: Lidové noviny, 1997.
- PLICHTOVÁ**, Jana: *Metódy sociálnej psychológie zblízka. Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií*. Bratislava: Média, 2002.
- RICHE**, Donald: *Doing oral history: A practical guide*. New York: Twayne Publishers, 1995.
- STRAUSS**, Anselm — **CORBIN**, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999.
- THOMPSON**, Paul: *The voice of the past. Oral history*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- VANĚK**, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.
- VANĚK**, Miroslav — **MŮCKE**, Pavel — **PELIKÁNOVÁ**, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.
- VANĚK**, Miroslav — **MŮCKE**, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011.

ГЛАВЫ В КОЛЛЕКТИВНЫХ МОНОГРАФИЯХ ИЛИ СБОРНИКАХ И ИССЛЕДОВАНИЯ

GRELE, Ronald: Ziellose Bewegung. Methodische und theoretische Probleme der Oral History. In **NIETHAMMER**, Lutz: *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980 s. 143—161.

FRÝDLOVÁ, Pavla: Archivace a další využití interview — zkušenosti a pochybnosti. In **PETRÁŠ**, Jiří (ed.): *Příběh je základ a lidé příběhy*

potřebují aneb teoretické a prakticky aspekty orální historie. České Budějovice: Jihočeský sborník historický — Supplementum 3, 2010, s. 31—36.

PORTELLI, Alessandro: What makes oral history different. In **PERKS**, Robert — **THOMSON**, Alistair: *The oral history reader*. London: Routledge, 1998, s. 63—74.

СТАТЬИ И МАТЕРИАЛЫ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

KOHOUTOVÁ, Klara: Oral history v konceptu soudobých dějin a oral history v České republice. In *Človek a spoločnosť*, vol. 19, no. 1, 2016, p. 30—43.

MORRISSEY, Charles: Why call it «oral history»? Searching for early usage of a generic term. In *Oral history review*, vol. 8, no. 1, 1980, p. 20—48.

VON PLATO, Alexander: International Oral history on the Move. In *Word and silence*, vol. 4, no. 1/2, 2007/2008, p. 21—24.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСТНОЙ ИСТОРИИ В ТЕОРИИ И НА ПРАКТИКЕ

ПЕТРА ХОВАНЦОВА, кандидат наук, кафедра культурологии философского факультета Университета им. Коменского в Братиславе

Метод устной истории используется как качественный метод с высокой вариативностью в использовании. Этот метод обеспечивает широкое применение не только в научных исследованиях в различных областях социальных наук и проектах в сфере высшего образования, но также представляет собой популярную и интересную альтернативу для улучшения преподавания и обучения в средних школах. В этой статье я хотела бы рассмотреть особенности и подводные камни, с которыми исследователь может столкнуться, используя этот метод. Я хотела бы привести несколько размышлений и замечаний, на которые обращают внимание эксперты, которые используют устную историю, а также свой собственный опыт в проведении устно-исторических исследований.

УСТНАЯ ИСТОРИЯ

Сначала необходимо определить, что мы понимаем под устной историей (для многих теоретиков). Мы можем рассматривать ее в двух измерениях. Как процесс записи интервью с отобранными людьми, в которых они передают информацию о своем (их) прошлом. Устная история также представляет результат этого разговора — рассказ о прошлом (Abrams, 2010, с. 2). В этом метод устной истории сложен и многослойен, несмотря на его кажущуюся простоту (при проведении интервью). Мы можем рассмотреть сложную часть работы с результатом — записанное и перезаписанное интервью и последующую аналитическую работу с ним.

УСТНОСТЬ

Учитывая указанную выше характеристику метода устной истории важно обратить внимание на понятие устности, которая содержится в самом методе и является его основой. Тем не менее, эта ключевая особенность может легко исчезнуть, потому что мы в основном работаем с переписанными разговорами. Способ записи интервью может отличаться, даже если в большинстве случаев принцип переписывания утверждений буквально действует. Транскрипции, которые также включают эмоциональное выражение, изменение тембра голоса или колебания, молчание и продолжительность, не являются правилом. Это может привести к сдвигам в понимании осуждения человека в последующей работе только при допросе интервью. По этой причине несколько экспертов рекомендуют работать не только с перезаписанным текстом, но и с аудиозаписью разговора.

ПАМЯТЬ

Ключевым предметом устно-исторического метода является память — это память индивида и групповая память — или же мы можем говорить о коллективной памяти. Память в биологическом смысле, а также в смысле социальном. Ведущий американский теоретик Л. Абрамс пишет: «Память со всеми неточностями, изменчивостью и быстротечностью лежит в основе нашей практики и анализа» (Abrams, 2010, с. 23). Именно то, как устная история работает с памятью и на нее опирается, делает устно-историческое исследование особенным.

Исследователей, которые используют устную историю в своей профессиональной деятельности, иногда критикуют за использование интервью, в которых память рассказчика как основной источник приобретенных и обработанных знаний и опыта является ключевой.

Человеческая память считается неточной, избирательной и искажающей, о чем свидетельствуют различные исследования мозга и памяти. Тем не менее, это фактор, с которым метод устной истории считается, работает не только с разговорами, но и с другими типами источников. Исследователям, использующим метод устной истории, является близким конструктивистский подход в социальных науках. На этой основе они также оценивают другие типы источников — на-

пример, письменные источники, такие как хроники, в равной степени неполны. Их создатели часто выборочно работали над отбором записей и часто могут быть предметом того факта, что некоторые из письменных источников сохранились, а другие (о существовании которых мы даже не знаем) исчезли, были уничтожены или недоступны для нас.

Также необходимо воспринимать реализацию устно-исторических интервью в контексте коллективной или даже социальной памяти. «Наши воспоминания не соответствуют объективным фактам (если мы вообще можем говорить о существовании объективного факта), и на них влияют различные факторы. Интенсивность воспоминаний определенно зависит от того, как событие повлияло на нашу жизнь, какое значение мы придаем данному событию, как определенное событие воспринимается в обществе (оценено ли оно или одобрено). Также важно помнить, что отношение к событию, определенному периоду в нашей жизни, может меняться в течение всей жизни». (Chrenková, 2010, с. 26) Средства массовой информации сегодня также оказывают сильное влияние на воспоминания. Многие исторические события по-разному контекстуализируются в средствах массовой информации. Например, если нас в рамках исследования интересуют воспоминания периода социализма в Чехословакии, то следует учитывать, что то, что вспомнит рассказчик, будет смесью его собственных воспоминаний, интервью и репортажей, которые он слышал на эту тему по радио и телевидению, статей и книг, которые он прочитал по этой теме. Исследователь или исследовательская группа должны знать и включать эту возможность для дальнейшей работы с исследовательским материалом. В некоторых исследованиях это перемешивание воспоминаний с публичным дискурсом не играет ключевую роль, в других исследованиях исследователь может попытаться отфильтровать эти два измерения, понимая проблематичность такого процесса и его результатов.

Исследователи, работающие с методом устной истории, должны знать об ограничениях человеческой памяти с биологической и социальной точки зрения и работать с рассказчиками, а затем с интервью в контексте этих знаний. Этот подход также отражен в идее Й. Шубрты, чешского социолога: «Здравый смысл не прав, когда считает, что прошлое является прочным, стабильным и неизменным для настоящего. Напротив, оно пластично, гибко и постоянно меняется по мере того, как мы снова и снова что-то рассказываем и объясняем» (Šubrť, 1995, с. 276).

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ИССЛЕДОВАТЕЛЕМ И РАССКАЗЧИКОМ

Во время исследований, основанных на использовании методов личного интервью, устанавливаются отношения между исследователем и респондентом. В том числе при использовании устной истории в качестве метода, который может основываться на повторном интервью с одним человеком, между участниками интервью выстраиваются определенные отношения, которые могут (хотя не обязательно) иметь временный характер.

Появление дружественной атмосферы, которая должна перейти во взаимное доверие, является одним из условий успешной реализации интервью, с другой стороны может поставить исследователя перед сложной ситуацией. Характер отношений зависит также от общей направленности исследования и выбранных рассказчиков. Создание дружественных и открытых отношений с доверием между исследователем и рассказчиком, на мой взгляд, особенно важно, когда речь идет о деликатных темах (истории жертв войны или жертв различных видов насильственных действий и тому подобное). Однако исследователь может прийти к чувствительной теме в ходе любого разговора. Конечно, проблематично подготовиться к этой ситуации заранее и затем придерживаться подготовленного плана, поскольку некоторые воспоминания могут быть болезненными и эмоциональными для рассказчика. Тем не менее, исследователь должен быть готов к такой ситуации и реагировать чутко. Если рассказчик не может продолжать участие в интервью, не следует оказывать на него давление и организовывать другую встречу, на которой вы продолжите или закончите начатый разговор. В этом контексте важно отметить, что интервью, проводимые методом устной истории, не являются терапевтическими, но в некоторых случаях могут иметь сходные последствия. Рассказчик может рассказать о болезненном воспоминании впервые.

Как я упоминала выше, вопрос доверия и его установления между исследователем и рассказчиком имеет решающее значение для успешных интервью. С другой стороны, после окончания интервью или исследования, в большинстве случаев невозможно продолжать начатые отношения с рассказчиками. Этот опыт описан этнологом Яной Носковой следующим образом: «Я больше не была той, кто спрашивает, а стала опрашиваемой, которую просили о взаимности в повествовании, о совете. Это было несколько неприятно для меня, потому что я все еще знала о том факте, что после исследования я не вернусь к информаторам, которые сейчас были в некото-

рой степени обмануты» (Носкова, 2004, с. 123). Я сама столкнулась с аналогичной ситуацией во время исследования женщин в северной части Словакии. Реализуемое кандидатское исследование продолжалось несколько лет, и я неоднократно встречалась и разговаривала со своими нарраторками. После завершения исследовательской части диссертации (продолжительностью около 3 лет) я посетила область исследования только несколько раз, чтобы получить дополнительную информацию. Было ощущение того, что я как будто предала своих рассказчиц, но поддерживать регулярный контакт с ними уже не было возможным. Аналогичные чувства у меня возникают и после сотрудничества в рамках длительного устно-исторического исследования в приграничной зоне между Словакией и Чешской Республикой. После установления интенсивных отношений в рамках подготовки исследования и последующей реализации интервью, контакты были прерваны. Такие же проблемы и трудности описаны антропологами, которые проводят долгосрочные исследования на отдельных местах. По завершении исследовательских задач невозможно (многие и сами этого не хотят) продолжать относительно доверительные отношения с местным населением. В таких ситуациях невозможно полагаться на универсальные инструкции. Исследователь, интервьюер, должен понимать, что в ходе своей работы он создает такие обязательства, которые потом прекращает. Также в определенной степени возможно подготовить рассказчиков к этому аспекту работы, но не является возможным полностью избежать определенного разочарования или чувства безответности среди участников исследования.

СОВМЕСТНОЕ СОЗДАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ

Устная история — это особый метод, поскольку частично результат зависит от сотрудничества с нарратором, зависит от отношений, которые создаются между исследователем и рассказчиком (упомянутых в предыдущем подразделе). В рамках этого метода исследователь — это тот, кто определяет тему. Большая часть интервью не структурирована, вопросы задаются произвольно. Исследователь вместе с рассказчиком формируют тему и содержание, которое обсуждается. Перед устным историком стоит конкретная задача, и он из интервью создает источник, с которым потом работает. Совместное создание содержания исследования в кооперации исследователь-нарратор, а также восприятие интервью как (исторического) источника можно рассматривать с точки зрения позитивистской историографии или проблематики социологии и других социальных наук как проблематичное. Этот подход классифицируется как ненаучный

и субъективистский. Напротив, конструктивистские и интерпретационные направления в социальных науках рассматривают устную историю, ее процесс и результаты как не менее важный источник знаний, например, наравне с работой с архивным источником.

ПОВЕСТВОВАНИЕ

Предметом записи и изучения устной истории является повествование, рассказы. Нарраторов, участников исследования можно попросить рассказать об отдельных исторических событиях, в которых они участвовали, или рассказать историю своей жизни — в данном случае это биографическое интервью. Проводя исследование, исследователи часто выбирают вторую форму разговора, даже если их интересует только одно событие в жизни рассказчика. Это позволяет им увидеть историю выбранного человека комплексно, а также поможет лучше понять и увидеть, как и почему выбранный участник исследования поступил определенным образом, например, во время переломных исторических событий.

Я считаю важным обратить внимание на некоторые различия в способах повествования жизненных историй, с которыми исследователи могут столкнуться при проведении биографических интервью. Как я поясню ниже, на то, что и как будет сказано при проведении исследовательских интервью, влияет целый ряд социально-экономических факторов, включая гендерные факторы. Даже сам рассказ или история имеет свои гендерные различия. Женский рассказ бывает циклическим, при ответе на вопрос может быть запутанным, а не сразу вернуться к определенным мотивам. Мужской рассказ чаще бывает линейным, события сортируются в хронологическом порядке. У женщин мы можем найти более полные ответы об отношениях, семейных узах и личной жизни. У мужчин популярна тема профессиональной направленности, достигнутых результатов в карьере или хобби.

СПОСОБ ПОВЕСТВОВАНИЯ

При осуществлении интервью устноисторическим методом одинаково важно как содержание повествования, так и форма, в которую заключен рассказ. На способ подачи информации, ко-

торый рассказчик выберет, влияет несколько факторов, которые следует учитывать в подготовке и осуществлении интервью. Мы можем назвать пол, возраст, обстоятельства, обстановку, в котором мы проводим интервью и т.д. Исследователь может повлиять на некоторые условия, остальные он должен иметь в виду и в их контексте вести разговор, а затем и анализировать. Условия, на которые можно повлиять, включают пространство и обстоятельства, в которых мы проводим интервью. Нам следует предварительно ознакомить рассказчика с проблематикой, на которую мы хотим сосредоточить разговор, с целью исследовательского проекта и обязательно нужно объяснить, почему мы выбрали для интервью именно его или ее.

Если время и другие условия позволяют, уместно предложить нарратору самому выбрать время и место проведения интервью, при условии, что необходимо обратить его внимание на то, что обстановка должна быть спокойная, без каких-либо побочных импульсов и вмешательств. Для успешного осуществления интервью имеет важное значение, чтобы рассказчик чувствовал себя комфортно в данном месте и в данное время. По этой причине рекомендуется планировать его в соответствии с пожеланиями и предпочтениями рассказчика. Исходя из моего опыта реализации интервью, я советую домашнюю обстановку или рабочее пространство, где можно обеспечить личное пространство для нарратора. При выборе домашней обстановки, я хотел бы отметить наличие подводных камней в виде других членов семьи, которых, безусловно, необходимо ознакомить с принципами осуществления интервью. В большинстве случаев желательно, чтобы интервью имело место только в присутствии исследователя и рассказчика. С другой стороны, дома, как правило, легко доступны материалы, которые могут способствовать воспоминаниям рассказчика (фото, аудио или видеозаписи, сувениры и т. д.).

Как я уже упоминала выше, на способ повествования может существенно повлиять пол и возраст обеих сторон. Эти две характеристики также могут влиять на метод повествования в своем сочетании. Чтобы было более понятно, что имеется в виду, приведу пример из собственного опыта. Я проводила интервью с пожилыми женщинами (пенсионного возраста от 65 до 85 лет). Сама я была в возрасте 25—28 лет. После установления более тесных отношений с отдельными нарраторками, эти женщины начали включать в повествование советы о отношениях с мужчинами и правильном планировании отношений. Они начали вести себя как мамы или бабушки с внучкой. Такое отношение создало атмосферу доверия, но в то же время поставило меня в невыгодное положение. Во время интервью я должна был установить границы, чтобы мы не

вступали в несбалансированные отношения, в которых я буду восприниматься как подопечный человек. Второй пример, который я хотел бы привести, — это сочетание рассказчика-мужчины (старшего возраста) и женщины-исследователя (моложе его). Я сталкивалась с такой ситуацией как исследователь и научный сотрудник. В некоторых случаях общение между рассказчиком и исследователем было затруднено или перегружено тем фактом, что рассказчик особенно интересовался исследователем (или исследовательской группой) и не обращал внимания на предмет интервью. Если мы сможем подготовиться к такой специфике и осознавать ее во время разговора, тогда такая ситуация не выйдет из-под контроля. С переписанным разговором мы можем впоследствии работать надлежащим образом и записывать специфику процесса в соответствующем месте при анализе и интерпретации разговора. Конечно, может также возникнуть ситуация, когда разговор настолько отклоняется от предмета или переходит в неформальный разговор, что впоследствии он не может быть использован в научных целях. Другим примером исследовательской практики является рассказчик, который чрезмерно использовал вульгаризмы в речи. Поскольку интервью предназначалось для архивирования и дальнейшей обработки в различных учреждениях памяти, а также в образовательных целях, исследовательская группа приняла решение исключить его из архива (причины этого были не только в проблемной речи рассказчика).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В данной статье рассматриваются отдельные аспекты качественного метода устной истории, которые можно считать особенностями, а в некоторых случаях и проблемами. Эти особенности могут быть полезны для исследователя и необходимыми для его исследований, если он обращается к ним активно и осознанно. Характеристики, на которые я обратила внимание, — это устность, память, отношения между исследователем и рассказчиком, проблема совместного развития содержания исследования, повествование и способ повествования. Можно сказать, что более или менее все эти категории связаны с тем фактом, что устная история работает над подготовкой, реализацией и обработкой интервью — то есть с материалом, который имеет устную форму и обретает письменную форму вторично. В этой форме полученный материал дополнительно анализируется и интерпретируется, хотя это не является условием для использования этого метода. Фаза реализации интервью и их последующая архивация для дальнейших

научных и педагогических целей отделима от аналитико-интерпретационной фазы. По этой причине метод пригоден для использования и очень подходит для уровня среднего образования. Таким образом, учителя и студенты могут обогатить преподавание различных предметов и углубиться во многие (исторические, социальные и культурные) темы. Подготовка к интервью и его проведение требует теоретических и методологических знаний, которые также должны включать в себя знание специфики этого метода. В этой статье я привела некоторые из них и кратко представила их на примерах из практики. Для более подробного понимания природы и особенностей этого метода я рекомендую публикации из списка литературы, а также другие специализированные книги и тексты, посвященные использованию метода устной истории. Наконец, я хотел бы добавить еще одно личное сообщение. Устная история — это метод, который расширил и расширяет не только (мои) научные знания, но и , в рамках реализации различных исследований, обогатил меня как личность. Я могу порекомендовать заниматься устной историей, научиться использовать этот метод и с помощью него расширять знания и умения не только в исторической, социальной и культурной сферах.

БИБЛИОГРАФИЯ

ABRAMS, Lynn: 2010. *Oral History Theory*.

NY: Routledge, 2010.

CHRENKOVÁ, Petra: 2010. Reflexia spôsobu života žien v liptovskom regióne z kulturologického pohľadu.

dizertačná práca. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

NOSKOVÁ, Jana: 2004. Tazatel, dotazovaný — dočasní

«přátelé»? *Biograf*. 2004, 35, s. 121— 126.

ŠUBRT, Jiří: 1995. Sociální paměť a sociologický výzkum.

Soudobé dějiny. 1995, zv. 2, 2—3, s. 267—280.

СЕМЕЙНЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ О СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПОВСЕДНЕВНОСТИ КАК ШКОЛЬНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

ЯРОСЛАВ НАЙБЕРТ, учитель истории и социальных наук, сотрудник отдела образования
Института изучения тоталитарных режимов, докторант Карлова университета

Политика памяти в Чехии: помните преступления коммунизма

4 апреля 2009 года Европейский парламент принял совместную резолюцию о европейской совести и тоталитаризме¹. Депутаты в ней вынесли решение о том, чтобы 23 августа — день подписания так называемого пакта Молотова-Риббентропа в 1939 году — был объявлен Европейским днем жертв всех тоталитарных и авторитарных режимов². Парламент призвал к открытию секретных исторических архивов и принятию широких мер по изучению прошлого. «Европа не будет объединена до тех пор, пока она не сможет увидеть общность своей истории и не признает нацизм, сталинизм, фашистские и коммунистические режимы общим историческим наследием и не начнет всестороннее и подробное обсуждение их преступлений в прошлом веке», — цитирует депутатов Европейского парламента чешское ежедневное издание «Evropské noviny»³. Резолюция, которую поддержали большинство чешских депутатов Европейского парламента

-
- 1 European Parliament resolution on European conscience and totalitarianism. Доступно по ссылке: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20090401IPR53245+0+DOC+XML+V0//EN>
  - 2 Резолюция основывается на предыдущих общеевропейских инициативах, таких как Резолюция 1481 Парламентской Ассамблеи Совета Европы 2006 года или Декларация Европейского Парламента от 23 сентября предыдущего года. См. Declaration of the European Parliament on the proclamation of 23 August as European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism. Доступно по ссылке: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0439+0+DOC+XML+V0//EN>
  - 3 Měsíc v Evropské unii (рус. Месяц в Европейском союзе — прим. переводчика). Evropské noviny, 24 апреля 2009 г., с. 6

(критически о ней высказался в дебатах, например, член коммунистической партии KSČM⁴ Владимир Ремек), предусматривала создание Платформы европейской памяти и совести. Эта платформа должна служить к созданию сети и сотрудничества между национальными исследовательскими институтами.⁵

Несколько месяцев спустя Парламентская ассамблея Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) приняла в Вильнюсе резолюцию под названием «Воссоединение разделенной Европы», в которой говорилось, что «в европейских странах 20-го века были два крупных тоталитарных режима, нацистский и сталинский, оба привели к геноциду, нарушениям прав и свобод человека, военным преступлениям и преступлениям против человечности». ОБСЕ и в дальнейшем рекомендует государствам-членам ЕС «явно и недвусмысленно осуждать тоталитаризм».⁶

Так, в Чешской Республике с начала тысячелетия в общественных дебатах и средствах массовой информации выдвигались различные гражданские инициативы, требующие от учителей сосредоточиться на преподавании послевоенного периода диктатуры коммунистической партии (1948 — 1989). Это значительно изменило контекст самого обучения. Что их к этому подтолкнуло?

Для Чешской Республики характерно то, что с начала трансформации общества — в большей степени, чем в других постсоциалистических странах — в парламентской и региональной политике является активной коммунистическая партия KSČM, которая успешно получает голоса избирателей и систематически критикует негативные проявления посткоммунистической трансформации. Более того, большое количество бывших коммунистических политиков и чле-

---

4 KSČM — Komunistická strana Čech a Moravy, рус. Коммунистическая партия Чехии и Моравии — прим. переводчика.

5 В Чешской Республике, как и в других постсоциалистических странах, в качестве видимого проявления этой политики памяти в 2007 году был создан Институт изучения тоталитарных режимов и Архив служб безопасности, который содержит документы репрессивных организаций, в основном чехословацкой тайной полиции StB (Комитет государственной безопасности).

6 Resolution On Divided Europe Reunited: *Promoting Human Rights And Civil Liberties In The Osce Region In The 21st Century*, in Vilnius Declaration Of The Osce Parliamentary Assembly And Resolutions Adopted At The Eighteenth Annual Session, с. 48-49. Vilnius 2009.

нов аппарата государственной безопасности, которые участвовали в преследованиях антикоммунистической оппозиции, не удалось привлечь к судебной ответственности. Бывшие политзаключенные и активные противники режима не чувствовали достаточного общественного признания своей гражданской позиции, в то время как телевидение транслировало социалистические фильмы и сериалы, функционировавшие до 1989 года как специфический инструмент коммунистической пропаганды.

Это лишь некоторые из причин, по которым чувство недостаточной работы с прошлым вызвало ряд негодующих реакций. Анализ источников того времени свидетельствует о том, что необходимость извлечь уроки из прошлого привело в первом десятилетии нового тысячелетия к возникновению ряда политических и гражданских инициатив. Школьные уроки, по мнению некоторых критиков, не способствовали анализу прошлого или, по крайней мере, не в той мере, в которой они ожидали.⁷ Исторические годовщины (особенно в 2004, 2008 и 2009 годах), электоральные предпочтения и реальные результаты KSČM на парламентских и региональных выборах⁸, а также споры по поводу новых правовых актов, регулирующих отношение чешского общества к коммунистическому прошлому⁹, активизировали часть гражданского общества, которое рассматривало действия коммунистического правительства и репрессии как исключи-

---

7 PINKAS, Jaroslav — RIPKA, Vojtěch: *Mýty o výuce soudobých dějin. Dějepisáři se nebojí ani nezamrzli v tištěných učebnicích a nástěnných mapách*. Lidové noviny — Orientace. 24. 11. 2012. Nejnověji Máme holé ruce. [on-line] ČT. 168 hodin. 19. listopadu 2017. Доступно по ссылке: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10117034229-168-hodin/217452801101119/>. По состоянию к 2. 12. 2017. См. также J. NAJBERT, *Období normalizace jako předmět dějepisného a občanského vzdělávání*. In Činátl, K. — MERVART, J. — NAJBERT, J.: *Dějiny v diskuzi: Podoby československé normalizace*, с. 183 — 233, где можно также найти детальные комментарии и ссылки на проанализированный материал, особенно на с. 195 — 207.

8 KSČM получила достаточное количество мандатов на региональных и региональных выборах 2008 и 2012 годов, чтобы сформировать коалиционное правительство с помощью ČSSD (Чешская социально-демократическая партия — прим. переводчика). См. SASÍNOVÁ, Petra: *Učte o zločinech komunismu, vyzývají učitelé kolegy*. 11. 12. 2008. Доступно по ссылке: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/ucte-o-zlocinech-komunismu-vyzyvaji-ucitele-kolegy/r~i:article:624629>; *Vyměňte komunistu v čele školství, vyzývají učitelé na Karlovarsku*. 30. 12. 2012. Доступно по ссылке: http://zpravy.idnes.cz/ucitele-nechteji-vaclava-sloupa-z-kscm-jako-radniho-pro-skolstvi-phi-/domaci.aspx?c=A121130_114940_vary-zpravy_slv.

9 Я имею в виду Закон № 181/2007 Сб., Об Институте изучения тоталитарных режимов и Архиве служб безопасности, и Закон № 262/2011 Сб., Об участниках движения сопротивления и борьбы с коммунизмом.

тельно негативное явление¹⁰. Неспособность молодого поколения отклонить это явление или, по крайней мере, негативно его оценить, объяснялась ошибкой в учебном процессе¹¹. Новые инициативы и петиции хотели запретить коммунистическую партию и требовали, чтобы в школьном обучении содержалась информация о трагических событиях и судьбах жертв и активных противников социалистической диктатуры. Влиятельной метафорой стало утверждение о том, что чешское общество страдает от «потери национальной памяти», если оно не в состоянии рассматривать коммунистическое прошлое достаточно критически.

Заинтересованность новых инициатив в формировании образовательного предложения превратилась, например, в организацию встреч с представителями антикоммунистического сопротивления или диссидентами, просмотр документальных фильмов или организацию выставок. Таким образом, в первое десятилетие нового тысячелетия профессиональная работа учителей стала объектом общественного интереса гражданских объединений, родителей, журналистов и политиков, которые договаривались между собой о том, как следует преподавать период социалистической диктатуры. Хотя у нас недостаточно исследований, я склонен полагать, что доминантной стала так называемая антикоммунистическая политика памяти, которая сопровождалась моральным призывом к тому, чтобы преступления коммунизма (точнее было бы сказать, преступления (нео)сталинизма) расследовались, осуждались и воспринимались также, как и преступления нацизма.

Изучение коммунистического прошлого стало широко обсуждаться в школах с 2005 года, когда был запущен новый образовательный проект организации «*Člověk v tísni*»¹² «Месяц фильма в школах — Истории несправедливости». В символический ноябрьский месяц (месяц бывшей чехословацко-советской дружбы и в то же время месяц так называемой Бархатной революции

---

10 В дополнение к упомянутым в тексте образовательным инициативам, это в первую очередь заявление «С коммунистами не разговариваю» (2003), петиция «Хватит уже коммунистов» (2005) или петиция «Мы не хотим привыкать к коммунистам!» (2008).

11 Например, петиция «Мы не хотим привыкать к коммунистам!» 2008 года сформулировала требование к законодателям ввести «обязательное преподавание современной чешской истории в школьную программу, чтобы учебный материал не заканчивался 1945 годом, как это происходит в большинстве случаев сегодня». В конечном итоге петиция собрала почти 75 000 подписей.

12 Рус. «Люди в беде» — прим. переводчика

1989 года) в чешских школах прошла первая серия показов документальных фильмов, после которых состоялись беседы со очевидцами исторических событий, которые как жертвы режима рассказывали молодежи о «коммунистическом бесправии».

Рефлексия учителей на этот проект свидетельствовала о том, что многие разделяют призыв к необходимости работы с травмирующим коммунистическим прошлым. Истории несправедливости, по мнению некоторых, помогли «объективно и правдиво описать прошлое, которое затронуло всех нас и информация о котором постоянно искажалась» и возродили «потерянную память о нации»¹³. Для учеников последующие дискуссии должны были стать сильным формирующим опытом. Важную роль сыграл элемент достоверности в повествовании рассказчика. В своих размышлениях некоторые ученики выражали эмоциональные реакции — грусть, уважение, решительность и страх. «Я бы не хотела пережить это время и надеюсь, что коммунисты не придут к власти», — подытожила свои впечатления в публикации одна ученица базовой школы. Другие ученики выразили благодарность за интересные встречи, которые позволили им больше оценить тот факт, что они могут жить в свободной и демократической стране.

Проект «Истории несправедливости» активен и сегодня, в нем участвуют сотни школ, и он является одной из самых известных медиа-инициатив, в том числе благодаря кампании «Против потери памяти», с 2013 года привлекающей внимание к тенденции «более мягко» относиться к коммунистическому прошлому и ставить под сомнение его «преступную основу»¹⁴. В конце 2008 года другая общественная ассоциация PANT организовала первый год конференции «Даже молчание — ложь, или Почему нужно говорить и учить о коммунистических преступлениях», где вместе с учителями и историками проблематику обсуждали политики, диссиденты и журналисты. Конкретным шагом, предпринятым PANT для улучшения ситуации, был запуск образовательного портала *Moderní dějiny.cz*, который предлагает учителям новые материалы и платформу для обмена опытом. Учителя в течении долгого времени используют портал как

---

13 *Příběhy bezpráví — Komunistické Československo*. Praha 2006, с. 32-33

14 Во второй половине июня 2014 года второй год кампании «Против потери памяти» с подзаголовком «От коммунизма больно до сих пор» сопровождался рядом событий, в том числе шествием к памятнику жертвам коммунистического режима, расположенном на улице Ujezd в Праге. Ближе к замыслу организаторов, см. СТРАЧОТА, Карел: Меморандум 2014. Доступно на: <http://www.protiztratepameti.cz/en/memorandum-2014>

предпочтительный ресурс для своей работы: в одном исследовании 90% учителей подтвердили свое использование этого портала.¹⁵

В Чешской Республике существует целый ряд подобных инициатив и проектов, я выбрал только два наиболее влиятельных, чтобы проиллюстрировать, что школьное образование и гражданское воспитание в настоящее время играют важную роль в формировании коллективной памяти чешского общества. По словам Яна и Алеиды Ассманн, официальные тексты (законы, публичные выступления), мемориалы, музеи, ритуалы, праздники, фильмы, литература и другие средства массовой информации значительно способствуют формированию и передаче этой памяти. Важным фактором в этой области является обучение истории, о которой мы можем утверждать, что она создает мемориальный канон того, что следует помнить будущему поколению. Та часть прошлого, которая не имеет существенного значения для настоящего, не остается в памяти.¹⁶

Исходя из историографической точки зрения очевидно, что критика недостаточного качества образования о коммунистической Чехословакии основывается, осознанно или нет, преимущественно на бинарной интерпретации тоталитаризма, которая создает четкую границу между «преступным режимом» или «властью» с одной стороны и «подконтрольным», «беспомощным» обществом, которое подчиняется давлению и принуждению либо из страха, либо в обмен на гарантированную государством социальную защиту, с другой стороны. Коммунистический режим, построенный на синергии репрессий и социальной коррупции, осуждается как негативный с точки зрения вечных моральных ценностей (коммунизм как «вечное зло») и так стнавится — независимо от конкретного исторического контекста — проще стимулировать поиск

---

15 По словам Петра Шимичека, портал посещает в среднем 1200 уникальных посетителей в день, и на нем работают 7600 зарегистрированных учителей истории и общественных наук. ŠIMÍČEK, Petr: *Období socialismu v Československu a Polsku v prostředí portálu Moderní dějiny.cz, ve výukových materiálech a akcích PANT*, in: *Obraz období "socialismu" v českých a polských učebnicích*, s. 178 — 184. Srovnej GRACOVÁ, Blažena: *Historické prameny ve školní výuce dějepisu ve světle empirických šetření*, in: *Revue Historica* 2014, č. 2, s. 150 — 160, здесь с. 158.

16 GÜNTHER-ARNDT, Hilke: *Historisches Lernen und Wissenserwerb*. In: GÜNTHER-ARNDT, Hilke (Hrsg.): *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Berlin 2011, s. 18. Srovnej ASSMANN, Aleida: *Re-framing Memory, Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past*, in: TILMANS, Karin — VAN VREE, Frank — WINTER, Jay: *Performing the Past. Memory, History and Identity in Modern Europe*. Amsterdam 2010, s. 43. ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001.

параллельных нарушений в настоящее время: будь то коррупция, политическая пассивность граждан, нарушение прав человека или популистская риторика предложений для решения социальных проблем.¹⁷

Тоталитарно-исторические интерпретационные рамки, которые в девяностых годах 20-го века также использовались в учебниках по истории, с начала тысячелетия значительно дополнены, а также нарушены образами социалистической повседневной жизни, которые имеют свое происхождение в семейных воспоминаниях, упомянутых сериалах и фильмах и ностальгических волнах моды¹⁸. Меняются также рамки поколений и социально-экономические и политические условия, в которых период коммунизма в школах изучается.¹⁹ Общественные проблемы в 2003 — 2012 годах призывали к корректировке преподавания истории, они отражают не только спор о двух концепциях коммунистического прошлого, но и дискуссию о неоднозначных интерпретациях, особенно периода 70-х и 80-х лет, которые вновь поднимают вопрос о том, жилось ли «обычным людям» лучше до 1989 года или после него.²⁰

НУЖНЫ ЛИ ШКОЛЕ СЕМЕЙНЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ О СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ?

Деятельность гражданского общества задается вопросом о том, в какой степени плюрализм, различные источники финансирования и методологических подходы образовательных проектов гарантируют, что в итоге школа не станет инструментом политики памяти в интересах отдельных групп людей. При этом необходимо отметить, что у нас очень мало данных, которые бы нам рассказали детали касательно характера памяти в этих образовательных проектах. Чеш-

---

17 NAJBERT, J.: *Období normalizace jako předmět dějepisného a občanského vzdělávání*, с. 216 — 222.

18 Там же. Ср. ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. Praha 2014, с. 127 — 203.

19 Среди причин — не только социально-экономические влияния (влияние трансформации 1990-х годов на отдельные социальные группы, последствия долгового кризиса 2008 года), но и резонанс поп-культурных образов социалистической повседневной жизни (примером этой тенденции может служить, например, успех ретроспективного сериала «Vyrážděj» 2009 — 2012 гг.)

20 NAJBERT, J.: *Období normalizace jako předmět dějepisného a občanského vzdělávání*, с. 216 — 222.

ские учителя поощряются за привлечение свидетелей исторических событий к обучению в течение многих лет, но эта практика, по сути, не подвергается критической рефлексии.

Параллельно с обсуждениями в рамках общественного консенсуса о форме школьной истории мы встречаемся в СМИ с нападками на профессионализм учителей и явную манипуляцию с историей в школах, при этом аргумент недоверия к рассказам очевидцев звучит в публичном пространстве неоднократно. Эту критику, которая высказывается с профессиональных (ненадежность устных показаний в качестве источника, методологические ошибки)²¹ и идейных (учителя сознательно переписывают историю в духе антикоммунизма)²² позиций, можно объяснить опасениями поколения с опытом идеологизированного образования до 1989 года. Многие из своего собственного опыта помнят участников классовой борьбы, забастовок и антифашистского сопротивления, во многих случаях, членов коммунистической партии, которые своей односторонней трактовкой истории дискредитировали устную историю как метод, который имеет большой потенциал для развития педагогического конструктивизма. Педагогический конструктивизм предполагает, что учащиеся принимают активное участие в изучении прошлого, а также подключают к этому собственные идеи и переживания, такие как семейные воспоминания.²³

Истории тех, кто отказался подчиниться недемократическим методам власти, как своим активным сопротивлением, так и просто путем отказа принять правила игры, продиктованные на-

---

21 См. напр. VANĚK, Miroslav: *Sběrači, lovci a „vědecký“ antikomunismus... Aneb o některých problémech orální historie při výzkumu naší nedávné minulosti*, in: Příběh je základ... A lidé příběhy potřebují... Aneb teoretické a praktické aspekty orální historie, (ed.) Petráš, Jiří: České Budějovice 2010, s. 21. VANĚK, Miroslav: *O potřebě hrdinů, padouchů a obětí (a nepotřebě historiků) aneb Na křižovatkách českých dějin, paměti a politiky*, in: Kopeček, Pavel a kol. (ed.) *Společenskovědní aspekty fenoménu vyrovnání s minulostí v kontextu výchovy k občanství*. Praha 2013, c. 12—25

22 ŠTOFANOVÁ, Anna: *Pamětníci do škol?!*. Haló noviny, 13. 2. 2009, s. 14; O výuce dějepisu a manipulaci s historií.

Haló noviny, 16. 11. 2009, s. 3. Srovnej ZÍDEK, Petr: *Potíže s pamětníky*. Lidové noviny, Orientace—Salon, 14. 2. 2009, c. 22.

23 Этот педагогический подход подчеркивает процессы обнаружения, распространения и преобразования когнитивных структур (образов мира) в процессе обучения. Таким образом, процесс обучения представляет собой непрерывный процесс реконструкции знаний, при котором играет значительную роль то, с каким предвзятым мнением (например, воображение) ученик входит в образовательный процесс. С этой целью также адаптированы дидактические процедуры и инструменты, которые в случае истории должны активировать существующие знания и мнения и предлагать проблемные задачи с акцентом на практическое использования, полезность и необходимость составить собственное мнение.

цистским или коммунистическим режимом, несомненно, нужны в преподавании истории. Для формирования положительной гражданской позиции, развития понимания принадлежности к европейскому цивилизационному и культурному кругу и содействия «принятию ценностей, на которых построена нынешняя демократическая Европа»²⁴ мы также руководствуемся текущими Рамочными образовательными программами, которые заменили учебную программу в 2007 году. Кроме того, тема прав человека и их нарушений в прошлом и настоящем является неотъемлемой частью гражданского образования. Вся ситуация также имеет обычное человеческое измерение, где участие очевидцев в обучении также можно рассматривать как проявление стремления к общественному признанию их гражданской позиции, а ученики представляют естественную для очевидцев аудиторию, которая слушает их историю и предлагает необходимое моральное удовлетворение как компенсацию за несправедливость в прошлом.

Однако я считаю, что учителя должны преследовать и другие воспитательные и образовательные цели, а не просто приводить в их класс «правильных» нарраторов. Если мы хотим развивать историческое сознание учеников, воспоминания должны быть не только услышаны и воспроизведены, но в случае необходимости также эффективно сопоставлены, проанализированы и интерпретированы. Ученики благодаря этому не только приобщаются к памяти, но и могут критически ее осмыслить и получить базовые знания о функционировании культуры памяти. Как и любой другой исторический источник, ни одно устное свидетельство не должно приниматься некритически. Но разве мы как учителя имеем достаточно мужества, чтобы естественным образом подвергать сомнению рассказ свидетеля, которого мы пригласили на урок, как человека, который должен формировать ценности в воспитании учеников и быть для них моральным примером?

Это требование представляется необходимым, когда ученики сталкиваются с воспоминаниями, которые не соответствуют устоявшимся представлениям о том, что является исторически значимым свидетельством, которое нация не должна забывать. Глядя на чешские учебные материалы, мы можем заключить, что коллективная память и опыт политических заключенных или диссидентов обычно доступны учителям. Как побочный эффект большого гражданского интереса к этим историям, однако, существует маргинализации других свидетельств, которые

---

24 *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007, s. 43.

положительно относятся к прошлому и, как правило, к нему аполитичны, потому что они наполнены опытом повседневной жизни «обычного человека».

Чешские учителя в исследованиях утверждают, что семейные воспоминания являются важным источником исторического сознания учеников. Но только меньшинство из них предпочитает его как информационный ресурс о прошлом и регулярно включает в преподавание. Причиной этого может быть «ненадежность» рассказов родителей, бабушек и дедушек как исторического источника, а также боязнь противоречий и столкновения различных мнений.²⁵ Восприятие семейной памяти как нежелательного источника исторических знаний также упоминается журналистом и бывшим диссидентом Яном Урбаном при интерпретации анкеты учащихся старших классов, осуществляемой организацией «Člověk v tísni». Рост положительной оценки предноябрьского режима среди учащихся старших классов в 2012 году он объясняет тем, что «от своих родителей они не получают никакую или получают очень отрывочную, анекдотическую информации о том времени, которая более того искажается молодостью родителей в тот период».²⁶ В последующей интерпретации он неявно высказывает мысль о том, что семейное окружение учащихся может создавать для них препятствие в квалифицированном и правильном понимании прошлого. Команда историков и публицистов из некоммерческой организации *Post Bellum*, начиная с рубежа тысячелетий документирующей «память нации», выбирает истории, представляющие героизм во времена несвободы, для крупнейшего чешского медиа-архива воспоминаний. Обычный человек включен в базу данных при условии, что он стал свидетелем исключительного исторического события.²⁷

-
- 25 LABISCHOVÁ, Denisa: *Rodinná paměť v historickém vědomí (Perspektivou oborově didaktického výzkumu)*, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 2013, č. 1, s. 177 — 183. JIŘIČKA, Jan: *Máma a táta se narodili za Husáka. Dějepisáři korigují krásné vzpomínky*. iDNES.cz, 31. 8. 2012. Доступно по ссылке: http://zpravy.idnes.cz/dejepisari-se-uci-pracovat-se-vzpominkami-rodin-zaku-p00-/domaci.aspx?c=A120827_103615_domaci_jj. Противоречие между профессиональным содержанием семинара и его презентацией в СМИ более подробно обсуждается в вышеприведенной публикации *Paměť a projektové vyučování v dějepise*, с. 11.
- 26 *Jeden svět na školách* — Zpráva o dotazníkovém šetření na středních školách 2012 včetně porovnání s rokem 2009. Praha 2012. Dostupné z http://www.jedensvetnaskolach.cz/download/pdf/jnsnspdfs_249.pdf.
- 27 С момента своего возникновения в 2001 году проект направлен на документирование и популяризацию историй и явлений забытого тоталитарного прошлого. Смотрите: <https://www.postbellum.com/> u <http://www.pametnaroda.com/>

Отдел образования Института изучения тоталитарных режимов наоборот имеет положительный опыт использования семейных воспоминаний «обычных» очевидцев. С 2008 года более 800 учеников базовой и средней школы приняли участие в проекте «Большие и маленькие истории из новейшей истории», в котором они общались с членами своих семей.²⁸ Из множества историй я выбрал одну интересную историю из семьи ученицы гимназии, назовем ее Тереза, чтобы проиллюстрировать потенциал семейных воспоминаний для преподавания истории. Прабабушка и бабушка Терезы рассказали ей о жизни в коммунистической Чехословакии в 2014 году. Бабушка (* 1949) описала преследование семьи коммунистическими властями, потому что в 1950-х годах ее отец, частный фермер, не хотел вступать в сельскохозяйственный кооператив (аналог советского колхоза — прим. переводчика). Бабушка осуждала нарушения прав человека в годы диктатуры, недвусмысленно упоминая о существовании так называемого железного занавеса или нарушения свободы слова, ей не нравилось провозглашения, что в государстве все в порядке, хотя на самом деле так не было.

Однако в другом интервью прабабушка (* 1925) вспоминала все иначе. На вопрос «Что тебе нравилось в коммунизме?» прабабушка Терезы рассказал историю, которая не была связана с репрессиями, а с модернизацией социалистической деревни:

«[Мне нравилось] путешествовать, и что люди не работали так тяжело в деревне, когда начались сельскохозяйственные кооперативы. С самого начала это было мало оплачиваемым, но когда кооперативы встали на ноги, зарплаты стали солидными, и люди, если работали, то у них все было хорошо. У них был хороший председатель — наш отец (прадедушка) хорошо этим управлял, и люди зарабатывали. Занимался строительством, все было механизировано».²⁹

Прабабушка не скрывала проблемы (ее дочь не могла учиться в престижном колледже из-за семейного происхождения), но она продолжала описывать положительные стороны своей жизни в 1970-х и 1980-х годах. Она рассказала, как много путешествовала — в Италию, Югославию, Германию, Кубу и Россию — поездку она получила в подарок на день рождения от сельскохозяй-

---

28 HAVLŮJOVÁ, Hana — NAJBERT, Jaroslav: *Paměť a projektové vyučování v dějepise*. Praha 2014

29 Archiv projektu D21, projekt Velké a malé příběhy moderních dějin na zlínském gymnáziu 2014, rozhovor s pamětnicí (*1925) realizován 3. ledna 2014.

ственного кооператива. Интервью Терезы закончилось вопросом: «Был ли в семье конфликт с коммунистами?» «Нет, не было», — ответила прабабушка.

История прабабушки очень похожа на запись «Back to the past» на образовательном портале *Socialism Realised*, где бывшие работники сельскохозяйственного кооператива смотрят пропагандистский фильм своей юности и вспоминают, насколько большой для них была позитивная перемена в их жизни в кооперативе.³⁰

Если мы представим себя в роли Терезы, то она, должно быть, была удивлена. Вероятно, она ожидала от прабабушки рассказ о своем муже, храбром фермере, который вступил в кооператив только после того, как ему угрожал тюрьмой. Вместо этого она узнала, что у семьи не было проблем с коммунистами, что дедушка был главой процветающей организации, которая могла себе позволить оплачивать сотрудникам отпуск за границей. Тереза суммировала свои впечатления следующим образом:

*«С самого детства мне вкладывали в голову, что коммунизм плох, и что я должна уважать свободу. Вот почему меня удивила малая критика коммунизма моей прабабушкой. (...) Прабабушка к коммунизму оказалась не так критична, как я ожидал. После рассказов, которые я слышала, когда была маленькая, я ожидала большего сопротивления режиму в то время, главным образом из-за коммунистического поведения по отношению к семье, учитывая отношение прадеда к кооперативам».*³¹

В семье Терезы проект позволил отказаться от двух различных интерпретационных рамок. Первый рассказ был довольно критичен к прошлому, подчеркивая антикоммунистические идеи, но второй был ностальгический. Поскольку Тереза была не только пассивным слушателем истории, но и сама занималась исследованием прошлого, она испытала важный опыт того, что одно и то же событие люди могут оценивать по-разному. В Чешской Республике все еще

---

30 Back to the past. Источник: *Návrat do neobyčejných let* (Hynic, Karel — Taussig, Pavel; 2004). Доступно по ссылке: <https://www.socialismrealised.eu/catalogue/back-to-the-past/>

31 Archiv projektu D21, projekt Velké a malé příběhy moderních dějin na zlínském gymnáziu 2014, reflexe k rozhovor s pamětníci.

преобладают консервативные методы обучения — рассказ учителя и работа с учебником.³² Но каков риск рассказа правды «на веру»? Хотя этот метод представляет собой историческую модель обучения, он приводит к отсутствию собственного мнения, «к некритическому принятию и репродуктивному мышлению», что, в свою очередь, может способствовать более легкой манипуляции и попаданию под влияние.³³ Авторы, отстаивающие концепции исторической грамотности в англосаксонских странах, демонстрируют, что активное взаимодействие учащихся с историческими источниками развивает их критическое мышление.³⁴

Вот почему подобные ситуации являются хорошей возможностью помочь студентам развить свои эпистемологические установки. Терезу следовало бы попросить подумать о том, почему в одной семье существует два типа воспоминаний об одних и тех же событиях. Бабушка и прабабушка представляют свидетельства разных поколений. Для бабушки Пражская весна и августовская оккупация Чехословакии в 1968 году стали формирующим опытом; после революции в ноябре 1989 года она нашла себе полноценное применение в гуманитарной области. Мы можем считать ее победителем Бархатной революции 1989 года.

Прабабушка преобразования общества в 1990-х годах встретила на пенсии. Она выросла в годы экономического кризиса 1930-х годов, формирующий опыт молодости для нее была нацистская оккупация. Чешская деревня может быть для нее не только идеализированным носителем сельской традиции, но и местом социальных конфликтов среди более состоятельных и менее состоятельных крестьян. Социалистическая деревня, характеризующаяся богатой общественной жизнью, в которой кооператив предоставляет людям работу и в которой прабабушка провела значительную часть своей продуктивной жизни, контрастирует в воспоминаниях с современ-

---

32 Gracová, Blažena: *Poznatky z výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In Z. Beneš (ed.). *Historie a škola VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise*. Praha: Ústav pro informace a vzdělávání pro MŠMT ČR 2010, s. 9—30.

33 SPILKOVÁ, Vladimíra a kol.: *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Praha, Portál 2005, c. 31.

34 Stearns, P. N. — Seixas, P. C. & Wineburg, S. S. (Ed.): *Knowing, Teaching and Learning History. National and International Perspectives*. New York: NY University Press 2010. Sledright, B. Van. *The Challenge of Rethinking History Education: On Practices, Theories, and Policy*. New York: Routledge 2011. Morton, T. & Seixas P. C. *The Big Six. Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson Education 2013.

ной формой сельской периферии в Чешской Республике, которая сильно пострадала от урбанизации и экономических преобразований сельскохозяйственного производства в 90-х годах.

Для различных историй жизни при социализме у обеих женщин есть много веских причин. Анализ социальной обусловленности воспоминаний и того, что сама Тереза представляет о семейной истории жизни при коммунизме, должен стать еще одним логическим шагом в ее изучении семейной идентичности.

Семейные воспоминания о повседневной жизни или телевизионные фильмы и сериалы контекстуализируют исторический опыт иначе, чем учебники. Они указывают на различия в этапах развития социалистической диктатуры (сталинские 1950-е годы, реформаторское движение 60-х, нормализация 70-х), выявляя неожиданную преемственность и разрыв, действия и реакцию и, таким образом, способствуют размыванию тоталитарно-исторической нарративной структуры. Ограничения особенно видны на примере семьи Терезы — как она может понять мотивы своего прадеда, который превратился из фермера в председателя социалистического кооператива, когда тоталитарно-историческое повествование предлагает только дихотомическую интерпретативную структуру, в которой ее дед жил в страхе репрессий, находился под влиянием пропаганды или был социально коррумпирован?

Дидактик из Северной Ирландии Аллан МакКалли обращает внимание на тот факт, что учителя должны включать в обучение взаимопротиворечащие свидетельства, в противном случае они создают ложное представление об уровне социального согласия, который существует вне школьного класса. Для нас, учителей, важно, чтобы история не может устранить противоречивые воспоминания о чешском обществе в социалистическом прошлом, но она может помочь развить дискуссию о прошлом. Таким образом, предполагаемый результат преподавания спорных тем — это не обязательно достижение консенсуса, а разрешение конфликта демократическими, ненасильственными средствами.³⁵

---

35 McCully, Alan: *History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past*. Education, Citizenship and Social Justice, 2012, 7, 2, s. 145 — 159. Srovnej Stradling, Robert: *Jak učít dějiny 20. století*. Praha 2003, s. 99 — 107. BARTON, Keith C. — LEVSTIK, Linda S.: *Teaching for the Common Good*. New York — Londýn 2009.

ПРЕПОДАВАНИЕ ИСТОРИИ ЧЕРЕЗ ПРОЕКТНОЕ ОБУЧЕНИЕ, ПРИМЕР ИЗ ПРАКТИКИ

ВАЦЛАВ АДАМЕК, кандидат исторических наук, учитель истории

Одним из способов освежить преподавание истории является возможность программного обучения. В этом случае речь идет о дополнении к классической структуре обучения, включающей такие элементы, как групповая работа, планирование лидерства или презентация собственной работы по теме. В целом, проектное обучение выполняет развитие мягких навыков, которые не являются основными целями образовательного процесса в классическом фронтальном образовании. Хотя это привлекательная модель, ее практическое использование в школьной практике предлагает ряд ловушек, которые необходимо учитывать при рассмотрении проекта в качестве метода преподавания истории. Самый обширный школьный проект, который мы подготовили совместно с моим коллегой Лукашем Лебдушкой, носит название «От тоталитаризма к демократии 1989—1993». За время его подготовки мы получили широкий спектр знаний о преимуществах и опасностях проектного образования в школьной истории. Вы можете взять следующие строки в качестве вдохновения для вашей работы.

ОТ ТОТАЛИТАРИЗМА К ДЕМОКРАТИИ 1989-1993

Важной частью каждого проекта является выбор темы, которую мы хотим с помощью проекта раскрыть. Вместе с нашим коллегой мы решили подробнее обратиться к периоду ключевой современной истории Чехословакии на рубеже восьмидесятых и девяностых годов двадцатого века — к периоду конца коммунистического тоталитаризма и наступления современной, активной демократии. Тема была выбрана специально в виду ее актуальности и достаточного количества материала, который ученики могли использовать для своей работы и желаемого результата. Наша цель состояла в том, чтобы выбрать тему, которая неоднозначна и противоречива,

чтобы учащиеся могли исследовать различные точки зрения и воспринимать историю как пластическую последовательность событий, в которых нет абсолютной правды.

СПОСОБ РАБОТЫ

Для реализации проекта мы решили использовать комбинацию нескольких видов работ. Основная и самая важная часть была сосредоточена на работе самих студентов. Каждый студент должен был создать биографическое интервью со свидетелем с помощью метода устной истории. Все студенты должны были представить свои уникальные интервью в аудиотреке и транскрибировать их в текстовый редактор. Мы установили следующие критерии для интервью.

- минимальный возраст опрашиваемого на момент события 18 лет
- Только 1 респондент
- Минимальное количество вопросов — 15
- Необходимость утвердить кандидатуру опрашиваемого у учителей

Использование метода устной истории было преднамеренным, наша цель состояла в том, чтобы заставить студентов работать со свидетелями исторических событий, которых студенты должны опросить сами. Студенты должны были соединить несколько методов работы, но особенно важно то, что им нужно подготовить набор вопросов, специфичных для каждого свидетеля. Этот принцип обеспечил создание обширной картины взглядов на период. На протяжении всей работы студенты получали полную методическую поддержку. Эта поддержка была реализована как на общих семинарах, где объяснялась основная методология работы со свидетелем, так и на конкретных вопросах. Другие методы, которые были использованы, включают, например, работу на ПК, переписывание интервью, работу с графикой, сотрудничество с учителем и так далее. Из-за большого объема работы у студентов было полгода на подготовку интервью — с октября по март.

ДЕНЬ ПРОЕКТА

Ключевой задачей проекта было использовать и преумножить заинтересованность студентов и обширный результат их исследований. По этой причине мы выбрали форму проектового дня, который проходил в форме игры для всех участников проекта в течение одного дня в школе. В этот день обычные уроки в классах не проходили, школа была полностью зарезервирована под реализацию проекта, участие в котором приняли все задействованные ученики и отдельные коллеги. Для младших школьников вместе с другими коллегами была организована другая программа за пределами школьного здания. Целью всего дня было попытаться создать активные секции, которые бы воссоздали атмосферу исследуемого периода.

Для этого непростого задания мы выбрали форму игровых секций, для которых студенческие группы создали образ и стали в нем гарантами программы. Для каждой секции был выделен отдельный класс и вспомогательный учитель, который в основном работал координатором и гарантом безопасности. Основным и главным правилом было то, что ни с кем ничего не должно случиться и никто не должен быть принужден к действиям. Цель состояла в том, чтобы у всех был хороший опыт. Каждый студент получил карточку игры и должен был выполнить задания в каждой секции игрового класса. Для студентов были подготовлены следующие задания.

- IT-секция «Волшебный компьютер», или первые компьютерные игры всерьез и в шутку.
- Мода конца 1980-х.
- Публичные аукционы.
- Купонная приватизация.
- Выборы 1990 года.
- Скаутинг.
- Современные политические партии.
- Акцизная комиссия.
- Базовая военная подготовка.
- Допрос в полиции.
- Андеграунд.
- Арт-раздел.

Ради эффективности была выбрана модель вымышленных игровых идентичностей, которую каждый студент получает в начале дня. Идентичность была фиктивной, но должна служить руководством для поведения в отдельных секциях. Мера реализации персонажа была исключительно в уме ученика, и никогда не контролировалась и не измерялась. Ниже я привожу описание нескольких таких ролей.

- **Пол: мужчина, возраст: 50 лет, образование: средне-специальное.** Политическая ориентация: член коммунистической партии. Дополнительная информация: Активно участвует в политической жизни на заводе и в деревне. Является членом партии и искренне верит в идею коммунизма. Информацию получает в основном из государственного телевидения и партийной прессы. Проявления политических действий против режима считает опасным и хочет активно бороться с ними.
- **Пол: женщина, возраст: 25 лет, высшее образование.** Дополнительная информация: выпускница вуза не чувствует себя комфортно в данном режиме. Она стремится искать альтернативную культуру, по своим взглядам относится к оппозиции режиму, который считает тоталитарным.
- **Пол: мужчина, возраст: 32 года, образование: среднее.** Дополнительная информация: Человек в расцвете сил, который полон изобретательности и творческих идей. Прошлый режим его никак особенно не коснулся, в коммунистических делах он не был замешан. В настоящее время занимается предпринимательством, рассматривая капитализм как возможность для развития бизнеса.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПРОЕКТА ДЛЯ СТУДЕНТОВ

По итогам проекта возник ряд студенческих работ разных видов. Ниже я приведу основные результаты работы и кратко их опишу.

- Студенческие видео. В рамках проекта было создано несколько видео. Некоторые были отрывочными и запечатлели работу по подготовке интервью или созданию и работе в отдельных секциях.

- Видео проектного дня. Финальное и обобщающее видео, которое представляло весь проектный день от А до Я. Это был результат работы двух студенток, продолжительность видео — около 15 минут.
- Интервью со свидетелями. Каждый студент создал биографическое интервью с нарратором. Всего было проведено 150 биографических интервью.
- Фотокарта мероприятия. Одним из результатов проекта было создание мозаики из фотографий, которые запечатлели игру глазами студента и его фотоаппарата.
- Художественный раздел, создающий творческий образ, который метафорически отображает описанную тему. В нашем конкретном случае студенты работали над созданием и последующим сносом символической стены (не только берлинской). Материалом послужили различные типы коробок от обуви до бананов.
- Веб-презентация. Презентация лучшего или самого интересного на школьном сайте.

SWOT: АНАЛИЗ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРОЕКТА И ДНЯ ПРОЕКТА В ШКОЛЕ

STRENGTHS — СИЛЬНЫЕ СТОРОНЫ	WEAKNESSES — СЛАБЫЕ СТОРОНЫ
• мотивация • интересная форма работы • активация студентов • взаимодействие студентов и нарраторов • взаимосвязь разных предметов • возможность создания ученических работ • методические материалы	• необходимость руководства • необходимость контроля • много времени • неоднозначность выводов • сложность оценивания • необходимость поддержки руководства школы • необходимость поддержки коллег
OPPORTUNITIES — ВОЗМОЖНОСТИ	THREATS — УГРОЗЫ
• интерес к учебе • мотивация • школьные презентации • создание учебных материалов • тренировка «мягких навыков» (англ. soft skills)	• несоблюдение графика • отказ от проекта со стороны руководства и коллег • сопротивление родителей • слабые результаты • недопонимание принципа проектного обучения и нулевое участие студентов

Источник: Автор.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проектное обучение является современным и эффективным элементом преподавания истории. Это форма, которая требует много времени и подготовки, как со стороны учителей, так и со стороны учеников. Чтобы проект был высокого качества, он должен быть хорошо подготовлен и правильно управляем, только так будет обеспечен адекватный результат. Несмотря на длительность подготовки и необходимость поддержки как со стороны учеников, коллег и, конечно, руководства, это очень эффективный способ обучения, который интересен и нравится самим ученикам. Если студенты заинтересованы в работе, они эффективны, потому что они принимают ее за свое дело и вкладывают в нее свои таланты. Я подытожил свои знания и конкретный опыт в SWOT-анализе, который охватывает ключевые вопросы проектного обучения. Я черпал конкретный опыт из нескольких отдельных проектов, которые я реализовывал с течением времени, но особенно из управления проектом «От тоталитаризма к демократии 1989–1993 гг.». Это самый масштабный и сложный проект за всю историю моего преподавания, но он также имеет лучшие результаты.

КАК ИСПОЛЬЗУЕТСЯ ОРАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ? — РЕФЛЕКСИЯ ПО ИТОГАМ СЕМИНАРА ДЛЯ УЧИТЕЛЕЙ

КАРИНА ГОРЖЕНИ, *Институт исследования тоталитарных режимов*
/ факультет социальных наук Карлова университета

В сотрудничестве с Ассоциацией по международным вопросам я имела возможность встречаться с украинскими учителями истории на семинарах, как в Чешской республике, так и на Украине. Моим стремлением было не только передать в рамках семинаров передать свои знания об применении оральной истории в преподавании, но и способствовать обсуждению опыта самих украинских педагогов. В последующем тексте я предлагаю свою рефлексия над ситуацией, в которой находится современное историческое образование в Украине, основанной на опыте, вопросах и проблемах учителей. В завершении предлагается некоторые общие рекомендации для обучения, которые, и с точки зрения учителей, могли бы содействовать в развитии данной ситуации.

Атмосфера семинаров, которые я имела возможность проводить при сотрудничестве с Ассоциацией по международным вопросам, была как правило отражением украинской реальности. Когда я впервые приехала на семинар в Киев весной 2014 года, на Крещатике еще стояли баррикады после зимних протестов и все выражали надежду в последующий политический прогресс. Учительницы, которые приехали на семинар из Крыма, впервые путешествовали в Киев с паспортами, словно за границу, но при всем этом все разделяли надежду, что данная ситуация изменится и каким-то образом будет разрешена. Но уже через полгода, в декабре 2014 года, каж-

дая улица Киева напоминала, что страна находится в состоянии войны, а об учительницах из Крыма, я лишь узнавала кто и куда из них эмигрировал.

Турбулентные перемены, которые происходят на Украине, были заметны любому приезжему — в национальных символах и лозунгах, которые появились на улицах. На семинарах с украинскими учителями эти перемены проявились в дискуссиях о смысле исторического образования в процессе создания новой украинской национальной идентичности — посредством каких событий и историй должны учить они своих школьников и студентов национальной истории, как говорить о советской эпохе?

Эти проблемы логично вытекают из современной общественно-политической ситуации, поскольку школа и образование сами исторически связаны. Социолог Эрнест Геллнер показал, что именно школа (и всеобщее обязательное образование) является институтом, где отдельным ученикам из самых разных регионов или социальных сред внушается одинаковая идентичность — ощущение, что их всех связывает что-то общее. Идентичность создает уже само пространство школы с национальными символами и картами, которые разделяют пространство на наше (которое мы изучаем) и за границу. Часы родного языка таким же образом объединяют различные диалекты в один официальный язык. Наибольшее значение имеет в этом процессе предмет истории, который передает повествование, которое наполняет абстрактные карты жизнью предшествующих поколений, отвечая на вопрос, кто есть мы. История должна создавать то, что историк Бенедикт Андерсон назвал «воображаемым сообществом» — ситуацию, когда масса людей, которые никогда не могут быть лично знакомы, и могут практически во всем отличаться, имеет ощущение некоторого единения — например, в этой объединяющей роли может выступать мифический предок, или наоборот, современный исторический опыт (которым может быть, к примеру, тоталитарный режим), причем отсылка к реальной ситуации не является исключительно важной.

Подобный процесс сыграл свою историческую роль прежде всего в 19 столетии, именно поэтому для движений национального возрождения различных народов самостоятельное образование на национальном языке являлось важнейшим пунктом их программ. Споры о том, как должно строиться образование (осуществляющее формирование коллективной идентичности будущих поколений), всегда имеют место при каждом общественно-политическом изменении,

например, в процессах демократической трансформации стран бывшего Восточного блока после 1990 г. Вопрос, каким образом должен быть отражен коммунистический режим в школьном образовании весьма значим для общественно-политической ситуации всех стран Центральной и Восточной Европы. Именно этот общий опыт должен стать объединяющим звеном между чешской и украинской системами образования и создавать ситуацию обмена опытом. На Украине вопрос об отношении к коммунистическому периоду связан с вопросом об отношении к политическим изменениям, произошедшим после 2014 г. Во взглядах учителей пересекаются украинский патриотизм с ностальгическим отношением к временам Советского союза, и одновременно с этим формируется и новая память о войне на Востоке Украины, которая часто стоит на радикально антирусских позициях. Каким образом передавать эти противоречивые события ученикам и студентам в рамках национальной украинской истории является более чем актуальным вопросом.

Современная дидактика использует прежде всего социально-конструктивистские подходы к изучению нации. С шестидесятых годов историки и теоретики социальных процессов сосредоточили свои усилия на попытках показать, как созданные в рамках процессов создания национальной идентичности национальные истории (умышленно или неосознанно) не существуют сами по себе, как они являются селективны, исключая из себя, к примеру, коллективную память меньшинств. Все это проявилось в 20 столетии, когда национализм показал степень своего негативного применения. В дидактике же упор делается скорее на подход, который учит идентифицировать способы, с помощью которых конструируется рассказ о прошлом, а не на идентификацию с самим прошлым. Данный критический подход оказался развит в странах Западной и Северной Европы (в которых также существует ему сопротивление). В странах с более сложной политической ситуацией, как Украина, стоящая перед учителями задача развития национального самосознания учеников является более приоритетной, чем воспитание критического гражданства.

Оральная история, которую продвигает в школьной сфере Ассоциация по международным вопросам на Украине, является одним из способов пропаганды критического взгляда на историю. Данная инициатива возникла как стремление заполнить историю и события, которые не были зафиксированы в письменных источниках и ориентирована на группы, которые были в историческом описании обойдены вниманием, прежде всего — различные меньшинства.

В пространстве обучения оральная история может использоваться и с обратной целью — подтверждению сформированных представлений об истории. Аутентичность свидетеля не является в данном случае главной гарантией развития критического мышления. Социальный контекст ситуации также является важным — находящиеся в учебной связывающей ситуации в классе, ученики в процессе ознакомления с свидетельством могут не задавать вопросы, и более никогда уже не обратиться к данному сюжету, и тем самым предлагаемая им внешняя ситуация не поддается критическому осмыслению. Нельзя ожидать, что сами ученики смогут критично отнестись к материалу оральной истории, оставляя эту роль для учителя. Ниже будут приведены несколько принципов работы с оральной памятью, которые в обсуждении с учителями оказались ключевыми, а которые способны решить отмеченные проблемы данного подхода. В следующих текстах данного сборника они будут развиты в конкретных практических примерах.

Необходимой частью является какая-либо активная работа с прослушанной историей свидетеля — связанная с предыдущими и последующими элементами обучения. Перед прослушиванием записи можно вместе с учениками подготовить вопросы к содержанию, но ни каким образом не ограничиться простым прослушиванием рассказа свидетеля, не создавая ситуации для говорения учеников. В данной работе нужна и преемственность: дать возможность пересказать услышанное, что способствует лучшему запоминанию истории. Весьма полезным является подвести учеников к какому-либо способу анализа услышанного. Можно ставить вопросы: «О каких событиях шла речь? Какое мнение о них высказывал свидетель?». Далее можно предложить оценить сказанное с точки зрения морали и ценностей — «Было ли это правильным решением ситуации? Что из этого рассказа вынесете Вы?».

Необходимо способствовать развитию умений и навыков, необходимых для анализа подобных рассказов, несмотря на то, что может показаться, что они возникают автоматически. В случае посещения свидетеля имеет значение и социальный контекст ситуации — учеников может оттаивать в попытках ставить критические вопросы не только незнание, но и стыд. Поступательным преодолением данной сложности может стать работа с более краткими по времени примерами, не важного письменного или видео-материала, которого сегодня достаточно в доступе. На этих примерах ученики могут научиться работать с повествованием, а посещение свидетеля могла бы стать лишь завершающим этапом появления данного навыка. Учителя часто имеют представление, что наиболее подходящими свидетелями являются те, чьи судьбы иллюстри-

руют самые грандиозные и трагические события 20 столетия. В то же время эмоциональный накал таких историй может быть для учеников психологически сложной и не способствует критической мысли. В соответствии с принципами оральной истории, целесообразно приглашать разные типы свидетелей. Даже те, кому, как кажется, совершенно нечего сказать, могут быть более для выстраивания коммуникации с учениками, которые, к тому же, могут увидеть, что на историю могут существовать совершенно разные взгляды. Комбинировать разные взгляды свидетелей или, наоборот, приглашать тех, кто может вызвать неоднозначное восприятие могут быть следующими вариантами для более подготовленных учащихся (которые не должны быть обязательно учениками старших классов).

Эти базовые рекомендации позволяют интегрировать работу с оральной историей в работу немалого количества учителей. Они были выкристаллизованы на основании дискуссий, проводившихся с украинскими учителями, представлявших все регионы страны, поколения и идейные взгляды. Ситуация на Украине, где происходят масштабные социальные перемены, находящие отражение и в школьном образовании, настолько уникальна, что едва ли в ее рамках допустимо применять такие методические заходы, такие как критическая деконструкция национализма, в широком и прямом смысле, — данные рекомендации касаются прежде всего методики, а не содержания обучения. В учебный процесс таким образом могут быть внесены элементы критического мышления при сохранении традиционного содержания. Существенную роль в этом играют и чешские образовательные программы для украинских учителей, позволяющие скорее показать различные способы работы с историческим материалом, не навязывая модели решения проблем по чешскому образцу.

ВЫКАРЫСТАННЕ ВУСНАЙ ГІСТОРЫІ Ў АДУКАЦЫЙНАЙ І АСВЕТНІЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ Ў БЕЛАРУСІ НА ПРЫКЛАДЗЕ БЕЛАРУСКАГА АРХІВА ВУСНАЙ ГІСТОРЫІ

АНДРЭЙ МАСТЫКА, *магістр гісторыі, каардынатар праекта
Беларускі архіў вуснай гісторыі (МГА «Гісторыка»)*

З ініцыятывы МГА «Гісторыка» у мэтах захавання гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі ў 2011 г. узнік інтэрнет-праект «Беларускі архіў вуснай гісторыі» (БАВГ). Стваральнікамі праекту сталі даследчыкі, якія працуюць у галіне вуснай гісторыі — першы старшыня МГА «Гісторыка», гісторык Ірына Кашталян і доктар гістарычных навук Алесь Смалянчук. Асноўнымі задачамі БАВГ з’яўляюцца збор, захоўванне і папулярызацыя выкарыстання дакументаў па вуснай гісторыі Беларусі ХХ ст., а таксама метадычная і навуковая распрацоўка дадзенага накірунку. Першаснае заданне, якое вырашаецца ў межах дадзенага праекта, — гэта збіранне ўспамінаў і захаванне памяці ўдзельнікаў і сведак гістарычных падзей. Збор вусных успамінаў ажыццяўляецца як камандай архіва падчас экспедыцый і асобных інтэрв’ю, так і праз уладальнікаў калекцый вусных успамінаў. Апошнія — гэта гісторыкі, журналісты, этнографы і інш. уладальнікі, якія запісвалі інтэрв’ю са сведкамі часу для сваіх даследаванняў. Сабраныя ўспаміны захоўваюцца у выглядзе калекцый вуснагістарычных інтэрв’ю ў анлайн архіве, якія быў спраектаваны і арганізаваны з улікам сучасных архівазнаўчых распрацовак. Тэматыка калекцый дастаткова шырокая: гісторыя рэпрэсій, штодзённасці, беларускай эміграцыі, оstarбайтараў, гісторыя асобных беларускіх гарадоў і мястэчак, этнаграфічныя запісы і нават гісторыя мінскіх хіпі. На пачатак 2018 г. у архіве знаходзіцца 57 калекцый, якія ахопліваюць каля 1300 інтэрв’ю і больш за 5500 інш. дакументаў. Усе яны, як і тэкставыя версіі (транскрыпцыі) да значнай колькасці успамінаў даступныя карыстальніку па адрасе nashapamias.org.

Запіс і захоўванне інтэрв'ю у архіве ажыццяўляецца з улікам метадалагічных падыходаў вуснай гісторыі, на падставе адзіных метадычных правіл прынятых да працы ў архіве. Адпаведна, БАГВ прадстаўляе сабой не толькі сховішча вусных крыніцаў, але і навукова-асветніцкую пляцоўку, якая ў перспектыве можа аб'яднаць даследчыкаў вуснай гісторыі і распрацоўваць метадалагічныя парады даследаванняў. Дасягненнямі працы ў гэтым кірунку з'яўляецца арганізацыя і правядзення БАВГ шэрагу міжнародных навуковых канферэнцый «Восень 1939 года у гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі» (Мінск, 2014 г.), «Чарнобыльская аварыя і грамадства: 30 год пасля катастрофы» (Мінск, 2016 г.), «Масавыя рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці» (Мінск, 2017). Па матэрыялам першых дзвюх канферэнцый былі апублікаваны зборнікі артыкулаў¹.

Апроч адзначаных вышэй у межах праекта распрацоўваюцца такія малавывучаныя тэмы як: «Пасляваенны голад у Беларусі», гісторыя Мінска, Гародні ва ўспамінах жыхароў, остарбайтэры, праводзяцца круглыя сталы з удзелам беларускіх і замежных спецыялістаў у галіне вуснай гісторыі, вядзецца навуковае супрацоўніцтва з беларускімі і замежнымі інстытуцыямі якія спецыялізуюцца ў галіне вуснай гісторыі — ГА «Дыярыуш», цэнтр «KARTA» (Польшча), online-Archiv «Zwangsarbeit 1939—1945» (Германія) і інш.

У галіне папулярызацыі метаду вуснай гісторыі праводзяцца трэнінгі для настаўнікаў, журналістаў і ўсіх зацікаўленых гэтай дысцыплінай. У тым ліку з удзелам вядомых замежных спецыялістаў. Адным з важнейшых з'яўляецца таксама адукацыйна-асветніцкі накірунак дзейнасці архіва. У гэтай сферы праводзіцца наступная мерапрыемствы:

гістарычныя конкурсы для моладзі і школьнікаў, якія вымагаюць выкарыстання метадыкі вуснай гісторыі ў падрыхтоўцы прац;

- стварэнне адукацыйных дапаможнікаў па гісторыі для школ;

---

1 Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі / Пад рэд. д-ра гіст. н. А. Смаленчука. — Мінск : Зміцер Колас, 2015. 288 с.; Чарнобыльская аварыя і грамадства: 30 год пасля катастрофы / Пад рэд. д-ра гіст. н. А. Смаленчука. — Мінск : Зміцер Колас, 2017. 384 с.

- правядзенне практыкумаў для моладзі «Шпацыр па памяці» па даследаванню культуры памяці.

Конкурсы па вуснай гісторыі БАВГ праводзіць з 2014 г., першы з якіх быў прысвечаны тэме ўзяўднання Заходняй Беларусі з БССР у 1939 годзе. Ідэя конкурсу была скіравана на тое, каб навучэнцы змаглі праз вусныя ўспаміны старэйшага пакалення пачуць сведчанні пра верасень 1939 г. — час пачатку Другой сусветнай вайны для жыхароў Заходняй Беларусі, пра жыццё за «польскім часам», якія ва ўспамінах непасрэдных сведак падзеі адрозніваюцца ад таго апісання, што досыць аднабакова і дагэтуль даволі ідэалагізавана падаецца ў падручніках.

Увогуле, задачы такіх конкурсаў скіраваны на стымуляванне вывучэння гісторыі праз даследчую і практную дзейнасць, спрыянне развіццю мясцовага краязнаўства, вывучэнню сямейнай гісторыі і яе ўзаемасувязі з працэсамі і з’явамі, якія адбываюцца ў мясцовым супольніцтве і краіне, атрыманне ўдзельнікамі навыкаў працы з метадам «вусная гісторыя» і крыніцамі з хатніх архіваў.

У 2018 годзе БАВГ сумесна з DVV International і Фондам імя Кёрбера правёў конкурс для моладзі «Па-за кадрам: ад гісторыі сям’і да гісторыі супольнасці». На гэты раз фокусам конкурсу сталі малавывучаныя старонкі беларускай гісторыі другой паловы XX стагоддзя (1945—1991 гг.): гісторыя рэчаў і падзей, чалавечых лёсаў і адносін, іх узаемасувязь з жыццём краіны і грамадства. Конкурснае журы атрымала 98 работ, сярод якіх было адзначана спецыяльнымі дыпламамі і ўзнагародамі 18 прац.

Непасрэдна сферы адукацыі датычыцца дзейнасць БАВГ звязаная з распрацоўкай навучальных матэрыялаў па гісторыі і дыдактычных дапаможнікаў для школ. У першую чаргу, гэта праца накіравана на ўкараненне вуснай гісторыі ў навучальны працэс, выкарыстанне вуснагістарычных сведчанняў як унікальных і альтэрнатыўных крыніц, якія дазваляюць разглядаць гістарычныя падзеі з чалавека арыентаванага вымярэння і з’яўляюцца больш атракцыйнымі, чым звычайныя падручнікі або хрэстаматы з пункту гледжання дыдактыкі.

У 2014 г. выпушчаны мультымедычны дыск «Беларусь падзеленая і аб’яднаная: 1939 год у вусных успамінах» — навучальны прадукт, прысвечаны беларускай гісторыі міжваеннага часу

(1921—1939 гг.) і падзеям 17 верасня 1939 года, калі Заходняя Беларусь была далучана да БССР і адбылося аб'яднанне Беларусі ў сучасных межах. Аснову дыска складаюць больш за 80 урыўкаў з аўтэнтчных відэа- і аўдыяінтэрв'ю са сведкамі часу (больш за 30 асоб, старэйшых за 80 гадоў), экспертамі і заданні да іх. Сабраны гістарычны матэрыял адлюстроўвае жывую гісторыю — дэталёвыя апісанні бытавых сітуацый, трапныя ацэнкі сведкамі тагачасных падзей, шчырыя эмоцыі, жывыя вобразы, непаўторную мову.

У сваю чаргу выкарыстанне дадзенага навучальнага прадукту падчас школьных заняткаў паказала вялікія магчымасць вуснагістарычнага падыходу ў адукацыйным працэсе. Ужо самі запісы ўспамінаў сведак часу спрыяюць больш эфектыўнаму засваенню матэрыялу ў якасці мультымедычнага дадатку да факталагічнай інфармацыі па тэме. Падрабязны ж разбор звестак непасрэдных відавочцаў падзей дазваляе вучням асэнсаваць рознабаковасць ўспрыняцця адных і тых жа гістарычных фактаў рознымі сацыяльнымі, этнічнымі, рэлігійнымі групамі людзей. Таксама гэта спрыяе больш жывому і эмацыйнаму напам'яненню гістарычных падзей, якія звычайна досыць суха і скупа падаюцца ў ардынарных школьных падручніках гісторыі. Мультымедычнасць і інтэрактыўнасць з'яўляюцца таксама важнай складаючай паспяховага і эфектыўнага выкарыстання дапаможніка на занятках, што ўносіць разнастайнасць у працэс вывучэння гісторыі і дазваляе праводзіць навучанне праз сучасныя электронныя прылады. З іншага боку, выкарыстанне навучальнага дапаможніка ў выглядзе камп'ютэрнай праграмы на электронным носбіце не заўсёды апраўдваецца з прычыны таго, што не ўсе класы, асабліва для гуманітарных дысцыплін, абсталяваны патрэбнай тэхнікай. А таксама само праграмнае забеспячэнне, на якім створаны дыск, з часам губляе сваю адпаведнасць пануючым тэхнічным магчымасцям і тэндэнцыям, што імкліва развіваюцца з кожным днём.

У 2018 г. убачыла свет наступны адукацыйны прадукт, створаны БАВГ сумесна з Гістарычнай майстэрняй ім. Л. Левіна. Гэта ўжо выданне друкаванага дыдактычнага дапаможніка «Мінскае гета». «Мінскае гета» — комплекс з 16 картак для школьнікаў і ўводзінаў-інструкцыі для настаўнікаў. Карткі не распавядаюць цалкам гісторыю Халакосту ў Беларусі, не раскрываюць падрабязна і дасціпна ўсю гісторыю Мінскага гета. Галоўная мэта дадзенай ініцыятывы было на прыкладзе гісторыі гета ў Мінску зрабіць першы крок у распрацоўцы дыдактычнага матэрыялу па гісторыі Халакосту ў Беларусі. Вядома, што гэта тэма ў гісторыі Другой сусветнай вайны ў афіцыйных падручніках і навучальных праграмах дагэтуль абыходзіцца стараной у нашай

краіне. Таму пэўным выйсцем стала стварэнне падобнага дапаможніка грамадскімі арганізацыямі з прыцягненнем ініцыятыўных і неабыякавых настаўнікаў і дыдактыкаў.

Унікальнасць гэтай працы ў яе антрапалагічнасці: тут няшмат датаў, затое вельмі шмат гісторый людзей, якія перажылі Халакост. Гэта спроба сысці ад агульных штампаў, пераказвання хра-налогіі да самога цела гісторыі — жыццяў людзей. Бо менавіта з трагедыі кожнага асобнага ча-лавека і склалася трагедыя ўсяго народа. Прычым гісторыі гэтыя — не зачышчаныя вытрымкі з кніг, а ўспаміны, непасрэдна расказаныя самімі людзьмі. І гэта хіба самы цікавы і важны мо-мант — выкарыстанне вуснай гісторыі, бо гэты метада дае магчымасць пачуць саміх сведак, а не гісторыка.

Адной з галоўных задач, якая стаяла перад распрацоўшчыкамі дапаможніка было выклікаць эмпатыю ў сённяшніх вучняў, прабіцца праз абыякавасць, звычку бяздумнага завучвання і пе-раказвання. Таму тут усе заданні аналітычныя ці творчыя. Школьнікі мусяць не проста зразу-мець, але прапусціць праз сябе гэтую складаную і цяжкую тэму. Гэты дапаможнік — спроба не ахапіць тэму, але максімальна паглыбіцца ў яе.

Важнай ацэнкай вынікаў працы па стварэнню дапаможніка «Мінскае гета» стала тое, што ён быў станоўча прыняты на ўзроўні Міністэрства адукацыі, выданне атрымала афіцыйную рэка-мендацыю з боку міністэрства на выкарыстанне ў адукацыйным працэсе і электронная вер-сія была размешчана на сайце Нацыянальнага інстытуту адукацыі, дзе кожны настаўнік можа азнаёміцца з ёй і спамаваць для правядзення заняткаў².

Цікавай формай прыцягнення ўвагі моладзі да праблемы калектыўнай памяці з’яўляецца праект «Шпацыр па памяці», які ў свой час быў распрацаваны музеем «Дом Анны Франк» і які з 2012 г. распаўсюджваецца ў розных дзяржавах Еўропы і нават за яе межамі. Мэта праекту — навучыць моладзь розных краін асэнсаваць грамадскую культуру памяці. Праект складаецца з наступна-

---

2 Нацыянальнага інстытуту адукацыі [Электронны рэсурс]. Навучальныя прадметы. V—XI класы, Гісторыя Беларусі, Электронная версія дыдактычнага дапаможніка «Мінскае гетто» (аўтары — І. Бернат, Т. Гайдук, Д. Дзядзюля, І. Кашта-лян, Д. Касякова, А. Чумакова) — Рэжым доступу: <http://adu.by/ru/homepage/obrazovatelnyj-protsess-2018-2019-uchebnyj-god/202-uchebnye-predmety-v-xi-klassy/1284-istoriya-belarusi.html>

га: удзельнікі даследуюць гісторыю пэўнага помніка ці памятнага месца, а таксама размаўляюць з простымі мінакамі наконт гэтага мемарыяла. Вынікам такога даследавання становіцца ролік, прысвечаны помніку, яго мінуламу і сучаснасці. З 2012 па 2016 год было знята больш за паўсотні відэа-ролікаў, у праект заангажаваліся сотні ўдзельнікаў. Беларускі архіў вуснай гісторыі далучыўся да «Шпацыру па памяці» у 2015 годзе.

Акцэнт гэтай практыкуму скіраваны на помнікі, бо менавіта помнікі кажучь нам столькі ж пра праблемы сённяшняга дня, колькі і пра пакуты мінуўшчыны. Яны адказваюць нам на пытанне, хто мы і адкуль прыйшлі, дапамагаюць акрэсліць, што лічыцца больш (ці менш) важным для калектыўнай памяці. Трэнінгі, якія праходзяць падчас мерапрыемстваў праекту, дапамагаюць удзельнікам больш асэнсавана ўспрымаць помнікі вакол сябе. Вялікая ўвага надаецца спрэчнымі гістарычнымі падзеямі, калі розная памяць можа падзяліць грамадства.

БАВГ у 2015—2017 гг. правёў 4 такіх «шпацыры» у Мінску, Брэсце і Гродна, удзельнікамі праекту была моладзь ва ўзросце ад 16 да 25 год. Па вынікам супрацоўніцтва БАВГ і Дому Анны Франк выйшаў электронны варыянт метадычнага дапаможніка³ з рэкамендацыямі па правядзенню падобных трэнінгаў па крытычнаму асэнсаванню гістарычных помнікаў і памятных мясцінаў. У прадмове да выдання адзначаецца, што праца з мемарыяльнымі аб'ектамі, прыкладамі камунікатыўнай і культурнай памяці ў Беларусі ў межах праекта дазваляе нам зразумець сваё ўласнае грамадства, сваю ўласную гісторыю і знайсці ўласныя спосабы дэмакратызацыі памяці і грамадскага жыцця, барацьбы з практыкамі сацыяльнага выключэння і дыскрымінацыі.

Як мы бачым, важным кірункам дзейнасці БАВГ з'яўляецца ўкараненне вуснай гісторыі ў школьным навучанні і ўзбуджэнне ў моладзі цікавасці да гістарычнай спадчыны, удзелу ў яе вывучэнні і зберажэнні.

Безумоўна, выкладанне гісторыі — гэта комплексная праца з фактамі, крыніцамі і агульнымі апісаннямі падзей. Але пры гэтым, адкрываючы гістарычную тэму маладому пакаленню, варта выкарыстоўваць як сучасную метадыку выкладання, так і расповеды людзей, якія непасрэдна

---

3 Метадычныя рэкамендацыі знаходзяцца ў вольным доступу на сайце БАВГ: <http://nashapamiac.org/archive/viewfullnews?id=483>

перажылі тыя падзеі. Выкарыстанне асабістых гісторый відавочцаў ствараем больш аб'ёмную і складаную карціну гістарычных падзей. Гэта дае магчымасць задаваць глыбейшыя пытанні, не шаблонна выбудоўваюць занятак. Засноўваючыся на лёсах пэўных людзей, на іх успрыняцці гістарычнага мінулага можна не толькі вывучаць гістарычныя факты, але і выклікаць крытычнае асэнсаванне.

Зацікаўленне моладзі да ўдзелу ў збіранні вусных успамінаў, самастойнаму засваенню і выкарыстанню метаду oral history праз удзел у конкурсах, трэнінгах, вуснагістарычных праектах і экспедыцыях, адкрывае яшчэ адну перспектыву развіцця гэтага даследчага накірунку не толькі як навуковай дысцыплінай ці метадычным падыходам, але і як гуманітарнай практыкай, якую можна засвоіць і рэалізаваць. Такое практыкаванне ў вуснай гісторыі можа стаць пэўным ключом да асэнсавання разнастайнасці форм і шматмернасці гістарычнай памяці, да выхаду з палону «падручнікавай» версіі мінулага⁴.

---

4 Дыскусія «Вусная гісторыя ў Беларусі: перспектывы міждысцыплінарнага ўзаемадзеяння», Восень 1939 года ў гістарычнай традыцыі і вуснай гісторыі. Мінск: Зміцер Колас, 2015. С. 280

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ УСНОЇ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ ПІД ЧАС УРОКІВ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ЮЛІЯ ВАРЛАМОВА, *учитель історії смт. Петропавлівка, Дніпропетровська обл., Україна*

Обираючи свою майбутню професію, я вже в одинадцять років вирішила, що стану саме вчителем історії. На мій вибір вплинули розповіді моєї бабусі про минуле, а також уроки з історії Стародавнього світу. У дитинстві я ще не дуже розуміла важливість методу усної історії і сьогодні жалкую, що ці розповіді у більшості збереглися лише в моїй пам'яті.

У наш час метод усної історії є дуже важливим та актуальним. Якщо раніше його застосовували лише спеціалісти-історики під час проведення ґрунтовних досліджень чи пошукової роботи, то зараз цей метод є можливим і під час вивчення шкільного курсу історії. З його допомогою учні можуть отримувати нові знання, розширювати власний кругозір, підвищувати рівень власного інтелекту. Завдяки свідченням та розповідям колишніх учасників подій, пережитим почуттям дослідник занурюється в минулу епоху, пізнає нову інформацію з уст очевидців. Усна історія є корисною для навчального процесу. Вона допомагає дитині сформувавши свою власну думку чи погляд на будь-яку історичну подію, дати більш об'єктивну оцінку подіям. Учні усвідомлюють, що історія є не лише якимось глобальним явищем, а вона тут, поруч. Складається з розповідей пересічних громадян, які також є творцями історії. Це має позитивний вплив на формування інтересу до вивчення історичних дисциплін.

«Всесвітня історія... є по суті історія великих людей» — писав Т. Карлейль. Адже саме видатні особи є творцями історії. Тому на уроках ми звертаємо увагу на вивчення біографій видатних полководців, митців, керівників держави. Адже історія повинна бути представлена, перш за все, як поле діяльності й долі окремих людей, так і спільноти. Але будь-яку спільність можна показати через життя, долі особистостей, які до неї входять. Метод усної історії доводить, що не обов'язково людина повинна бути видатною, щоб її свідчення мали цінність для історії.

У освітньому процесі надзвичайно важливим є виховний вплив методу усної історії. Коли дитина буде шукати особу, у якої вона візьме інтерв'ю, то перш за все вона звернеться до близьких людей, родичів. Це сприяє зближенню родини, покращує спілкування між представниками різних поколінь.

Я вважаю, що використання методу усної історії особливо доцільним є у старшій школі. Навчання історії спрямоване на реалізацію мети повної загальної середньої освіти, яка полягає в розвитку та соціалізації особистості учнів, формуванні в них національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Новий підхід у викладанні історії має на меті розвивати в школярів інтерес до знань про минуле українців на тлі світової історії. На думку вчених, заняття усною історією сприятиме виробленню стійкості учнів до маніпуляцій навколо історії завдяки розвитку критичного та творчого мислення, комплексного та контекстного подання інформації.

Вивчаючи період новітньої історії, учні мають змогу поспілкуватися з безпосередніми очевидцями подій, які відбувалися на теренах нашої країни. З власного досвіду хочу поділитися декількома темами дослідження. По-перше, це Голодомор 1932—1933рр. Декілька років тому ця тема активно вивчалася дослідниками історії і ми разом із учнями працювали в даному напрямі. Було багато труднощів:

- респонденти перебувають у поважному віці, мають слабке здоров'я;
- згадка про події Голодомору є дуже болісними, викликають багато емоцій та переживань;
- свідків подій залишилося дуже мало.

Але зібрані нами свідчення все-таки дали змогу учням відтворити реальні події, які пережили українці в 30-х роках минулого століття. Це вплинуло на формування історичної пам'яті школярів. Вони мали змогу дізнатися про трагедію не з сухих сторінок підручника, а від реальних очевидців подій. По друге, це проект «Використання рабської праці українців у роки Другої світової війни». Ця тема була для нас дуже цікавою. Виявилося, що майже в кожній родині є люди,

які перебували на примусових роботах у Німеччині чи Австрії. Ці розповіді дали змогу відтворити реальну картину життя українців у вигнанні.

По третє, це історія другої половини двадцятого століття: так звана «епоха застою» та «перебудова». На практичних заняттях у 11 класі розглядаються теми: «Нові явища у соціальній сфері та повсякденному житті населення», «Моральний стан. Повсякденне життя населення» (50—60 рр. ХХ ст.). Учні отримують широке поле для власних досліджень з усної історії. Вони беруть інтерв'ю переважно у своїх рідних, учителів, знайомих.

Наприклад, учень 11 класу Олександр брав інтерв'ю у свого дідуся (65 років, телемайстер) про стан української мови в період «застою»: «Був сильний тиск, особливо в містах, спрямований на використання російської мови, а з української знущалися. Як з «селяцької». Якщо людина розмовляла виключно українською. Це навіть могло поставити під сумнів її політичну лояльність. Під вивіскою «обміну спеціалістами між республіками» заохочувалося переселення до нас росіян та направлення українців до інших республік. Ці процеси спричинили значне збільшення кількості росіян, що проживають на нашій території».

Дівчаткам дуже цікаво дізнаватися про моду початку 80-х років. Так, Юлія дізналася з розповідей бабусі Тамари (70 років, швачка), що «мода була дуже специфічною: ангорські светри і джинси «мальвіни», пуховики та варені спідниці, псевдошкірянки».

Важливою є підготовка учнів до роботи з респондентами, дотримання певної структури інтерв'ю. Обов'язково потрібно попередньо підготуватися: скласти запитальник, правильно формулювати запитання, розповісти для чого це інтерв'ю, хто матиме змогу з ним ознайомитися, де воно буде розміщене. Врахувати емоційний стан розповідача. Обов'язково взяти письмову згоду респондента.

Під час занять у Літній школі усної історії мені сподобався виступ чеського науковця Вацлава Адамека «Використання методу усної історії в рамках проектного навчання». Я вважаю, що елементи цього методу можливо застосовувати під час практичних занять на уроках історії або в позакласній діяльності. Я вважаю, що дітям буде дуже цікаво зануритися в минулу епоху, відчувати на собі вплив історії. Можливо, в шафах своїх мам та бабусь діти знайдуть відповідний

одяг та реквізит для історичної реконструкції. Такі практичні уроки будуть сприяти пізнавальній активності учнів.

Дуже цікавим і актуальним є метод структурованої драми, який було використано у воркшопі «Люди це так не залишать» Мартини Чурдової та Гелени Брожеккої з Postbellum «Громадянська сміливість». Це комплексний педагогічно-драматичний метод, який пропонує учасникам індивідуальне та соціальне навчання через безпосередній досвід. Це дозволяє їм подивитися на певну ситуацію з багатьох точок зору, глибше їх вивчити, прожити через гру в ролі та шукати можливості рішення. Від особистого досвіду цей метод переходить до розкриття ширших контекстів і тим самим до розуміння не тільки самого себе, а й навколишнього світу у всій повноті. Користуючись даним методом, можна дослідити життя та долі таких відомих українців — борців за свободу як: В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус, Левко Лук'яненко та інші. Учень може зануритися в образ героя і зрозуміти думки. Вагання, переживання людини, ставлення до історичних подій та його роль у історії країни.

Отже, метод усної історії є дуже цікавим та важливим. Він дає змогу урізноманітнити шкільні уроки історії, зацікавити учнів. Дає можливість мати новий погляд на епоху, свідки якої живуть серед нас.

ЛІТЕРАТУРА

Презентации и материалы Летней школы по устной истории 2018

<http://oralhistory.com.ua>

<http://www.ustnayaistoriya.info/usna-istorija-shho-ce/metodichni-rekomendacii/>

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕРИАЛОВ УСТНОЙ ИСТОРИИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТОВ ИСТОРИЧЕСКОГО ЦИКЛА

ГУРИНОВИЧ ЛЮДМИЛА, *учитель истории*

Устноисторические материалы являются важной частью преподавания предметов исторического цикла в общеобразовательной школе. Они интересны детям, позволяют напрямую «прикоснуться» к прошлому, а также являются продолжением рассказов дедушек и бабушек, а не обезличенными строками учебника. Все это позволяет учащемуся выстроить свою идентичность в современном мире.

К устным свидетельствам очевидцев и участников событий сегодняшние дети могут обратиться лишь при изучении периода истории, пережитого родственниками из предыдущих поколений и их современниками. Однако ограниченность временного периода не является определяющей характеристикой устной истории при использовании её методов в общеобразовательной школе. Актуальность использования методов устной истории в образовательном процессе связана и с интенсивным развитием информационных технологий. Кроме показа видеофрагментов на уроках истории следует использовать интерактивные формы усвоения и проверки знаний с использованием воспоминаний.

Автор работы принимал участие в разработке интерактивных дисков для учащихся и педагогов общеобразовательной школы с использованием материалов устной истории:

- 1 «Даць гісторыі голас і твар» — Интернет — проект «Беларускага архіва вуснай гісторыі» и Международного общественного объединения «Образование без границ» (2013).

- 2 «Беларусь падзеленая і аб'яднаная: 1939 год у вусных успамінах» Интернет — проект «Беларускага архіва вуснай гісторыі» и МГА «Гісторыка» (2014).

Апробация материалов учебных дисков на уроках истории в 10 классе показала, что работа с устными воспоминаниями помогает повысить эффективность учебного процесса, вызывает интерес учащихся и желание заниматься исследованием исторических проблем.

Очевидны и огромные возможности краеведческой деятельности на основе устной истории. Она позволяет воспитывать патриота и гражданина не на абстрактных идеалах, а на конкретных примерах, приобщать ребят к культурному наследию страны и «малой родины». Краеведение обращает к прошлому, чтобы молодые люди, зная свои корни, могли создать достойное будущее. Работа с воспоминаниями очевидцев позволяет напрямую «прикоснуться» к истории, а поисковая деятельность, раскрытие секретов прошлого — почувствовать себя её творцами.

При проведении краеведческих исследований с использованием воспоминаний очевидцев в школе следует:

- выбрать актуальную и интересную детям тему исследования. Это могут быть бытовые детали (например, учёба в школе), или, напротив, крупные исторические события глазами очевидца;
- обучить учащихся правилам интервьюирования, особенностям исследований в области устной истории, обратить особое внимание на тактичное и вежливое поведение;
- обязательно присутствовать при разговоре с очевидцем, контролируя его ход;
- после проведения исследования следует дать учащимся возможность выступить перед одноклассниками и другими школьниками с рассказом о полученном материале.

Автор работы уже несколько лет проводит краеведческие исследования с участием учащихся среднего и старшего звена общеобразовательной школы. Собранные материалы используются на уроках истории и во внеурочной работе. Отмечается высокая степень интереса учащихся к сбору и обработке устных воспоминаний.

КУЛЬТУРА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ У 1921 — 1939 ГГ.

Прадмет: гісторыя Беларусі

Узровень: 10 клас

Час: адзін занятак, 45 хвілін

Падручнік: Новік, Я. К.: *Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг.* — Мн.: Нар. асвета, 2012.

Апісанне занятку: урок з’яўляецца другім у блоку з 2 заняткаў. На першым уроку вучні познаёміліся з умовамі жыцця жыхароў Заходняй Беларусі ў 1921—1939 гадах, параўналі іх з умовамі жыцця ў БССР, зрабілі высновы аб узроўні эканамічнага развіцця рэгіёну. На другім уроку яны даведаюцца аб асаблівасцях культурнага жыцця Заходняй Беларусі у часы знаходжання у складзе Польшчы. У занятку выкарыстоўваюцца аўдыёзапісы ўспамінаў сведкаў часу.

Мэта занятку: забяспечыць засваенне вучнямі ведаў аб культурным развіцці Заходняй Беларусі ў 1921—1939 гг.

Задачы занятку:

- развіццё ўменняў выказаць аргументаваны пункт гледжання пры абмеркаванні гістарычных падзей;
- развіццё навыкаў працы з вуснымі ўспамінамі відавочцаў;
- выхаванне цікавасці да мінулага свайго краю.

Праблемнае заданне: выкажыце сваё асабістае стаўленне да выкарыстаных вуснагістарычных успамінаў на уроках гісторыі. Абгрунтуйце сваю думку.

Матэрыялы: аўдыёфрагменты ўспамінаў сведак часу (размешчаны ў прэзентацыі да уроку),

- транскрыпты аўдыёфрагментаў;
- правілы працы з аўдыёфрагментамі і пытанні (*Дадатак 2 і Дадатак 3*) — раздрукоўкі для кожнага вучня;
- карта «Беларусь у 1919–1939 гг. Фарміраванне тэрыторыі».

На дошцы запісваюцца тэма, мэты ўроку, праблемнае заданне.

Абсталяванне:

- кампутар ці ноўтбук;
- праектар;
- калонкі.

ХОД ЗАНЯТКУ

I. АРГАНІЗАЦЫЙНЫ МОМАНТ. 1 хв.

II. ПРАВЕРКА ДАМАШНЯГА ЗАДАННЯ. 9 хв.

- Ахарактарызуйце палітыку польскіх улад на тэрыторыі Заходняй Беларусі.
- Якія формы нацыянальна-вызваленчай барацьбы характэрны для партый і арганізацый Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд?
- Творчае заданне.

III. ВЫВУЧЭННЕ НОВАГА МАТЭРЫЯЛУ.

Матывацыйная гутарка. 5 хв.

На папярэднім уроку мы даведаліся пра палітычныя і эканамічныя ўмовы развіцця Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы, а сёння пагаворым аб развіцці адукацыі і культуры. Не забывайце сутнасць праблемнага задання нашых урокаў: *выкажыце сваё асабістае стаўленне да выкарыстаных вуснагістарычных успамінаў на уроках гісторыі. Абгрунтуйце сваю думку.*

Тлумачэнне ўмоў працы з аўдыёматэрыяламі, калі гэтая форма працы з'яўляецца незнаёмай для вучняў. *Правілы працы з аўдыёматэрыяламі і пытанні да іх раздаюцца вучням (Дадатак 3).*

Тэма «Канфесійныя адносіны» (Дадатак 1) 12 хв.

Праслухайце аўдыёматэрыялы па тэме «Канфесійныя адносіны», прачытайце іх транскрыпты. Знайдзіце незнаемыя, дыялектныя словы і выразы, паспрабуйце падабраць да іх сучасныя сінонімы.

Што Вас зацікавіла ў аповядах рэспандэнтаў? Што здзівіла?

Фізічная хвілінка. 1 хв.

Вучням прапануецца разысці у розных месцы класа па крытэрыям:

- дзе жылі продкі да 1939 году (у Заходняй Беларусі, у Усходняй Беларусі, у іншых месцах);
- колькі замежных моў яны ведаюць (ні адной, адну, дзве, больш дзвюх);
- іншыя крытэрыі, па выбару настаўніка.

Тэма «Адукацыя» (Дадатак 2) 12 хв.

Праслухайце аўдыёматэрыялы па тэме «Адукацыя», прачытайце іх транскрыпты. Знайдзіце незнаемыя, дыялектныя словы і выразы, паспрабуйце падабраць да іх сучасныя сінонімы. Што Вас зацікавіла ў аповядах рэспандэнтаў? Што здзівіла? Пасля работы ў групах ідзе абмеркаванне высноў, зробленых вучнямі.

IV. ЗАМАЦАВАННЕ МАТЭРЫЯЛУ. Адказы вучняў на праблемнае пытанне. 4 хв.

Выкажыце сваё асабістае стаўленне да выкарыстаных вуснагістарычных успамінаў на уроках гісторыі. Абгрунтуйце сваю думку.

V. ВЫСТАЎЛЕННЕ АДЗНАК, ДАМАШНЯЕ ЗАДАННЕ І ПЛУМАЧЭННЕ ПРАВІЛ ЯГО ВЫКАНАННЯ. 1 хв. § 19, лісты з заданнямі (Дадатак 4 і 5)

Творчае заданне на выбар: Падрыхтуйце паведамленне пра гісторыю аднаго населенага пункта Беларусі, які ўваходзіў у 1921-1939 гг. у склад Польшчы, паводле ўспамінаў людзей старэйшага ўзросту. Для інтэрв'ю са сведкам часу скарыстайцеся апытальнікам, які можна ўзяць у настаўніка (Дадатак 6) ці знайдзіце ўжо сабраныя ўспаміны ў Беларускай архіве вуснай гісторыі — www.nashapamias.org. Як дадатковую крыніцу можна выкарыстоўваць кнігі «Памяць».

ДАДАТАК 1 ТРАНСКРЫПТЫ АЎДЫЁФРАГМЕНТАЎ ПА ТЭМЕ «КАНФЕСІЙНЫЯ АДНОСІНЫ»

А. Антаніна Іосіфаўна, 1922 г. н.,

В. Сверынава, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл.

В. Ц. — Вольга Цадко, **А. А.** — Антаніна А.

В. Ц.: *А скажыце, вот праслаўныя ў вас тут былі?*

А. А.: У нас за Польшчаю не было. Адны католікі. Адны католікі. А вот, калі стала ўжо вайна. Ужо после вайны сталі жаніцца, замуж ісці — не выбіраюць ужо. Бралі праслаўную і шлі за католікаў, няма разніцы. (робіць націск) І цяпер няма разніцы. Ужо жэняцца. А некалі, ого. Гэта знаеце, гэта было і пазор.

В. Ц.: *За праслаўнага?*

А. А.: Да! Я католік і пайдуду, ну знаеце, ізвініце... Гэта мужыкі звалі. Ісці за мужыка, а католік гэты счытаўся... Ой, ён можа хужа. Ну, але гэтак счыталіся католікі вышэ, вышэ праслаўных. І гэта я пайдуду за хама. Ого. Гэта пазор быў... У нас пры Польшчы не было тут касцёла. Не было. Мы ўжо ездзілі ўсё ў Стаўбцы, ... Быў жа... Гэта ж паставілі капліцу і Леўш, ксёндз Леўш, яго фамілія. І ён (ксёндз) тут прыехаў. І ў нас тут і быў, тут і жыў. Ой, і ў нас красата была. Кождай нядзелі людзі хадзілі маліцца. Людзей было, маладзёжы многа. Поўна капліца маладзёжы. Гэта цяпер пяць чалавек, шэсць, восем прыдзе і ўсё. А некалі ўся маладзёж, усе дзеці з акцэнтам на гэта слова] ішлі ў гэту каплічку.

Крыніца: відэаінтэрв'ю А. Антаніны Іосіфаўны, 1922 г.н., 15. 07. 2013. В. Сверынава, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл. // БАВГ. 40(1) — 584 — 1827. 00:13:54 — 00:14:56, 00:26:14 — 00:27:20.

Ж. Вера Мікалаеўна, 1928 г. н.,

В. Засулле, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл.

Т. К. — Таццяна Касатая, **В. Ж.** — Вера Ж.

Т. К.: *А вось зноў-такі, калі да дзяцінства вярнуцца, калі Вы ў школу хадзілі, там збольшага былі хто: праваслаўныя, каталікі?*

В. Ж.: Ну ў нас мала было каталікоў тут, у нашай школе, а туды вот к Рубяжэвічам (вёска Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці), у тую сторону, там ужо больш тых, як мы гаворым — шляхты. А тут у нас не было саўсім, усе толькі беларускія былі ў школе. Беларускія. Вучыцца — вучыся, паступіць — нідзе не паступіш... Так што.

Крыніца: відэаінтэрв'ю Жук (Гаркач) Веры Мікалаеўны, 1928 г.н. 16. 07. 2013. в. Засулле, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл. // БАВГ. 40(1) — 599 — 1885. 00:11:57 — 00:12:35, 00:21:30 — 00:23:12.

ДАДАТАК 2 ТРАНСКРЫПТЫ АЎДЫЁФРАГМЕНТАЎ ПА ТЭМЕ «АДУКАЦЫЯ»

А. Антаніна Іосіфаўна, 1922 г. н.,

В. Свєрынава, Стаўбцоўскі р-н, Мінская вобл.

В. Ц. — Вольга Цадко, **А. А.** — Антаніна А.

В. Ц.: *А ў школу вы хадзілі?*

А. А.: Хадзіла. Чатыры класы кончыла. Ну ў нас толькі была чатыры класы, больш (не было). Каб і хацеў далейша вучыцца, не вучыўся б. Але 4 класы польскай школы кончыла.

В. Ц.: *А на якой мове вучыліся?*

А. А.: На польскай мове — і пісалі, і гаварылі. Дома мы гаварылі па-сваему, а ў школе вучыцеля, урокі — мы ўсё па-польску гаварылі.

В. Ц.: *А дома як, на яком гаварылі?*

А. А.: На сваём

В. Ц.: *А што... Які гэты язык?*

А. А.: Ну, вот такі, які з вамі гавару. Прасты...

В. Ц.: *І рускую мову вучылі?*

А. А.: Ну, рускую як мы мову вучылі. Мы, мы за Польшчай знаеце. У школу мы ходзім. Гаворым па-польску. Нікакога слова свайго нет. Дома мы гаворым па-своёму. Как у школу с учыцелямі, урокі, пішаш, чытаеш — всё па-польску...

А. А.: Што вучылі. Геаграфія, гісторыя... — ну ўсе гэтыя урокі вучылі. Вучылі і добра вучылі.

В. Ц.: *А памятаеце што-небудзь?*

А. А.: Ну што я, што я ў гэты годы буду [помніць]. Ужо знаеце памяць не тая. Ну, але помню як вучылася. Вучылася не плоха! Бывае залянюся. Мама ў косць дасць, бо атец умер не было ўжо атца. То мама ўжо паглядзіць, што «тройка». За «тройку» палучу. Нада штоб «чацвёрка» і «пяцёрка» была. Вот так.

Крыніца: відэаінтэрв'ю А. Антаніны Іосіфаўны, 1922 г.н., 15. 07. 2013. В. Сверынава, Стаўб-цоўскі р-н, Мінская вобл. // БАВГ. 40(1) — 584 — 1827. 00:06:42 — 00:07:19 , 00:19:43 — 00:20:07, 00:21:54 — 00:22:36.

М. Іван Філарэтавіч, 1922 г.н.,

В. Грабава, Жыткавіцкі р-н, Гомельская вобл.

І. М. — Іван М., **А. В.** — Анатоль Вялікі, **В. Ц.** — Вольга Цадко

І. М.: Хаджу я ў школу. Учывўся я харашо, отлічна. Самы ўчэнік по школе быў. Мне настаўніца давала кніжку, ну, по-польскі она кажа: «Янэк», а Іван, як мяне.

А. В.: *Ну-ну. Ну, на польском языке в школе ж учились?*

І. М.: А на польском, толькі на польском! Руского не ўчылі. «Янэк, вот, Вам кніжка, пішыце на даске эта там сціхатварэніе», ілі, ну, што там е ў этай кніжцы. Я пішу, учэнікі спісваюць. Харашо. Ошыбак надзеляют. Я ж пішу, нікакой ошыбкі не дзеляю. Я харашо ўчыўся. Это ўжэ в трэцем класе я ўчыўся. Она мне дала эту кніжку і пошла в свой кабінет, вот. Я спісаў, всю даску спісаў, вот. Учэнікі спісваюць, а ўчэнікоў многа было, чалавек 40, дзяцей. В то врэмя...

А. В.: *(перабіваючы) Бальная школа была, да.*

І. М.: Бальная, ну, небальная, школа небальная. Ну, што-та дзяцей много было. Одзін клас, там не одзін, а два былі. Факцічэскі чатыры класы. Значыць, два этые самые, чацвёрты і трэці рано. А первы і другі ўжэ после обеда. Ну, первая змена наша была. Она прыходзіць, ну, я докладваю: «Прохэ пані, я спісал». — «Янэк, садзісь». Ну, а я говору: «А мне спісваць?» — «Цебе, — кажа (смяецца), — не трэба». Она по-польскі: «Не тшэба, о, Янэк, не тшэба, не тшэба». Ну, значыць, не трэба. Ну, она знае, што я ж разбіраюсь. Проверае всех учэнікоў. Одзін толькі харашо ўчыўся, учэнік. А то ў всех ошыбкі. Одзін харашо ўчыўся, вот. Праўда, он, я 22-го, он з 23-го. На год он младшы. Так. Значыць, застаўляюць сем лет, штоб у школу хадзіў, вот. А ў нас толькі чатыры класы ў школе. Ужэ пяты клас нада ў раён ехаць. А там ужэ платнае. Ну, а ў маткі дзе будуць дзеньгі?

А. В.: *А вот учились бесплатно в этой...*

І. М.: А тут бесплатно.

В. Ц.: *А хто застаўляў вас? Хто застаўляў вучыцца ўсіх?*

І. М.: Полякі застаўлялі!

В. Ц.: Сказалі вам?

І. М.: Ну, сказалі, штоб сем лет ходзіў у школу. Я первы одзін год, во вторы пошоў другі год, у трэці год, два годы я ходзіў. Потому што, ну, я б перэйшоў бы зразу чатыры, а тры годы, што я буду рабіць ешчо. Так, вот, оні далі мне два года раз, ну, а ўжэ тры года ў чацвёртом. Я одзін, два года пошоў яшчэ ў чацвёртом класе. А одзін год не пошоў.

Крыніца: відэаінтэрв'ю Малькевіча Івана Філарэтавіча, 1922 г.н., 02. 08. 2012. В. Грабава, Жыткавіцкі р-н, Гомельская вобл. // БАВГ. 20(1) — 378 — 949. 00:15:14 — 00:18:19, 00:32:35 — 00:33:09.

ДАДАТАК 3 ПРАВІЛЫ ПРАЦЫ З АЎДЫЁФРАГМЕНТАМІ

- 1 Вусная гісторыя — гэта запісаная ў аўдыё ці відэафармаце ўспаміны аб падзеях мінулага яго відавочцаў. Яна дае нам інфармацыю не столькі пра падзеі мінулага, колькі пра сэнс і значэнне гэтых падзеяў.
- 2 Трэба ўлічваць суб'ектыўнасць успамінаў, тое, што ў інтэрв'ю адлюстроўваецца досвед адной асобы, на які ўплываюць як аб'ектыўныя фактары (падзеі ў краіне), так і суб'ектыўныя (асабістыя абставіны).
- 3 Аўдыёматэрыялы ўроку змяшчаюць расповяды жыхароў Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці, 1924—1930 гадоў нараджэння. У час уваходжання Заходняй Беларусі ў склад Польшчы яны жылі ў весках, працавалі на зямлі, вучыліся ў польскіх школах.
- 4 Праслухайце аўдыёматэрыялы, прачытайце іх транскрыпты. Знайдзіце незнаемыя, дыялектныя словы і выразы, паспрабуйце падабраць іх сучасныя сінонімы.
- 5 Абмяркуйце ў групе і адкажыце на пытанні:
  - Ці была ў Заходняй Беларусі сістэма абавязковай школьнай адукацыі?
  - Якія школьныя дысцыпліны існавалі ў міжваенны перыяд?
  - Якімі былі бытавыя ўмовы ў вясковых школах?
  - Ці выконваліся ўмовы Рыжскай мірнай дамовы па пытаннях раўнапраўнага развіцця ўсіх нацыянальнасцяў, якія пражывалі на тэрыторыі Польшчы? (Дакумент на ст. 106 падручніка.)

ДАДАТАК 4 ЗАДАННІ ПА ТЭМЕ «КАНФЕСІЙНЫЯ АДНОСІНЫ»

ЗАДАННЕ 1. Дзе да 1939 года вернікі НЕ сустракалі перашкод у выкананні рэлігійных абрадаў?

- A** у Заходняй Беларусі;
- B** ва Усходняй Беларусі;
- C** на ўсёй тэрыторыі сучаснай Рэспублікі Беларусь.

ЗАДАННЕ 2. На падставе фрагмента з інтэрв'ю Антаніны А. дзначце, як рэспандэнтка тлумачыць прычыну малой колькасці шлюбаў паміж каталікамі і праваслаўнымі ў Заходняй Беларусі.

ЗАДАННЕ 3. Суаднясіце элементы двух мностваў:

- A** асноўная маса сельскага насельніцтва ў Заходняй Беларусі;
  - B** мянушка «мужык»;
  - C** перавага каталіцтва над праваслаўем;
  - D** перавага пры прыёме на працу ў Заходняй Беларусі;
-
- 1** беларусы;
  - 2** Заходняя Беларусь;
  - 3** палякі;
  - 4** праваслаўныя сяляне.

ЗАДАННЕ 4. Пералічыце абмежаванні ў дачыненні да праваслаўных беларусаў, якія снавалі ў Заходняй Беларусі. Як вы лічыце, якія правы чалавека парушаліся пры гэтым?

ЗАДАННЕ 5. Як вы лічыце, чаму, як відаць з успамінаў рэспандэнтаў, некаторыя жыхары Заходняй Беларусі лічылі сябе шляхтай?

ДАДАТАК 5 ЗАДАННІ ПА ТЭМЕ «АДУКАЦЫЯ»

ЗАДАННЕ 1. На падставе фрагмента з успаміну Антаніны А. адкажыце на пытанне: на якой мове пераважна вялося выкладанне ў школах Заходняй Беларусі:

- А** беларускай;
- В** польскай;
- С** рускай.

ЗАДАННЕ 2. На падставе прагледжаных урыўкаў з інтэрв'ю адзначце, колькі класаў павінны былі абавязкова вучыцца дзеці Заходняй Беларусі ў пачатковай школе.

ЗАДАННЕ 3. Праглядзіце падборку фрагментаў інтэрв'ю сведак часу да тэмы і паспрабуйце апісаць сістэму адзнак школ Заходняй Беларусі (4 тыпы).

ЗАДАННЕ 4. Апішыце стаўленне рэспандэнтаў да вучобы ў школе і да польскай сістэмы адукацыі ў цэлым. Чаму яны не вучыліся далей пасля заканчэння ўсеагульнай школы?

ЗАДАННЕ 5. На падставе ўрыўкаў інтэрв'ю і артыкула 7 з Рыжскага мірнага дагавора паміж РСФСР і УССР з аднаго боку і Польшчай з другога ад 18 сакавіка 1921 года пералічыце парушэнні дагавора ў галіне адукацыі і культурнага развіцця.

ДАДАТАК 6 АПЫТАЛЬНІК СВЕДАК ЧАСУ

I. ЗВЕСТКІ ПРА СВЕДКУ ЧАСУ

- 1** Прозвішча, імя, імя па бацьку.
- 2** Узрост і год нараджэння.
- 3** Веравызнанне.
- 4** Нацыянальнасць.
- 5** Адукацыя (колькі класаў, якая школа).

- 6 Мова (на якой размаўляе пастаянна, якія ведае).
- 7 Месца нараджэння і пражывання (пры паходжанні з іншай вёскі растлумачыць, з якога часу і чаму пражывае ў гэтай вёсцы).
- 8 Перыяды і месцы пражывання па-за вёскай (дзе і калі).
- 9 Сям'я (вера, нацыянальнасць і мова мужа / жонкі, бацькоў і дзяцей).
- 10 Іншае (калі суразмоўца адрозніваецца нечым асаблівым).

II. АЎТАБІЯГРАФІЧНЫ АПОВЕД

Трэба запісаць як мага больш падрабязны аповяд пра жыццё сведкі часу і яго сям'і ў даваеннай Польшчы. Варта пачаць з пытання пра бацькоў рэспандэнта, пра сям'ю і сямейную гаспадарку. Потым трэба даць магчымасць чалавеку самому прыгадваць падзеі ўласнага жыцця. Важна, каб гэты аповед быў свабодным і нязмушаным, каб чалавек сам спрабаваў структураваць сваё жыццё. Адпаведна, не задавайце шматлікіх пытанняў, а толькі падказвайце тэмы для ўспамінаў.

III. УДАКЛАДНЯЮЧЫЯ ПЫТАННІ (У ВЫПАДКУ, КАЛІ СУРАЗМОЎЦА ІХ АБМІНУЎ)

- 1 Як жылося селяніну ў даваеннай Польшчы?
- 2 Як жылося каталіку / праваслаўнаму ў даваеннай Польшчы?
- 3 Як жылося да вайны паляку / беларусу ў Польшчы?
- 4 Ці была побач з Вашай вёскай мяжа («граніца»)?
- 5 Ці пераходзіў нехта з Вашых знаёмых праз мяжу («граніцу»)?

РОЗРОБКА УРОКУ «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РАДЯНСЬКИХ ЛЮДЕЙ У 80-90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ СІМ'Ї»

РУБЛЕНКО ВЛАДИСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ, вчитель історії «Маріупольської загальноосвітньої школи I—III ступенів № 19 Маріупольської міської ради Донецької області»

Тема уроку: «Повсякденне життя населення радянських людей у 80—90-ті роки ХХ століття на прикладі однієї сім'ї».

Мета уроку: познайомити учнів зі складовими елементами повсякденного життя радянських людей 80—90-х рр. ХХ ст. через дослідження харчування, розваг та моди; розвивати в учнів уміння та навички працювати з інформаційним матеріалом, виділяючи головні ідеї, комунікативні вміння та навички, вміння зпорівнювати текстову схему і таблицю; виховувати в учнів любов і повагу до історичного минулого.

Очікувані результати — після даного уроку учні зможуть:

- давати характеристику харчуванню людей 80—90-х рр. ХХ ст.;
- розповідати про моду 80—90-х рр. ХХ ст. на терена радянської України;
- називати розваги 80—90-х рр. ХХ ст.

Тип уроку: засвоєння нових знань, формування вмінь та навичок.

Обладнання уроку: роздавальні інформаційні матеріали.

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

Привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Психологічне налаштування учнів на урок.

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Прийом «Знаю-хочу дізнатися-дізнався»:

ЗНАЮ	ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ	ДІЗНАВСЯ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Слово вчителя. Повсякденне життя радянських людей у 80—90-ті рр.. ХХ століття значно змінилося у зв'язку з тими суспільними, політичними, економічними та культурними процесами, які відбувалися у ті роки.

IV. ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ЗНАНЬ УЧНЯМИ, ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ТА НАВИЧОК В УЧНІВ

1 ПРАЦЮЙТЕ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕКСТ ТА ВИДІЛІТЬ ГОЛОВНІ ДУМКИ

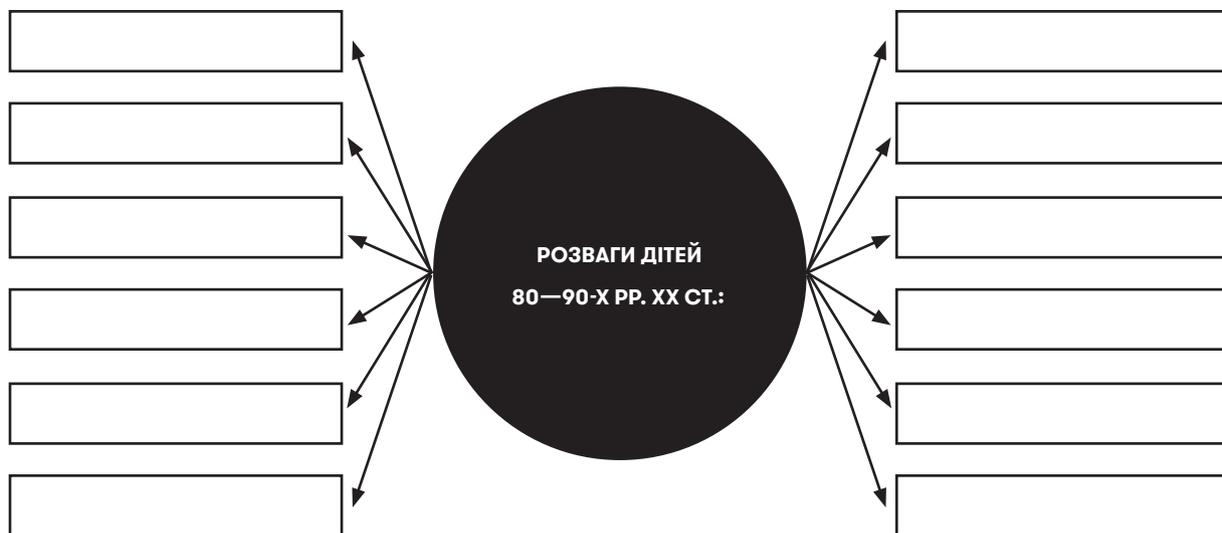
Найулюбленішою стравою був салат вінегрет, який готували у поєднанні солоного оселедця із солодкуватим бурячком, цибулею та гостреньким майонезом. Наприкінці 90-х рр. до салату вінегрет клала відварені буряки, моркву, картоплю, огірки, цибулю та заправляла соняшниковою олією. У 80-ті рр. особливої моди набув салат «Олів'є», який готували з додаванням теляти-

ни, баранини, яловичини, варена картопля, консервованій горошок, квашені або мариновані огірки і змащувалися майонезом. У салат клали дрібно посічене м'ясо, а згодом варену ковбасу. Салат Мімоза готувався з рибних консервів, яєць, сиру, цибулі, відвареної картоплі, часнику, моркви та майонезу Провансаль. Дуже поширеним був плавлений сир «Дружба». Недорогим м'ясним продуктом вважалася варена ковбаса, а шиком — яловичина. Пізніше у більш складні салати, переважно у святкові салати, стали додавати горіхи, чорнослив або ж твердий сир та майонез у 200-грамових баночках. Дуже любили пити солодку газовану воду темно-коричневого кольору під назвою «Байкал». Поява свіжих овочів на городі сприяла тому, що в домашніх салатах з'являться такі продукти харчування як зелена цибуля, петрушка, редиска та огірки. Найкращі рецепти салатів зазвичай походили не з кулінарних книг, а передавалися з рук в руки, записувалися у спеціальні блокнотики, на клаптиках жовтуватого паперу і називалися відповідно до джерела і місця дегустації: «Салат від Наталочки (з помідорами, дуже смачний)», «Закуска від тьоті Зої (Петрусеві іменини)», «Огірочки гостренькі з майонезом (Галина Василівна)».

Найпоширенішими видами морозива були пломбір у вафельному стаканчику, яке коштувало 19 коп. також продавалося морозиво-пирожене за 28 коп., яке було у вафельному стаканчику зі сливками та жирною масляною кремовою трояндою. Найсмачнішим морозивом було ескімо «Каштан» на палочці та в шоколадній глазури, а в середині пломбір та коштувало 28 коп. Проте даний вид морозива був великим дефіцитом і зустрічався переважно у великих містах — обласних центрах та по знайомству ще можна було дістати. Томатне морозиво було з томатним наповнювачем у паперовому стаканчику з дерев'яною палочкою за 12 коп. «Фруктово-ягіде» морозиво в паперових стаканчиках коштувало найдешевше — аж 9 коп. і було самим несмачним. Великою популярністю користувалося морозиво-пломбір «Сімейне», яке було у великій квадратній картонній упаковці, ользі або паперовому стаканчику за 48 коп. Лакомкою було торт-морозиво з кремом за рубль сорок, пломбір «Молочни» і «Екскімо» на палочці за 11 коп., морозиво «Лєбідь» за 13 коп., «Рожок вафельний» за 15 коп., «Рожок вафельний з шоколадною глазурью» за 18 коп., пломбір «Морозко» за 24 коп., «Лакомка» за 28 коп., «Крем-брюле» за 28 коп.

2 ОПРАЦЮЙТЕ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕКСТ ТА ЗАПОВНІТЬ ІНТЕЛЕКТ-КАРТУ «РОЗВАГИ ДІТЕЙ 80-90-Х РР. ХХ СТ.»

Однією з найпоширеніших та найлюбиміших дворових розваг радянських дітей була стрільба із саморобної рогатки. Саморобні рогатки були двох видів: класичні і шпонкові. Класичні вирі-

залися з товстої гілки ліщини з розвилкою, купувався широкий сірий джгут в аптеці, діставався шматочок шкіри та скріплювалося мідним дротом або синьою ізоляційною стрічкою. Заряджалась така рогатка гладкою галькою, яку часто привозили у двори разом з піском, або незрілими ягодами типу горобини, сливи або вишні, яка вдосталь росла за будинком. Інший раз потужності пострілу каменем вистачало, щоб вщент розбити пляшку з-під шампанського з трьох метрів. Мене дуже захоплювала така гра як «Пирскавка». Суть її полягала в тому, що це був свого роду водний пістолет для обливання водою суперників. З пустого флакона з-під шампуню або літрової пластикової пляшки «Білизни». У пробці розпеченим на плиті цвяхом робилося отвір і туди вставлялася половинка кулькової ручки без стрижня. Все це герметизувати мастикою або пластиком. У флакон наливали воду і бризкали в суперника.

Я зі своїми товаришами любили кидати дротики — так звана гра «Дартс». Та ось, листок паперу, 4 сірники, голка, канцелярський клей і нитки. На стінний килим вішали саморобну мішень з зошитового листа і грали. На вулиці робили ще дротики з зварювальних електродів. Заточували на бордюрний камінь один кінець, а до іншого примотували голубині пір'я. Кидали в дерев'яні двері та дерева. Ще однією цікавою грою був «Бумеранг», якою лякали ворон і голубів.

Ще одним невід'ємним атрибутом хлопчачки була металева трубка для плювання пластиліновими або мастичними кульками. Прямо на трубку ліпився великий запас мастики або пластиліну, від якого відщипують шматочок і заряджався в трубку. Пізніше трубку замінили на порожній стрижень від гелевою ручки, а пластилін — на просо або гречку.

Гра «Димовуха» готувалася зі шматочків пластмаси, яка загорталася у фольгу або газету та підпалювалася. Ще одним із способів проведення гри «Димовуха» було виготовлення аптечної баночки з пластиковою кришкою-кепкою, двох металевих трубок. Так, гра «Димовуха» передбачала, що в ліву трубку дуїш, а в праву виштовхуються пари ацетону. Якщо піднести вогонь, з трубки буде йти красиве полум'я. Оці димовухи ми любили засовувати в мурашині доріжки, розкопували ями для земельних кротів, прив'язували її до велосипеда.

Кінця 80-початку 90-х років популярності набула гра «Семідирка». Для проведення цієї гри потрібний був свинець, який загортали у фольгу і клали на інші «семідирки», підпалювали, і порох в фользі перетворювався в ракету. Просто палили, робили гноти для вибухових пакетів і так далі. Ми постійно нищпорили вздовж гаражів, обшукували автозвалища в пошуках старих акумуляторів, які розколювали та добували чистий свинець, вибивали засохлий електроліт і кришили м'який метал в консервну банку або в миску, розводили багаття і чекали, коли в банку засяє рідкий метал.

Ще ми любили знаходити залишки карбиду кальцію, який при з'єднанні з водою вступає у реакцію і виділяє чудовий газ — ацетилен. Ми просто кидали в калюжу або підпалювали карбід кальцію. Якщо, засунути карбід кальцію в пляшку з водою, закрити пробкою, то це під тиском взривалося. Брали порожній балон з-під дезодоранту чи «дихлофосу», зрізали йому шийку, у дна проробляли дірочку, клали всередину карбід, рясно плювали на нього, затикали всі отвори, трясали хвилину, відкривали і підносили запалений сірник до маленької дірочки — залп!

Ще я любив влаштовувати з магнієм різні досліди. Наприклад, клав магній в оцтову кислоту, внаслідок чого виділявся водень. Потім сірником водень підпалював. Він згорав з дзвінким звуком. Або підпалював порошковий магній на кінчику ножа і швидко кидав його в воду. Ще однією із цікавих забавок того часу був шифер в кострі. Я дуже полюбляв знайти шматки ста-

рого шиферу і кидати на сильний вогонь. Шифер дуже сильними звуками. Чим сильнішим був вогонь, тим сильнішими були звуки вистрілів.

Особливе місце у моєму дитинстві замайли самостріли і пугачі. Із звичайної палиці або прищіпки легко збирався сірниковий самостріл або пугач. Робився горохострел так: до планки, ізоляційною стрічкою, кріпилася дерев'яна білизняна прищіпка. До іншого кінця планки кріпилася «гумка з трусів» або білизняна гумка, зигзагом прошита ниткою. Беремо горошинку, вкладаємо в гумку і затискаємо в прищіпку — зброя готова до бою. Замість горошини використовувалися і дрібні камінчики. Користувалися таким самострілом взимку, всередині приміщень. Стріляли по сірникових коробках або будь-яким іншим мішенях, завдяки голці стріла влазила в будь-які поверхні.

Дуже поширеною зброєю була дерев'яна рушниця. Стріляли такі рушниці пластиліном або картоплею, пластиліновий заряд посилений дробом або кулькою від підшипника мав значну вражаючу силу і міг на значній відстані вбити голуба.

Використані балончики для газировальних апаратів (сифонів) начиняли сірої від сірників і закривали дірочку болтом. Потім пекельне пристрій впадало в багаття. Більш простим способом зробити «бух» була скручування з двох болтів і гайки, з прив'язаним до всього цього пакетом як стабілізатор. Я теж робив таку штуку, але без пакета. Просто кидав на асфальт. Дюбель вбивали цеглою в асфальт, виймали, кришили в дірку сірку від сірника, вставляли дюбель і кидали зверху цегла. Бух! Шматка асфальту наче й не було ...

Досить цікавою забавкою був дитячий пугач, який робили з велосипедної спиці зі старого велосипеда, два ковпачка з кріплення спиці і обода. Ще гвоздик так по діаметру отвору кріплення спиці ковпачка, тонка, міцна, промені ізольована, невеликого розміру зволікання, і наш порох. Сірка з звичайних сірників. Сірку з сірників забиваємо в отвір ковпачка і злегка притискаємо в нього цвях! Невелике зусилля, удар цвяха про будь-яку тверду поверхню, і відбувається постріл.

Дерев'яний лук виготовляли з гілок дерева не надто товстих, щоб добре пружинили. Стріли для лука робили з сухих стебел очерету, навантажуючи їх металевим цвяхом попереду. Тятиву ви-

готовляли з товстого білизняний мотузки. Стріла випущена з такого лука вертикально вгору, піднімалася так високо, що зникала з поля зору.

В школі дуже поширеною була така забавка як «Натирання дошки крейдою». Я дуже любив кататися на велосипеді. Гумка локшина близько чотири сантиметра. Один оборот навколо стержня ручки, натяг і мітки постріл в потилицю через три парти на уроці. Самокат з дощок як трикутник, а замість коліс кулькові підшипники. Гра «Земля» чертиться коло 2 метри, ділиться на рівні частини по гравцям і напилками з зрощенням метається відскаючи землі. Гра в лазні, де палицями по черзі, як в городки збивали банку, а потім бігли за своєю палицею. Ще однією грою була гра в Сиська-бол. На довгу жердину 4-6 метрів в сіткову авоську або за шнурівку прив'язували м'яч, де дві команди закручують ударами м'яч по спіралі кожен в свою сторону до упору. Однією з найпоширеніших ігор була «Ракета», яку складалася з гільз, які начиняли сіркою від сірників, пассатижами затискали, підігрівалися та взривали.

Ми могли годинами грати в войнушку, козаки-розбійники, стріляти з рогаток і запускати повітряних зміїв. Діти проводили час на вулиці до пізнього вечора, тому періодично забігали додому, щоб взяти бутерброд: чорний хліб з маслом і сіллю або батон з цукром. Всі разом могли бризкатися з подірявлених пляшок, грати в догонялки, кішки-мишки. Якщо в компанії був м'яч, перекидалися в гарячу картоплю, їстівне-неїстівне, Я знаю п'ять. Збирали хрущів в сірникові коробки і годували їх листочками. Особливим задоволенням було покласти коробочку поруч з собою на подушку.

Одна з найпопулярніших дворових розваг — гра в квадрат. Але одна річ була спільною всіх — це відсутність нормального футбольного м'яча. Грالی чим прийдеться і де прийдеться. А от що об'єднувало хлопців і дівчат, так це гра в піжмурки, або хованки, як їх ще називали.

Ще однією забавкою було розпалювати багаття. Дівчатам дозволялось лише грітись або запекти картоплю і спостерігати за тим, що роблять хлопці. А хлопцям дозволяло плавити свинець зі знайденого старого акумулятора. Під час перерв в школі ми любили поганяць в футбол каштаном як на шкільному подвір'ї, так і в шкільній рекреації. Особливе місце у житті радянської дівчини займала зима. Головною розвагою взимку було катання на санках, лижах, коньках, ліплення сніговика, гра в хокей.

Взимку список ігор подрібнювався, зате з'являлася можливість пограти в хокей, покататися на ковзанах або санках. Модним у 80-90-ті роки того століття було на чіпляння на велосипед всяких блискучих прикрас та обмотати спиці різнокольоровими проводами з кабелю телефонних ліній. Після уроків багато дітей вирушали прямо в спортивні секції або на гуртки. Іноді для цього не потрібно було навіть йти зі школи.

Гурток «Умілі руки» проводився прямо там. Хлопчики вчилися будувати шпаківні і робити табуретки, а дівчатка вишивали і в'язали, майстрували ялинкові прикраси. Гуртки могли проходити в Будинку школярів і піонерів. Популярним був гурток з випалювання, хоча це заняття вимагало неабиякого терпіння. Шматочок фанери спочатку зачищали і відшліфовували. Потім на дерев'яну дощечку через копірку переносили малюнок, а потім по контуру акуратно проводили спеціальним приладом з розпеченим дротом на кінчику — виходив випалений малюнок. Були ще авіамоделний та радіотехнічний, шаховий, гурток юного натураліста, гурток самодіяльності, фотогурток. Всі заняття були безкоштовними.

Вдома я, крім господарської роботи, займався також переглядом телевізора, читанням книг і журналів. Найулюбленишими мультфільмами були «Ну, постривай!», «Мауглі», «Їжачок в тумані», «Бременські музиканти», «Вінні-Пух». Мультфільмів тих років потрібно було ще дочекатися. Однією з улюблених передач була програма «На добраніч, малюки», де головними героями були Філя, Степашка, Каркуша і Хрюша. Для багатьох дітей було справжньою трагедією, якщо замість «На добраніч», малюки показували футбол або хокей.

Мені дуже подобався перегляд діафільмів за допомогою діапроектора. Дитячі діафільми коштували не більше 50 копійок, тому таке задоволення було доступно всім. Я дуже пам'ятаю казкову атмосферу, коли в кімнаті вимикали світло і під тихе гудіння діапроектора на стіні, завішеної білим простирадлом, з'являлися перші кадри мультфільму.

Одним з найпопулярніших журналів для школярів 6 — 12 років був «Мурзилка». Для дітей молодшого віку, від 4 до 10 років, виходив журнал «Веселі картинки». Школярі 10 — 15 років читали журнали «Піонер» і «Костер». Для молоді виходив «Ровесник». Діти читали і вузькоспеціалізовані журнали: «Юний технік», «Юний натураліст», «Юні ударники». Журнали та газети за радянських часів виконували ролі соцмереж: діти надсилали до редакції короткі повідомлення

про себе приблизно такого змісту: Мене звать Саша. Мені 12 років. Люблю читати і малювати. Познайомлюся з дівчатками 12 — 13 років. Адреса. Ці листи публікувалися на сторінках видань і давали можливість дітям знаходити собі друзів по всьому Радянському Союзу.

3 ОПРАЦЮЙТЕ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕКСТ «МОДА 80-Х РР. ХХ СТ.» ТА ВИДІЛІТЬ ГОЛОВНІ ІДЕЇ

Форма перевірки — гра «Я запам'ятав, що ...».

«Ділова жінка» 80-х вдягалася в обов'язкову міні-спідницю, широкий і просторий піджак з дуже широкими плечима. Доповнювали цю спідницю яскравий макіяж і масивні «золоті клипси». Також були поширені костюми «шанель» суворі з прямим піджаком, без коміра та кантом. Під низ одягали просту футболку чи дорогу шовкову блузку та яскраву сумку. Трикотажні речі, звичайні сорочки, сорочки великих ж розмірів та футболки шилися зі спеціальним липучкою, куди можна було б прикріпити плічка. Деякі молоді дівчата намагалися показувати вlane тіло, а тому любили носити такі речі як лосини, короткі спідниці. Талія обов'язково мала бути прикрашена широким поясом. Штани носили переважно прямі або завужені донизу, так звані «банани». Прикрасою цього всього був начос, яскраві тінні до брів, масивні пластмасові прикраси.

Блузки 80-х пом'якшували строгість жакетів і костюмів, мали покрій з комірцями і з оздобленням, нагадує краватка, зі складками в плечах. Блузки шилися з шовку або з синтетичних атласних тканин. Ще було модно носити сукні з пишної спідницею по коліна і пишними рукавами, з затягнутою талією. Великого попиту набували шовкові блузки з романтичними «воланами» з обох боків застібки, комірцями-стоечками, рюші, галстучками і бантами на грудях, широкими рукавами з манжетами. Молодь до 25 років дуже любила одягати витерту джинсову тканину, так звану «варьонку». Варили все: джинси, трикотаж, льон і шовк. Міні-спідниці носили разом із товстими светрами з люрексом і величезними накладними плечима і чорними або сетчатими нейлоновими колготами. Із взуття найбільш актуальними стали човники-туфлі-човника з набірним каблукком чи взагалі ж без нього, з круглим носиком і дуже вирізом, гумові мильниці і низькі сапоги-ботильони з широкими розтрубами, найчастіше без каблуків. Барвисті предмети одягу, завужені штани, легкі піджаки, плащі і комбінезони, зав'язані бантами на волоссі різнобарвні шарфи.

Жінки продовжували носити туфлі-лодочки на шпильках у поєднанні із вузькою спідницею та чорною водолазкою. Особливо жінки полюбили одягати блузки з кримплену. Чоловіки продовжували одягати нейлонові рубашки білого кольору. Шуби і шапки із натурального хутра були замінені на хутро лисиці, норки та каракуля штучного виробництва. Досить поширеним явищем стали парики і шиньони. Початок 80-х років ХХ століття пов'язаний із поширенням імпортованих джинсів, які продавалися фарцовщиками. Клешоні джинси вважалися великою розкішшю. Жінки намагалися купити у фарцовщиків прямі джинсові спідниці з розрізом, джинсові сарафани та батники. Вестерни, хутряні спідниці у кліточку, довгі спідниці з воланами та квітами були справною модою першої половини 1980-х років. Із верхнього одягу великою популярністю користувалася дубльонка та шапка із натурального шовку. Великої моди набуло жіноче взуття на платформі. Найбільш популярним було взуття «сабо» з металевими заклепками та дуті сапоги «Аляска». Також жінки продовжували носити спідниці та плаття довжини міді, а також спідницю «годе». Модним того часу було носити брюки-банани. Великої популярності набували такі стилі як сафарі та мілітарі. Поширення серед працівників набував все більше вітчизняний діловий стиль. Так, жінки та чоловіки почали носити строгий піджак з широкими плечима. У середині 80-х років пішла мода на «джинси-варьонки», які варили у великих кастрюлях разом з відбілювачем, аби отримати розводи. Модними речами того часу були гетри, пластмасові кліпси, розові лосини, кольорові синтетичні куртки. Початок 90-х років пов'язаний з такими модними речами як прямі джинси «Мальвіні», джинсова спідниця з білими кружевними оборками «Ламбада» та чорна куртка-косуха з великою кількістю заклепок.

V. ПІСУМОК УРОКУ

1 ПЕРЕВІРКА ЗАПОВНЕНОЇ ТАБЛИЦІ УЧНЯМИ ПРОТЯГОМ УРОКУ «ЗНАЮ-ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ-ДІЗНАВСЯ».

2 РЕФЛЕКСІЯ У ФОРМІ ГРИ «Я ЗНАЮ»:

- Я знаю, що у 80—90-ті рр. ХХ ст. люди їли ...
- Я знаю, що у 80—90-ті рр. ХХ ст. люди носили такий одяг як ...
- Я знаю, що у 80—90-ті рр. ХХ ст. розвагами людей були такі ігри як ...

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

ІНТЕРВ'Ю З РУБЛЕНКОМ, М. М.: 1964 р. н.,
с. Колона Межівського району Дніпропетровської області. — Запис зроблено 8 серпня 2018 року. — Матеріали знаходяться особистому архіві автора.

ІНТЕРВ'Ю З РУБЛЕНКО, Т. В.: 1968 р. н., смт.
Межова Межівського району Дніпропетровської області. — Запис зроблено 9 серпня 2018 року. — Матеріали знаходяться в особистому архіві автора.

РОЗРОБКА УРОКУ ДЛЯ 11 КЛАСУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ТЕМА: РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ Й ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1985—1991 РР.)

ГОНЧАРУК В.Ю., вчитель історії вищої категорії загальноосвітньої школи I—III ступенів № 21 м. Житомира

НУЖА Ю. П., вчитель історії вищої категорії Олександрівської загальноосвітньої школи I—III ступенів імені І. С. Буряка, Валківського району, Харківської області

Практичне заняття у вигляді структурованої драми: «В'ячеслав Чорновіл — апологет відновлення сучасної української державності».

Мета:

Навчальна: навчити учнів здобувати інформацію з наявних джерел та творчо з нею працювати, вмінню вживатися в різні ролі, вирішувати поставлені завдання у великих та малих групах, налагоджувати взаємні контакти з усіма учасниками, відповідно приймати рішення, домовлятися, діяти та співпереживати з головним персонажем. Під час роботи всі учні по черзі виступають у двох основних ролях: доповідача та слухача.

Виховна: на основі характеристики головного персонажа виховати творчу, культурну, уважну, чуйну особистість, яка вміє орієнтуватися у непересічних життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, таким чином формувати громадянську позицію.

Розвивальна: розвивати комунікативні навички, уяву (вміння увійти у світ вигадки), вживатися в роль, можливість незалежно мислити, бути відкритим, співчувати іншим, діяти під час імпровізації.

Завдання:

- проаналізувати як відбувалося становлення особистості В. Чорновола та виокремити чинники початку «політизації» його діяльності;
- оцінити внесок В'ячеслава Чорновола у формування багатопартійної системи СРСР та створення політичної системи незалежної України;
- розглянути політичні ідеї В. Чорновола у внутрішній та зовнішній політиці незалежної України;
- спробувати дати відповідь на запитання: «В чому полягає феномен та популярність В'ячеслава Чорновола».

Актуальність: Зробити власні висновки щодо становлення незалежності України на прикладі історичної постаті — В'ячеслава Чорновола, оцінити його внесок у відновленні сучасної української державності.

Тип уроку: практичне заняття.

Форма уроку: структурована драма.

Обладнання: підручник, атлас, ілюстративні матеріали, документи, карта України, ватмани, маркери, український прапор, аудіо записи, диск з фільмом С. Параджанова «Тіні забутих предків», уривки з газет, фото Івана Дзюби та Василя Стуса, книга «Лихо з розуму», презентація на тему: «В'ячеслав Чорновіл — апологет відновлення української державності».

Клас поділено на 3 групи, з відповідним розміщенням парт і стільців (на столах розміщені пам'ятки: «Як працювати в групі»).

Основні терміни:

Апологет — (грец. *απολογεομαι* — захищаю) — запальний прихильник якоїсь ідеї, наряду, вчення.

Спочатку апологетами називали захисників християнського богослов'я і релігії; у переносному розумінні — беззастережні захисники певних ідейних течій або систем.

Шістдесятники — назва нової генерації (покоління) радянської та української національної інтелігенції, що ввійшла у культуру (мистецтво, літературу тощо) та політику в СРСР в другій половині 1950-х — у період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та хрущовської «відлиги» (десталінізації та деякої лібералізації) і найповніше себе творчо виявила на початку та в середині 1960-х років (звідси й назва).

ХІД УРОКУ

І. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

«**Наживка**» (Мотивація, пробудження зацікавлення та бажання приймати пропозиції, виражати свої думки стосовно того, що буде відбуватись на уроці).

Учитель: Шановні учні, сьогодні у нас незвичайний урок — практичне заняття у вигляді «Структурованої драми». Ми спробуємо поєднати історію і театральне мистецтво. Як ви вже зрозуміли, на нашому уроці ви зможете виступити не лише, як історики-дослідники, а й в ролі акторів та детективів, політиків, та депутатів, тому я дуже сподіваюсь на плідну співпрацю.

Шановні учні, а що ви очікуєте від такого уроку?

Приблизні відповіді учнів («Це дуже цікаво, ніколи не думали, що можна поєднати ці два предмети»; «Сподіваємось, що фізичні вправи будуть також»; «Я очікую отримати нову цікаву інформацію, яка надасть можливість краще засвоїти нову тему...») В кінці уроку повернутись до очікувань і проаналізувати вдалось чи не вдалось досягнути мети ...

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Метод «Мікрофон»

Чим була зумовлена активізація національного руху в Україні наприкінці 1980 років?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

«ПОБУДОВА ВІРИ»

Учитель: Зверніть, будь ласка, увагу на екран, де ви можете побачити епіграф сьогоденного уроку :

*«Дай, Боже, нам любити Україну
понад усе сьогодні — маючи,
щоб не довелось гірко любити її, втративши.
Настав час великого вибору:
або єдність і перемога та шлях до світла,
або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі.»*

Як ви розумієте це висловлювання? Кому воно належить? Спробуйте зобразити цю особистість на папері.

Робота в групах. Приблизні відповіді учнів: (Презентація портрету особистості на ватмані, фіксація основних рис характеру діяча. Протягом уроку учні можуть домальовувати елементи зовнішності (наприклад: вуса), доповнити та конкретизувати головного персонажа).

Підведення учнів до того, що мова на уроці піде про відомого українського діяча, патріота, громадянина, «будівничого» незалежної держави. «Побудова віри» (опрацювання конкретного матеріалу для подальшої роботи).

Учитель: Щоб ще більше наблизитись і зрозуміти життєвий шлях «зашифрованого діяча» (далі — містер «Х») учням пропонується відкрити скриньки, проаналізувати речі, що там знаходяться і створити розповідь про певний етап життя цієї людини (робота в групах).

I. ГРУПА ДОСЛІДЖУЄ ДИТИНСТВО І ЮНІСТЬ ДІЯЧА ТА ОТРИМУЄ

Уривок з історичного документу:

«Народився 24 грудня 1937 року в с. Єрки Катеринопільського району Київської (нині Черкаської області), фактично на Шевченківській землі. Зростав у інтелігентній, вчительській родині, де значне місце надавали історичній пам'яті та національним традиціям. Від батька успадкував козацьку кров. Мати походила з славетного роду меценатів Терещенків. Сім'я у радянські часи зазнавала переслідувань — 1937 року було заарештованого рідного дядька Петра, який так і не повернувся з ув'язнення. Містер «Х» на відмінно навчався у школі, провадив активну громадську діяльність, очолював піонерську та комсомольську організації, відвідував різні гуртки, видавав шкільну газету, зростав, як решта однолітків, під впливом комуністичних ідеологем і міфів. Він не знав правди про радянську дійсність, а тому щиро вірив у правильність і законність радянського ладу в Україні.»

- 1 Сімейне фото без підписів, де зображено родину В. Чорновола. Батько — Максим Йосипович, мати — Килина Харитонівна, сестра — Валентина .
- 2 Фото без підписів, де зображено В'ячеслава Чорновола — студента Київського університету ім. Т.Шевченка, 1960 рік.
- 3 Будівля Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.

II. ГРУПА ДОСЛІДЖУЄ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Диск з фільмом С.Параджанова: «Тіні забутих предків».

Книга: «Лихо з розуму».

Фото: Івана Дзюби та Василя Стуса.

Стаття з газети: «Радянська Україна».

«Органами Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР за проведення на території республіки ворожої діяльності заарештовано підданого Бельгії Добоша Ярослава.

Попереднім слідством встановлено, що Добош прибув для виконання злочинного завдання зарубіжного антирадянського центру ООН, що перебуває на утриманні імперіалістичних розвідок і використовується ними в проведенні підривної діяльності проти Радянської держави.

За проведення ворожої соціалістичному ладові діяльності і в зв'язку з справою Добоша притягнуті до кримінальної відповідальності Світличний І.О., Чорновіл В.М., Сверстюк Є.О. та ін. Слідство триває.»

III. ГРУПА ДОСЛІДЖУЄ АКТИВНУ ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЖА

Листок паперу з надписом: «Україна починається з тебе».

Фото: «Українська Гельсінська спілка», 1988 рік без підпису.

Документ стосовно створення Народного руху України:

За словами містера «Х»: «Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час «розвалу імперії», так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політь'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух. Це була природна потреба різко змінити ситуацію, яка на цей момент склалася в країні: йшло розвалювання комуністичної системи, дуже активізувалися народні маси, і це треба було оформити».

До відома учнів також доводиться наступна інформація про початок формування багатопартійної системи як в УРСР та незалежній Україні. Наприкінці 80-х років «Народний рух України» ще не набув необхідних атрибутів політичної партії (як політична партія НРУ був зареєстрований вже у незалежній Україні у 1993 році), хоча його активістами згодом були засновані Українська республіканська партія (УРП, квітень 1990 р.) та Демократична партія України (ДемПУ, грудень 1990 р.). За результатами виборів 1990 року у Верховній Раді УРСР утворилася парламентська більшість із комуністів і консерваторів (так звана «група 239») та опозиція («Народна рада»). До

її складу увійшло 125 осіб. Головою «Народної Ради» обрали Ігоря Юхновського. У той же час, лідери УРП і ДемПУ продовжували розглядати протопартійну організацію НРУ як своєрідний «політичний дах» для новостворених партій, тож виникла ідея «об'єднатися у Русі, або довкола нього всім демократичним силам, політичним партіям, які домагаються повної державної незалежності України». Організаційною формою було визначено Політичну Раду НРУ (очолив республіканець М.Горинь). До її складу мали увійти представники демократичних партій, зокрема УРП і ДемПУ. Цій же меті мало слугувати запровадження асоційованого членства партій у НРУ.

Документ: «Акт проголошення Незалежності України».

Презентація результатів діяльності груп (від кожної групи виступають учні, що виступають «свідками» життя певного періоду містера «Х», при цьому вони мають дотримуватись максимальної об'єктивності відповідно до своїх поглядів та зв'язків з об'єктом свідчення). Після презентації, учні мають зрозуміти, про якого діяча йде мова.

Учитель: Як ви зрозуміли сьогоднішній урок буде присвячений легендарній постаті — В'ячеславу Максимовичу Чорноволу (1937-1999 рр.). Адже саме він, так як інші «шістдесятники» і дисиденти, з юнацьким запалом та чистими помислами, був в авангарді «будівничих» незалежної держави. Він був кращим серед кращих, завжди усміхненим, позитивним, енергійним, щирим, з іскрами в очах. Його називали «політичним романтиком», «незламним», «шукачем правди», людиною з вираженою громадянською позицією, масштаб якої і сьогодні досягнути неможливо. Він не став Президентом України, але став її національним героєм. Нажаль, цієї людини вже понад 19 років немає серед нас, однак для значної частини українців він залишається постаттю, над якою не владний час.

«Дія» — подальший розвиток історії, ретроспектива подій.

Інсценізація 24 серпня 1991 року.

Учні діляться на 2 групи. Перша група — демонстранти біля Верховної Ради. Друга група — депутати Верховної Ради. (Перша група створює натовп людей. Друга — сидить на стільцях).

Перша група. Співають гімн: «Ще не вмерла України...», тримаючи в руках синьо-жовтий прапор та викрикують гасла: «Незалежність!». Із натовпу виходить людина, яка викрикує:

«За Україну! За її волю! За український народ! За синьо-жовтий прапор! За Володимира Хрестителя! За наш народ!»

Перша група залишається з прапором в руках, в той же час з другої групи виходить учень, перевдягнутий у В.Чорновола і вимовляє промову:

«Шановні колеги! Є невеличке доповнення. Мені сказали, що там, на дворі, є прапор, з яким українці стояли на барикадах біля Верховної ради СРСР. Я прошу, щоб саме цей прапор був встановлений у нашому залі. І ще, я пропоную, щоб цей прапор був піднятий над куполом Верховної Ради України. Я вважаю, що він завоював право бути тут у залі.»

В. Чорновіл підходить до групи людей, забирає прапор і несе до Верховної ради. Депутати встають. Група депутатів підтримує прапор разом із Чорноволом і під оплески інших несуть до трибуни. Перша і друга групи співають разом українську пісню «Червона калина».

Перегляд, аналіз та обговорення відео за посиланням:

<https://www.youtube.com/watch?v=5CJmqFJRS8w>

«**Розвиток драми**» (детальний погляд на деякі елементи, що допоможуть глибше зрозуміти взаємозв'язки між вигаданою історією та справжнім досвідом).

Слово учителя: Важливе значення для осмислення особи В.Чорновола як особистості, політика, громадського і державного діяча має той факт, що він одним з перших озвучив ідеї нового устрою незалежної України, певні відголоски яких ми можемо спостерігати нині під час проведення адміністративно-територіальної реформи (децентралізація влади). Актуальним є також комплексне вивчення політичної діяльності В.Чорновола для можливого запозичення його окремих ідей, що не були реалізовані, в умовах сучасних трансформацій та відстоювання незалежності України. Після ухвалення 24 серпня 1991 року на позачерговій сесії Верховної Ради України «Акту проголошення незалежності України» В.Чорновіл не підтримав висловленої

деякими депутатами ідеї негайного розпуску Верховної Ради до президентських виборів, вважаючи таке рішення передчасним. Однак, саме у ході президентських перегонів він отримав перші «удари в спину» від здавалося б близьких за духом людей (В. Гриньов, Л. Лук'яненко, І. Юхновський, Л. Табурянський виступили кандидатами-опонентами та відтягнули частину голосів електорату демократичних сил).

Опрацювання історичного документу і складання таблиці «Політичні ідеї В.Чорновола у внутрішній та зовнішній політиці незалежної України» (робота в групах та презентація таблиці на дошці)

I група фіксує політичні ідеї В. Чорновола у внутрішній політиці.

II група фіксує політичні ідеї В. Чорновола у зовнішній політиці.

У квітні 1992 р. В.Чорновіл відмовився від посади голови Львівської обласної ради і перейшов на постійну роботу до Верховної Ради. Значну увагу в парламентській діяльності він приділив відновленню дієздатності опозиції, що тільки починала формуватися в Україні. В.Чорновіл брав участь в обговоренні й ухваленні всіх важливих питань, зокрема реорганізації державного управління країни, економічних реформ, формування армії, ситуації в Криму і на Чорноморському флоті, ядерного роззброєння, відносин з Росією та іншими країнами тощо. Він виступав за впровадження в Україні пропорційної або мішаної системи виборів, які дали б змогу політично структурувати парламент і суспільство. В.Чорновіл неодноразово ініціював розгляд законопроекту про вибори, однак його обговорення відкладали. Домогтися часткової реалізації своєї ідеї політик зумів у 1997 р. із законодавчим запровадженням мішаної системи парламентських виборів. Після кампанії 1998 р. він виступав за подальше вдосконалення виборчої системи — за проведення виборів на пропорційній основі.

У справах зовнішньополітичної діяльності Верховної Ради В.Чорновіл дотримувався принципу налагодження добросусідських, партнерських відносин з усіма країнами без винятку, відстоював ідею виходу із СНД, невходження в Міжпарламентську асамблею СНД чи інші структури, які ініціювала Росія, був прихильником євроатлантичної інтеграції України. Він активно виступав на захист національної безпеки і територіальної цілісності України при недружніх діях

країн-сусідів, зокрема під час посягань російської сторони на Крим, Севастополь, Чорноморський флот. Водночас, активно підтримував ратифікацію Верховною Радою міждержавного договору з Росією як основу для налагодження рівноправних взаємовигідних відносин та виступав за поступове виведення російських військ з української території. Зазначені ідеї В.Чорновіл проголошував і під час різноманітних поїздок за кордон, у т.ч. під час свого членства в Парламентській асамблеї Ради Європи у складі української делегації.

«МЕТОД ГАРЯЧЕ КРИСЛО»

Інтерв'ю з Валентиною Чорновіл (сестрою В. Чорновола). Учениця з класу експромтом спробує зіграти роль рідної сестри В'ячеслава Максимовича, всі бажаючі мають можливість задавати запитання, що стосуються персонажа...

Приблизні запитання учнів:

- Чи хотіли б Ви бути схожою на брата?
- Як Ви думаєте, що саме вплинуло на усвідомлення В'ячеславом Максимовичем того, що він є справжнім українцем?
- Чи підтримували Ви літературну діяльність брата? Чи допомагали поширювати «Самвидавні» матеріали?
- Чи довіряв В'ячеслав Максимович людям?
- Чи протестував Ваш брат проти системи, перебуваючи в ув'язненні?
- Як Ви вважаєте, чи міг би В.Чорновіл витримати жорстку політичну «конкуренцію» у 2000-х роках?
- Якби Ваш брат отримав би підтримку більш широких верств населення, чи міг би він стати своєрідним «Ата-тюрком» в Україні та поєднати різновекторний потенціал Сходу і Заходу України?
- На Вашу думку, якої моделі економічного розвитку дотримувався б В.Чорновіл у разі обрання на вищі державні посади?

«Коло думок» В чому ж полягає феномен та популярність В'ячеслава Чорновола?

Приблизні відповіді учнів: Чорновіл був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності України, до моральної Людини, до Бога; і там, у таборах, і тут, у новій і ще неоформленій реальності. Його талант, силу волі та характер борця шліфували мордовські табори. Там він став філософом і стратегом. І все одно найважливіше: він був не з бронзи і не з мармуру. Він був веселою й живою людиною. Остаточне доповнення учнями портрету особистості.

IV. ПІДСУМОК УРОКУ

РЕФЛЕКСІЯ

Сьогодні ви поповнили свої знання про людину, яка була прикладом для інших, зрозуміли як потрібно працювати і бути відданим своїй ідеї. Про Чорновола можна сказати, що він був не втомним мотором українського демократичного руху. Він прийшов у потрібний час і став провідником всіх українців на шляху до століттями омріяної нашим народом мети. І все, що залежало від нього було зроблено відповідально! В біографії В.Чорновола є факти, які ми сьогодні не розглянули, але ви повинні знати про них (за браком часу можна використати як елемент домашнього завдання для окремих учнів).

8 ФАКТІВ ПРО ЙОГО ЖИТТЯ.

Сім'я Чорновола зазнала переслідувань в 1937 році. Тоді заарештували рідного батькового брата Петра Йосиповича Чорновола, який не повернувся з ув'язнення. Зазнавав переслідувань і батько. Сім'ї доводилося переїжджати з села в село, міняючи місце роботи.

Під час випускного вечора в університеті пішов на Володимирську гірку і дав клятву, що все життя буде боротися за Україну.

У 1966-му В'ячеслав Чорновіл відмовився свідчити у справі проти своїх друзів — братів Горинів, Мирослави Зваричевської і Михайла Осадчого. Навіть попри те, що на той час вони визнали провину і потреби уникати свідчень вже не було. За це був притягнутий до суду і отримав 3 місяці ув'язнення. Під час другого слідства, у 1972-му витримав 83 допити.

Був тричі одружений. У 1960-му уклав шлюб з Іриною Бруневець, від якої має сина Андрія. Відносини припинились наприкінці 1962-го. З червня 1963 року зав'язав стосунки з Оленою Антонів, від якої має сина Тараса. Жінка загинула у автомобільній катастрофі у 1986 році. Остання дружина — Алена Пашко, померла у 2012-му.

Від КДБ отримав прізвисько «Неугомонний». Із спогадів вірменського дисидента та політв'язня Паруйра Айрякіна: «Він був наче напханий енергією, він навіть у зоні бігав, займався спортом. Багато читав, писав, покладену норму — ми шили рукавиці — виконував не за вісім годин, а за три години — решту часу він був зайнятий сам собою».

Чорновіл був кандидатом в Президенти України. На виборах 1 грудня 1991-го за нього віддали голоси 7 420 727 українців (23,27%). Він зайняв друге місце слідом за Леонідом Кравчуком.

Після обрання Гетьманом українського козацтва, на великій раді 21 червня 1992-го в Переяславі-Хмельницькому проголосив зречення присяги на вірність московському цареві, даної на Переяславській раді в 1654-му.

Похорон В'ячеслава Чорновола став однією з наймасовіших акцій часів Незалежності. У ньому взяли участь від 150 до 250 тис. осіб. Це також наймасовіший похорон в Україні. Труна з тілом була виставлена в Київському будинку вчителя. Черга від нього тягнулася до Хрещатика. До Володимирського собору труну несли на руках. Після панахиди, процесія рушила до пам'ятника Шевченку, а звідти на Байкове кладовище.

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА.

Вулиці, названі на честь В.Чорновола є в таких містах як: Київ, Полтава, Івано-Франківськ, Калуш, Одеса, Вінниця, Черкаси, Тернопіль, Бердичів, Хмельницький, Кропивницький, Луцьк, Миколаїв, Рівне, Житомир, Суми, Ковель, Дрогобич, Вишневе та ін. У Львові та Стрию існує проспект В'ячеслава Чорновола. У містах Херсон, Трускавець, Нововолинську та в Ківерцях існують площі В'ячеслава Чорновола. Ім'я В.М.Чорновола присвоєно Єрківській загальноосвітній школі I-III ступенів Катеринопільського району Черкаської області, Львівському державному інституті новітніх технологій та управління, Галицькому коледжу Національного Універси-

тету «Кієво-Могилянська академія» у Тернополі, Хмельницькій загальноосвітній школі I — III ступенів, Радомишльській загальноосвітній школі I — III ступенів №5, Київській загальноосвітній школі I-III ступенів №235, Львівській загальноосвітній школі I-III ступенів. №46, Дніпропетровській загальноосвітній школі I-III ступенів №147. Львівська обласна рада проголосила 2017-й рік з нагоди 80-річчя від дня народження видатного українського політика, голови Львівської обласної ради першого демократичного скликання, Героя України — роком В'ячеслава Чорновола.

Відкрито кабінет-музей В'ячеслава Чорновола, існує Фонд В'ячеслава Чорновола, з якими співробітничає сестра Валентина Максимівна Чорновіл, філолог, яка упорядковує братову спадщину. Перший пам'ятник відкрито 22 грудня 2002 року в Золочеві.

Меморіальна дошка прикріплена на будівлі центрального офісу Народного руху України (вул. Олеся Гончара, 33), яка була відкрита 21 січня 2017 року. Меморіальну дошку було встановлено у Запоріжжі 24 березня 2018 року на будівлі кінотеатру «Байда», де В.Чорновіл у 1999 році брав участь в установчій конференції обласного Руху та зустрічався з запоріжцями. Погруддя В'ячеслава Чорновола встановлено у Дрогобичі перед приміщенням центральної бібліотеки для дорослих, яка носить його ім'я. Погруддя В'ячеслава Чорновола є в Івано-Франківську, також встановлено погруддя в садибі-музеї на батьківщині, меморіальну дошку на стіні міського Палацу культури у місті Олександрія, у містах Львів, Миколаїв, Київ. Пам'ятник встановлено на могилі В.Чорновола на Байковому кладовищі в Києві.

Заключне слово вчителя: Одним з найважливіших питань збереження державності України є наявність сильних національних лідерів. Тих, хто ставить на перше місце майбутнє країни та її народу, присвячує цьому значну частину, а інколи і все життя. В'ячеслав Максимович Чорновіл — це уособлення незламного духу. Він жив тим, у що вірив. І дай нам, Боже, навчитися цьому у нього. Жити тими високими ідеалами, тою високою метою, до якої варто іти. Це приклад для молодого покоління. І хай світла пам'ять про цього Великого Українця та сотень інших борців за незалежність України завжди живе в наших серцях.

V. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ.

Скласти історичний портрет В.Чорновола, написати твір-есе «В'ячеслав Чорновіл — апологет відновлення української державності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

В'ячеслав Чорновіл — людина, яка пробудила Україну. — [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.sde.org.ua/zmi/zlus/item/2873-v'yacheslav-chornovil---lyudyna-yaka-probudyla-ukrajinu.html>

ДЕРЕВІНСЬКИЙ В. В'ячеслав Чорновіл. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017.-252 с.

КРИВДІНА І. Б. Еволюція світоглядних позицій В. Чорновола [Текст] / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. — 2007. — Вип. 9. — С. 210—219

СОРОКА М. В'ячеслав Чорновіл. / М.Сорока Пам'ять століть — 1997. — №2. — С.36.

Постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідки» від 30 червня 1956 р. // Радянська освіта. — 1956. — 7 липня

Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. П.— 3, оп. 62, спр.863 / Про деякі тенденції у розвитку громадсько-політичних формувань на Україні.

Виступ народного депутата УРСР В.Чорновола // Перша сесія Верховної Ради УРСР. — Бюлетень № 23. — 1990.

[Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/parlamenti-ukraini>

Статут Народного Руху України // Другі Всеукраїнські збори НРУ. 25–28 жовтня 1990 р. — К., 1990.

Український патріотичний рух. До арешту В'ячеслава Чорновола // Документи українського патріотичного руху 1980 р. Додаток до Вісника репресій в Україні. — Закордонне представництво української групи. — Випуск 7, 1980. — New York, № 4.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/25/78404/>

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ УСНОЇ ІСТОРІЇ

ЮЛІЯ ТРИГУБ, вчитель історії Білухівського НВК, Карлівського району Полтавської області

Нинішнє життя формує соціальний запит на виховання творчої особистості, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, приймати нестандартні рішення. Але цьому потрібно вчити дітей, і в першу чергу це місія школи і вчителя зокрема.

Тож розвиток критичного мислення стає актуальною потребою за часів інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних або інших обставин.

Основна увага повинна приділятися тому, щоб перетворити викладання навчальних предметів, зокрема історії, на процес дослідження.

Вчитель не повинен «підносити» дітям матеріал, він повинен вчити учнів самостійно шукати істину, робити власні висновки, застосовувати свої знання на практиці, тобто розвивати критичне мислення.

Одним із методів, який допоможе навчити учнів самостійно сприймати і аналізувати історичні події є робота над проектами з використанням усної історії. Якщо фактаж історії, особливо для 11 класу (тобто ХХ—ХХІ століття) є дещо «сухим» та важкуватим у вивченні, то знання, що основані на усних розповідях очевидців, можуть більше розповісти про історичні події, зафарбувати їх у емоційний колір, показати ставлення до них конкретної особи чи соціальної групи. І безперечно краще запам'ятається.

Випускники українських шкіл складають Державну підсумкову атестацію в форматі Зовнішнього незалежного оцінювання з історії або математики за вибором. У 2018 році ДПА з історії України складало близько 91% випускників. Працюючи над проектами з використанням усної історії учні краще запам'ятовують матеріал і я впевнено можу рекомендувати дану методику навіть для підготовки до ЗНО. Оскільки проектне навчання з використанням методу усної історії призводить не лише до запам'ятовування фактажу, а й дає змогу сприяти самостійним роздумам про історію як глобальну, так і відносно конкретної особи чи певної соціальної групи.

Наприклад, спілкуючись з респондентами, учні в невимушений спосіб формують власний погляд на історію та усвідомлюють як події «великої історії» вплинули на життя звичайних людей.

Як можна використовувати метод усної історії в проектному навчанні?

Проект допомагає учням відкрити для себе інші форми освіти, пошук інформації в незвичний спосіб, сприяє формуванню міжпредметних зв'язків та допомагає отримати безліч практичних, комунікативних навичок.

Проект учнів Білухівської зош I—III ступенів «Друга світова війна крізь призму часу» дає можливість учням побачити події війни очима колишніх дітей. Почути історії, що відрізняються від загальноприйнятої характеристики подій чи осіб.

Вони отримали інформацію, що змінила їх уявлення про той час, про регіональні особливості історії. Дізналися як війна об'єднала людей в боротьбі з загальним горем, та роз'єднала їх у соціальній площині, оскільки колаборанти мали більше привілеїв та можливостей (наприклад вони мали змогу підтасувати документи та залишити сина вдома, не відправляти його на примусові роботи до Німеччини або навіть на безкарне вбивство).

Важливим та особливим елементом, який ефективно підкреслить використання методу усної історії є презентація продукту проекту. Це може бути презентація, фільм чи збірка спогадів.

Проект учнів Білухівської загальноосвітньої школи I—III ступенів

Друга світова війна крізь призму часу

*«Ми прагнемо зрозуміти історію,
щоб тим самим зрозуміти і себе.
Історія є для нас спогадом,
про який ми не лише знаємо,
але в якому коріння нашого життя»
К. Ясперс*

ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

- 1 Підготовка (визначення теми і мети проекту).
- 2 Планування: визначення джерел, засобів збору, методів аналізу інформації, засобів представлення результатів.
- 3 Збір інформації.
- 4 Аналіз.
- 5 Подання результатів.

МЕТА ПРОЕКТУ

- Навчити учнів досліджувати суспільну проблему, дослідити життя дітей у Другу світову війну;
- Формувати людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток, сприяти пробудженню бажання вивчати історію рідного краю, своєї держави, берегти її традиції.
- Розвивати організаторські здібності, аналітичне мислення, уміння та навички індивідуально-групової роботи, планувати діяльність із вирішення проблеми, реалізовувати на практиці свій план дій;
- Виховувати в учнів любов до рідної землі, рідного краю, до України, сформувати патріотичні почуття гордості за старше покоління, земляків, повагу до учасників Другої світової війни.

Ключове питання: Що для вас Друга світова війна?

Очікувані результати. Під час виконання проекту учні:

- навчаться планувати діяльність із вирішення проблеми та реалізовувати на практиці свій план дій;
- удосконалюють уміння індивідуальної та групової роботи;
- розвинуть організаторські здібності, аналітичне мислення;
- поглиблять знання з історії рідного краю та історії Другої світової війни.

Розподіл обов'язків: Проект колективний, довготривалий.

Утворюються дві групи учнів. Міні-групи добирають назву, визначають напрямки роботи, готують необхідні матеріали, аналізують їх, упорядковують, консультуються з керівниками груп, координатором проекту, подають свою роботу у вигляді презентації та збірки спогадів.

Координатор проекту: Тригуб Юлія Олексіївна, вчитель історії Білухівської загальноосвітньої школи I—III ступенів.

Група «Соціологи» працювала над темою: «Погляд сучасників на Другу світову війну» та провели соціологічне опитування трьох категорій населення: учні, вчителі та інші жителі села. Результати роботи представлено у презентації. Керівник групи — Пугач Владислава.

Група «Дослідники» працювала над темою: «Дитинство, обпалене війною». Керівник групи — Дейнега Аліна.

«Дослідники» відвідали Варварівський краєзнавчий музей Карлівського району Полтавської області, Гряківський краєзнавчий музей Чутівського району Полтавської області, Вільхуватський музей Чутівського району Полтавської області. Також зустрілися з односельцями, які в роки війни були дітьми, але добре пам'ятають ті далекі дні. Результати роботи представлено в збірці спогадів.

Висновки: Під час роботи над проектом учні навчилися планувати діяльність із вирішення проблеми та реалізовувати на практиці свій план дій; вдосконалили вміння індивідуальної та групової роботи; розвинули організаторські здібності, аналітичне мислення; поглибили знання з історії рідного краю та історії Другої світової війни.

ПРОЕКТ З УСНОЇ ІСТОРІЇ «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В СРСР У ПЕРІОД 1980 — 1991 РОКАХ»

У майбутнє ми входимо, озираючись на минуле (*Поль Валері*)

ОПИС ПРОЕКТУ

МЕТА ПРОЕКТУ:

ДОСЛІДИТИ ЖИТТЯ ПЕРЕСІЧНОГО УКРАЇНЦЯ У 1980-1991 РОКАХ;

- з'ясувати вплив комуністичної ідеології на життя радянських людей;
- розвивати вміння організовувати, проводити та аналізувати інтерв'ю;
- поглибити знання учнів з теми «Повсякденне життя в СРСР у період 1980—1991 років».
- Етапи реалізації проекту

I. Організаційний (04.—08. 09. 2017):

- ознайомлення з положеннями конкурсу.

II. Підготовчий (11. 09.—20. 09. 2017):

- ознайомлення з особливостями історичного розвитку СРСР у 80-их — на початку 90-х рр. ХХ ст.;
- вибір тематики запитань;
- створення опитувальника;

- попередня бесіда з потенційним респондентом;
- остаточне затвердження опитувальника.

III. Реалізація проекту (20. 09. 2017):

- інтерв'ю з Скрильковим Віктором Володимировичем (20.09.2017);

IV. Аналітично-підсумковий (21. 09.—03. 10. 2017):

- транскрипція інтерв'ю;
- обговорення та аналіз труднощів, що виникли в ході реалізації проекту;
- оформлення проекту.

V. Представлення результатів роботи (продукт проекту) — «Історичне кафе».

Обговорення особливостей виконання проекту; труднощів, з якими стикалися в ході його виконання; висновків проекту. Важливим є момент візуалізації епохи. Для цього можуть бути використані фото, речі та інші засоби тих часів.

**ОПУБЛІКОВАНО
ПРИ ПІДТРИМЦІ:**

AMO.CZ

Kingdom of the Netherlands

УСНА ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ З УСНОЇ ІСТОРІЇ В С.
ЯБЛУНИЦЯ (УКРАЇНА) 8-14 ЛИПНЯ 2018**

Усі права збережено. Повне або часткове використання публікації
можливе лише із письмового дозволу власника авторських прав.

Asociace pro mezinárodní otázky (AMO)

Žitná 27/608, CZ 110 00 Praha 1

Tel.: +420 224 813 460

info@amo.cz, www.amo.cz

© AMO 2018